

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ**
UNIVERSITY OF PATRAS

**ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Σχέδιο Ανάπτυξης και Ανάδειξης του Πολιτιστικού
Αποθέματος της Μάνης: Μελέτη περίπτωσης:
Ο Δήμος Λεύκτρου»**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ: ΝΤΟΥΚΑ ΑΡΤΙΟΛΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΠΥΡΓΟΣ - 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

DEPERMENT OF MUSEOLOGY

BACHELOR'S THESIS

**"Development and Promotion Plan
for the Cultural Reserves of the Mani Region.
Case Study: The Municipality of Lefktros"**

STUDENT NAME: DUKA ARTJOLA

SUPERVISING PROFESSOR: ARGYROPOYLOY MARIA

PYRGOS-2019

Αντί Πρόλογου...

« Ο επισκέπτης από τα πρώτα του βήματα ευρίσκεται εις μίαν γην γεμάτην από πέτραν και αντίστασιν. Έχει αμέσως την εντύπωσιν της γεωμετρικής λιτότητας, την οποίαν παρέχει με αφθονίαν η πέτρινη και η ξέρα της γης. Το τοπίον αποκαλύπτεται στεγνόν και αυστηρόν.

Ό, τι υπάρχει εκεί είναι εκφραστικόν και σφικτοδομένον με τον χώρον και το πνεύμα του τόπου.

Η γαλανή και θάλασσα με την ήρεμον παραλία.

Τα σπήλαια με τα αφρισμένα κύματα.

Τα βουνά με τους βράχους.

Οι βράχοι με τους πύργους.

Οι πύργοι με τους άνδρας του τόπου.

Η σκληρά γη με τα πέτρινα συγκροτήματα των χωρίων.

Η ελιά με την βυζαντινήν εκκλησίαν.

Ο βοριάς με το χαράδραν.

Η χαράδρα με τα φαντάσματα.

Τα φαντάσματα με την εκδίκησιν.

Η εκδίκησις με την γυναίκα.

Και η Μανιάτισσα με το μοιρολόγοι.

Η Μάνη έμεινε δωρική εις την ψυχήν και την έφρασιν του τόπου της... Σκληρά και αγέλαστος είναι η μορφή της, όπως η μορφή της Μανιάτισσας. Όλη η χώρα της Μάνης έχει φυσικόν προνόμιον την λιτότητα και την φτώχειαν, πράγματα που της εκληρονόμησαν ως φυλετικήν αρετήν της την φιλοξενίαν και την υπερηφάνειαν, μίαν όμως υπερηφάνειαν, όχι ως αρρωστημένην έκφρασιν κούφης ψυχής, αλλ' ως σφραγίδα μιας εκδηλώσεως ανθρώπινης αξιοπρείας, η οποία δεν δελεάζεται ούτε δαμάζεται από φθαρτά υλικά συμφέροντα, αλλά τροφοδοτείται και κρατύνεται με το νόμα των ιδανικών της παράδοσης και του έθνους>>

Δικαίος Β. Βαγιακάκος.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η καταγωγή μου είναι από την Αλβανία και η άφιξη μου στην Ελλάδα - Μάνη υπήρξε για λόγους υγείας. Οι κάτοικοι της Μάνης με αγκάλιασαν και με βοήθησαν στο να προσαρμοστώ και να αγαπήσω την Μάνη σαν δεύτερη πατρίδα μου. Η Μάνη για εμένα σημαίνει πολλά... Σημαίνει παιδικά χρόνια, σημαίνει καλοκαίρι με τους φίλους μου, σημαίνει πώς όσο και να φεύγω από την Μάνη πάντοτε θα θέλω να γυρνάω για να γεμίζω αγάπη απ' όλους τους φίλους μου (μικρούς και μεγάλους). Η Μάνη και οι κάτοικοι της είναι φιλόξενοι και έχουν πολύ αγάπη και εγώ είμαι ένας από αυτούς που έχω δεχτεί την αγάπη και το στήριγμα τους που αργότερα εξελίχθηκε σε οικογενειακή φιλία. Νοιώθω πως έχω αποκτήσει μια μεγάλη οικογένεια στις Θαλάμες Δυτικής Μάνης, επιθυμώ λοιπόν να ευχαριστήσω όλους αυτούς τους ανθρώπους, μα περισσότερο απ' όλους στην Μάνη θα ήθελα να ευχαριστήσω την Θεία Φιλάνθη. Είναι ο άνθρωπος που μου έχει δείξει πολύ αγάπη, που πιστεύει σε εμένα πιο πολύ από τον καθένα και σύμβαλλε στο ταξίδι των σπουδών μου. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου που με στήριξε να σπουδάσω και να κυνηγήσω τα όνειρα μου σε διάφορους τομείς. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την εποπτεύουσα καθηγήτρια, Αργυροπούλου Μαρία, για την πολύτιμη βοήθεια, την στήριξη και την άμεση ανταπόκριση που μου παρείχε για την συγγραφή της πτυχιακής μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή επικεντρώνεται στην διερεύνηση της διαδικασίας της καταγραφής, της ανάδειξης και στην διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος της Μάνης. Αυτά είναι τα θέματα που θα εξεταστούν σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο στην παρούσα πτυχιακή. Στο πρώτο μέρος γίνεται αναφορά κάποιων εννοιολογικών προσδιορισμών που σχετίζονται με την ανάπτυξη της συγκεκριμένης εργασίας και αναφέρεται η ιστορία και η πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής. Στο δεύτερο μέρος η προσέγγιση της είναι περισσότερο πρακτική. Αναφέρονται πολιτικές για τον πολιτισμό και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και σε άλλο κεφάλαιο του ίδιου μέρους παρουσιάζονται εναλλακτικοί τρόποι ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται το πολιτιστικό πρόγραμμα του πρώην Δήμου Λεύκτρου και όπως πλέον ονομάζεται Δήμος Δυτικής Μάνης. Δηλαδή, προχωράει στην αποτύπωση συγκεκριμένων προτάσεων πολιτιστικής διαχείρισης και βελτίωσης της υφιστάμενης κατάστασης της Δυτικής Μάνης με οικονομικό και πολιτιστικό όφελος.

Η πτυχιακή αυτή εργασία επιδιώκει από την μια πλευρά τον προβληματισμό για την τύχη ενός τόσο σημαντικού ιστορικά, πολιτιστικά και οικονομικά τόπου, όπως είναι η Μάνη, των κατοίκων της όσο και της πολιτείας και από την άλλη μεριά να αναδείξει την ανάγκη προώθησης κάποιων στρατηγικών και τεχνικών για την ανάδειξη και την ανάπτυξη της περιοχής που θα έχει ως αποτέλεσμα την αέναη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής και την οικονομική αναζωογόνηση του τόπου.

Λέξεις Κλειδιά

πολιτιστική κληρονομιά, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικός τουρισμός, Δήμος Λεύκτρου, Μάνη

ABSTRACT

This assignment focuses on the investigation of the process of recording, promoting and managing the cultural reserves of the Mani region. These are the issues to be dealt with on a theoretical and practical level in this dissertation. In the first part certain semantic specifications are mentioned, related to the exposition of this particular assignment, while the history and the cultural heritage of the region are also covered. In the second part the approach is more practical. Policies concerning culture and the promotion of the architectural and cultural heritage are mentioned, and in another chapter of the same part alternative ways of promoting the cultural heritage are presented. In the third part the cultural programme of the former Municipality of Lefktron, now called Municipality of Western Mani, is presented, with an analysis of the phases of the proposals. That is, it proceeds to expound specific recommendations for cultural management and improvement of the current situation of Western Mani, leading to financial and cultural benefits.

Keywords

cultural heritage, intangible cultural heritage, cultural tourism, Mani Region, Municipality of Lefktros

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1	Χάρτης Μάνης σ. 27
Χάρτης 2	Δίκτυα πολιτιστικών διαδρομών βυζαντινής Μάνης σ. 50
Χάρτης 3	Ορειβατικός Χάρτης Ταυγέτου σ. 55

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1	Μανιάτικη φορεσιά σ. 36
Εικόνα 2	Μανιάτισσα- Λαογραφική Ηγερία σ. 37
Εικόνα 3	Ο Πύργος του Σκλαβουνάκου στο Πύργο Διρού σ. 39
Εικόνα 4	Το Κάστρο της Ζαρνάτας σ. 41
Εικόνα 5	Κάστρο Κελεφάς σ. 41
Εικόνα 6	Ναός Αγ. Νικολάου στην Πλάτα (Καμπινάρι) Δυτικής Μάνης σ.
Εικόνα 7	Βυζαντινός Ναός στη Μέσα Μάνη. Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου σ. 43
Εικόνα 8	Αεροφωτογραφία του Μοναστηριού της Παναγίας της Γιάτρισσας σ. 44
Εικόνα 9	Μονή Δεκούλου, στο Οίτυλο Ανατολικής Μάνης σ. 44
Εικόνα 10/11	Σπήλαια Δυρού σ.45
Εικόνα 12	Ο πύργος των Τρουπάκηδων - Μούρτζινων στην Παλιά Καρδαμύλη σ. 46
Εικόνα 13	Ο τάφος των Διόσκουρων σ. 46
Εικόνα 14	Ανοιχτό Θέατρο Μάνης – Πλάτσας σ. 47

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1	Τρόποι δράσης της πολιτιστικής πολιτικής σ. 23
-------------	--

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΟΝΟΠΑΤΙΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΒΙΑΣ

Μονοπάτι 1	Κάτω Βέργα -Άνω Βέργα -όρος Καλάθι σ. 51
Μονοπάτι 2	Σωτηριάνικα – Μπίλιοβο –Αλτομιριά -Φαράγγι Ριντόμου – Σωτηριάνικα σ. 51
Μονοπάτι 3	Βόρειο –Πηγαδιώτικο -Φαράγγι Ριντόμου - Άβουρος –Βόρειο σ. 51
Μονοπάτι 4	Μάλτα – Καρδαμύλη σ. 51

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΚΥΚΛΙΚΩΝ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ

Διαδρομή 1	Σωτηριάνικα – Μπίλιοβο – Αλτομιριά – Φαράγγι Ριντόμου – Σωτηριάνικα σ.52
Διαδρομή 2	Βέργα – Άνω Βέργα – Προφήτης

	Ηλίας στο Βουνό Καλάθι σ.52
--	-----------------------------

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΟΝΟΠΑΤΙΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΕΥΚΤΡΟΥ

Μονοπάτι 1	Καρδαμύλη – Αγία Σοφία – Πετροβούνι – Καρδαμύλη σ.52
Μονοπάτι 2	Καρδαμύλη – Ι.Μ. Λυκάκη – Ι.Μ. Σωτήρα – Πεδινό – Κάλυβες – Αγία Σοφία – παλιά Καρδαμύλη σ.52
Μονοπάτι 3	Τσέρια – Λιούτη – Βυρός – Ι.Μ. Σωτήρα – Πεδινό – Τσέρια σ.52
Μονοπάτι 4	Σαϊδόνα – Πραστείο – Πετροβούνι – Εξωχώριο – Σαϊδόνα σ.52
Μονοπάτι 5	Καστάνια – Δρυόπη – Ελαιοχώριο – Νεοχώριο - Καστάνια σ.52
Μονοπάτι 6	Μηλιά – Ι.Μ. Παναγίας Γιάτρισσας σ.52
Μονοπάτι 7	Παραλία Πανταζή – Κοτρώνι – Πλάτσα – Πηγή – παραλία Πανταζή σ.52
Μονοπάτι 8	Τραχήλα – Θαλάμες – Πλάτανος- Τραχήλα σ.52

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΟΝΟΠΑΤΙΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΟΙΤΥΛΟΥ

Μονοπάτι 1	Αρεόπολη – Νέο Οίτυλο – Κάστρο Κελεφάς – Κελεφά σ.53
Μονοπάτι 2	Αρεόπολη – Λιμένι σ.53
Μονοπάτι 3	Νέο Οίτυλο- Οίτυλο – Ι.Μ. Δεκούλου – Νέο Οίτυλο σ.53
Μονοπάτι 4	Αρεόπολη – Σωτήρας – Αρεόπολη σ.53
Μονοπάτι 5	Σωτήρας – κορφή Προφήτη Ηλία Αρεόπολης σ.53
Μονοπάτι 6	Αρεόπολη – Ξεπαπαδάνικα – Ομαλές- Αρεόπολη σ.53
Μονοπάτι 7	Αρεόπολη – Σπήλιοι – Ομαλές- Αρεόπολη σ.53
Μονοπάτι 8	Κορφή Προφήτη Ηλία Πύργου Διρού σ.53
Μονοπάτι 9	Ι.Μ. Φανερωμένης -Δρύαλος σ.53
Μονοπάτι 10	Κουλούμι – Κουτρέλα – Έρημος - Μεζάπος σ.53
Μονοπάτι 11	Μεζάπος – Βλαχέρνα – Επισκοπή- Κάτω Γαρδενίτσα – Μέζαπος σ.53
Μονοπάτι 12	Κάτ Γαρδενίτσα – Νόμια – Κεχριάνικα – Γερολιμένας σ.53
Μονοπάτι 13	Νόμια – Κοίτα σ.53
Μονοπάτι 14& 15	Καλονιοί – κορφή Αγίας Πελαγίας – Ασώματοι – Καλονιοί σ.53
Μονοπάτι 16&17	Σταυρί – Τηγάνι – Παναγία Οδηγήτρια- Σταυρί σ.53
Μονοπάτι 18	Κυπούλα- Γάτης – Άνω Πούλα – Κυπούλλα σ.54
Μονοπάτι 19	Δίπορο – Πέπο – Λιοντάκι Δίπορο σ.54
Μονοπάτι 20	Δίπορο – Λεοντάκης – Μουντανίσκα – Άλικά σ.54
Μονοπάτι 21	Άλικά και Κυπάρισσος σ.54
Μονοπάτι 22	Βάθεια – Τσι – Αθανασιάνικα σ.54
Μονοπάτι 23	Μουντανίστικα – Κοτράφι- Τσικαλιά – Ξηρόλακκος – Κυπάρισσος σ.54

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΟΝΟΠΑΤΙΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΝ. ΜΑΝΗΣ

Μονοπάτι 1	Διαδρομή Νύφι – Κουρνός- Αίγιλα σ.54
Μονοπάτι 2	Διαδρομή Πόρτο Στέρνες – ακρωτήριο Ταίναρο σ. 54

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	-2-
Περίληψη.....	-5-
Λέξεις Κλειδιά.....	-6-
Abstract.....	-6-
Keywords.....	-6-
Κατάλογος Χαρτών.....	-7-
Κατάλογος Εικόνων.....	-7-
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	-7-
Κατάλογος Μονοπατιών στο Δήμο Αβίας.....	-7-
Κατάλογος Προτεινόμενων Κυκλικών Διαδρομών.....	-7-
Κατάλογος Μονοπατιών στο Δήμο Λεύκτρου.....	-8-
Κατάλογος Μονοπατιών στο Δήμο Οιτύλου.....	-8-
Κατάλογος Μονοπατιών στο Δήμο Αν.Μάνης.....	-9-
Εισαγωγή.....	-13-
<u>ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ</u>	
Κεφάλαιο Πρώτο: Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί.....	-14-
1.1.Κουλτούρα/Πολιτισμός.....	-14-
1.2.Πολιτιστικό αγαθό/Πολιτιστική κληρονομιά.....	-15-
1.3.Αυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.....	-16-
1.4. Σκοποί και Στόχοι της Πολιτιστικής Κληρονομιάς	-17-
1.4.1. Μέσα και τρόποι δράσης για την ανάπτυξη της πολιτιστικής πολιτικής.....	-18-
1.5.Πολιτισμικός Τουρισμός.....	-20-
1.5.1. Ενδεικτική αναφορά υποκατηγοριών πολιτιστικού τουρισμού.....	-21-
Κεφάλαιο Δεύτερο: Γεωγραφική θέση και Ιστορία της Μάνης.....	-22-
2.1. Γεωγραφική Θέση Μάνης.....	-23-
2.2. Το Όνομα της Μάνης.....	-23-

2.3. Ιστορική Αναδρομή	-24-
2.4. Πληθυσμιακά στοιχεία της περιοχής.....	-25-
Κεφάλαιο Τρίτο: Μάνη και Πολιτισμός	-27-
3.1. Πολιτιστικοί σύλλογοι: Σκοποί και λειτουργίες.....	-27-
3.1.1. Οι Σύλλογοι της Μάνης.....	-27-
3.2. Κατοικία και Διατροφή των Μανιατών.....	-28-
3.2.1. Κατοικία	-28-
3.2.2. Διατροφή.....	-28-
3.2.3. Ήθη – Έθιμα - Παραδόσεις	-28-
3.2.3.1. Τα Έθιμα.....	-28-
3.3. Πολιτιστικό Υπόβαθρο της Μάνης.....	-33-
3.3.1. Οι Πύργοι της Μάνης.....	-33-
3.3.2. Κάστρα της Μάνης στα χρόνια του Βυζαντίου.....	-35-
3.3.3. Οι Εκκλησίες της Μάνης.....	-38-
3.3.4. Τα Μοναστήρια της Μάνης.....	-39-
3.3.5. Σπήλαια Διρού.....	-40-
3.3.6. Παλαιά Καρδαμύλη.....	-41-
3.3.7. Δίκτυο Μουσείο Μάνης.....	-42-
3.3.8. Ανοιχτό Θέατρο Μάνης – Πλάτσας.....	-43-
Κεφάλαιο Τέταρτο: Τουρισμός.....	-44-
4.1. Ο Τουρισμός	-44-
4.1.1. Η Έννοια του Τουρισμού.....	-45-
4.1.2. Ορεινός/Ορειβατικός Τουρισμός	-46-
4.2. Ο Τουρισμός της Μάνης.....	-46-
4.2.1. Περιπατητικός Τουρισμός-Πεζοπορικό Δίκτυο.....	-47-
4.2.2. Ορειβατικές Διαδρομές στον Ταΰγετο.....	-52-
<u>ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ</u>	
Κεφάλαιο Πέμπτο: Πολιτική για τον Πολιτισμό και την Ανάδειξη Αρχιτεκτονικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς.....	-53-
5.1. Το Θεσμικό Πλαίσιο.....	-53-

5.1.1. Η άσκηση κεντρικά κατευθυνόμενης Πολιτιστικής Πολιτικής – Το Υπουργείο Πολιτισμού.....	- 53-
5.1.2. Πολιτική για τον Πολιτισμό και την Ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.....	-53-
5.1.3. Προγράμματα Προστασίας και Ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Μάνης	-55-
5.2. Παραδοσιακή Κληρονομιά Μάνης	-57-
5.2.1. Αρχιτεκτονική και Τρόπος Ζωής.....	-58-
Κεφάλαιο Έκτο: Εναλλακτικοί Τρόποι Ανάδειξης Πολιτιστικής Κληρονομιάς Μάνη	
.....	-59-
6.1. Αναρριχητικό πάρκο Δυτικής Μάνης.....	-59-
6.2. Ποδηλατοδρόμος, Στούπα – Άγιος Νικόλαος.....	-59-
6.3.Λιούτι (Πεζοπορία στην Δυτική Μάνη).....	-59-
6.4.Σπήλαια.....	-59-
6.5.Ιστιοπλία.....	-60-
6.6.Ειδικές διαδρομές: Μοτοσυκλέτα και αυτοκίνητο 4Χ4.....	-61-
6.7. Μνημεία της Μάνης.....	-61-
6.8. Τουρισμός και Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Μάνης.....	-62-
6.8.1. Παραδοσιακοί Ξενώνες ΕΟΤ στη Μάνη.....	-63-
6.8.2. Δίκτυο Μουσείο Μάνης	-63-
6.8.3. Μάνη: Πολιτιστικό Οδοιπορικό.....	-63-
6.9. Πολιτιστικές Διαδρομές της Μάνης.....	-63-
6.9.1. Προσδιορισμός των πολιτιστικών διαδρομών.....	-75-
6.10. Ανάδειξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Μάνης.....	-75-
6.10.1. Πολιτιστικά – Λαογραφικά.....	-75-
6.10.1.1. Εκδηλώσεις	-75-
<u>ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ</u>	
Κεφάλαιο Έβδομο: Προτάσεις Ανάπτυξης του Πολιτιστικού Αποθέματος Μάνης: Μελέτη Περίπτωσης: Ο Δήμος Λεύκτρου.....	-77-
7.1. Εισαγωγή.....	-77-
7.1. Διοικητή Οργάνωση.....	-78-
7.2. Ο πολιτισμός ως μοχλός οικονομικής ανάπτυξης.....	-79-
7.3. Ανάλυση SWOT του Δήμου Δυτικής Μάνης	-80-

7.4. Προγενέστερες Στρατηγικές και Πολιτικές Πολιτιστικής Ανάπτυξης για την Μάνη.....	-80-
7.5. Μεθοδολογική προσέγγιση.....	-81-
7.6.Υφιστάμενη πολιτιστική κατάσταση του Δήμου Λεύκτρου.....	-82-
7.7.Αναπτυξιακό Πολιτιστικό Πρόγραμμα του Δήμου Λεύκτρου.....	-83-
7.7.1. Μελέτη περίπτωσης πρώτη – Στόχοι για το Ανοιχτό Θέατρο Πλάτσας.....	-83-
7.7.1.1. Προτάσεις.....	-83-
7.7.1.2 Εμπλεκόμενοι φορείς.....	-83-
7.7.1.3. Τα αποτελέσματα.....	-84-
7.7.2. Μελέτη περίπτωσης δεύτερη – Στόχοι για το Πολιτιστικό-Μορφωτικό Κέντρο Θαλαμών.....	-87-
7.7.2.1. Πρόταση - Μετατροπή από πρώην Δημοτικό σχολείο Θαλαμών σε Πολιτιστικό - Μορφωτικό Κέντρο Θαλαμών και να αξιοποιείται ως εξής.....	-84-
7.7.2. 2.Εμπλεκόμενοι φορείς.....	-85-
7.7.2. 3.Τα αποτελέσματα.....	-85-
7.7.3. Μελέτη περίπτωσης τρίτη: Στόχοι για την Ανάπτυξη του Πολιτιστικού Αποθέματος του Δήμου Λεύκτρου.....	-86-
7.7.3.1. Προτάσεις.....	-86-
7.7.3.2. Εμπλεκόμενοι φορείς.....	-87-
7.7.3.3. Τα αποτελέσματα.....	-87-
7.8. Συμπέρασμα.....	-88-
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	-89-

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αυτό που χαρακτηρίζει την Μάνη είναι η ιδιόμορφη, η φυσική ενότητα (βουνού και θάλασσας) και το μεσογειακό οικοσύστημα. Είναι τόπος όπου το φυσικό περιβάλλον, η ιστορία και η παράδοση βρίσκεται σε αρμονική συνύπαρξη με τους ανθρώπους. Πύργοι, πυργόσπιτα, κάστρα, νερόμυλοι, γεφύρια, σπήλαια, καλντερίμια, βυζαντινά μοναστήρια και εκκλησίες βρίσκονται στην άγρια φύση της Μανιάτικης γης. Ο Ταΰγετος έχει επιβλητική θέση πάνω από τη θάλασσα. Από τις κορυφές μέχρι τις παραλίες, οι επισκέπτες ανακαλύπτουν το φυσικό δίκτυο των φαραγγιών και των μονοπατιών και απολαμβάνουν αθλητικό τουρισμό. Η Μάνη παρέχει σύγχρονες τουριστικές υποδομές αλλά αυτό που ελκύει περισσότερο τον επισκέπτη στην Μάνη είναι η φιλοξενία των Μανιατών.

Ανάπτυξη της Μάνης σημαίνει ανάπτυξη της περιοχής σε διάφορους τομείς με διάφορους τρόπους. Ανάδειξη της Μάνης σημαίνει, ανάδειξη του φυσικού και του πολιτιστικού πλούτου της. Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας της Μάνης αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της περιοχής που αντανάκλα και σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα. Η φυσιογνωμία της σε τοπικό και εθνικό επίπεδο θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα σε αυτήν την εργασία.

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό να αναδείξει το πολιτιστικό απόθεμα της Μάνης και να προτείνει κάποιες αναπτυξιακές στρατηγικές με άξονα το πολιτιστικό και οικονομικό όφελος του Δήμου Λεύκτρου. Η συγκεκριμένη εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος κινείται σε θεωρητικό πλαίσιο και περιλαμβάνει το πρώτο, δεύτερο, τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο. Το δεύτερο μέρος είναι πιο πρακτικό και αποτελεί έναν από τους δυο άξονες της εργασίας. Απαρτίζεται από το πέμπτο και έκτο κεφάλαιο. Το τρίτο μέρος της εργασίας είναι και ο δεύτερος άξονας της και περιλαμβάνει το έβδομο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος και κεφάλαιο προσδιορίζονται εννοιολογικά οι όροι που σχετίζονται με την δομή της εργασίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφεται η ιστορία της Μάνης και στο τρίτο κεφάλαιο καταγράφεται το πολιτιστικό απόθεμα της Μάνης, (υλική και άυλη), ενώ το τέταρτο κεφάλαιο κάνει αναφορά στον τουρισμό. Στο δεύτερο μέρος που ανήκει το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρονται κάποιες πολιτιστικές πολιτικές για την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο έκτο κεφάλαιο του ίδιου μέρους παρουσιάζονται εναλλακτικοί τρόποι ανάδειξης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω του πολιτιστικού και οδοιπορικού τουρισμού. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας που αποτελεί και τον δεύτερο άξονα της έρευνας μας, στο έβδομο κεφάλαιο αναλύεται η διοικητική οργάνωση της Μάνης, υπάρχει ανάλυση SWOT του δήμου και αναφέρονται προγενέστερες προτάσεις που έχουν δοθεί για την ανάπτυξη της Μάνης. Τέλος, στο ίδιο κεφάλαιο αναλύεται το αναπτυξιακό πολιτιστικό πρόγραμμα του Δήμου Λεύκτρου - Δήμου Δυτικής Μάνης, που αναφέρονται οι στόχοι, οι προτάσεις, οι εμπλεκόμενοι φορείς και τα αποτελέσματα, για αξιοποίηση δυο πολιτιστικών υποδομών του δήμου και επίσης αναφέρονται οι στόχοι, οι προτάσεις, οι εμπλεκόμενοι φορείς και τα αποτελέσματα για την διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος του Δήμου Λεύκτρου και όλα αυτά έχουν τελικό σκοπό την πολιτιστική και οικονομική αναζωογόνηση του τόπου.

Η σωστή αξιοποίηση και διαχείριση των πολιτιστικών πόρων της Μάνης είναι αυτό που λείπει από την περιοχή για να αναδειχθεί, να προστατευτεί και να αναπτυχθεί και πάντοτε με όφελος το πολιτιστικό επίπεδο, την πολιτιστική παιδεία και την οικονομική αναβάθμιση του τόπου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιο Πρώτο: Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Ο προβληματισμός και η επεξήγηση γύρω από τις σύνθετες και πολυδιάστατες έννοιες της κουλτούρας, του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, είναι οι στόχοι της διπλωματικής μου εργασίας. Όμως, πριν αρχίσουμε την αναζήτηση των τρόπων και των διαδικασιών της πολιτιστικής ανάπτυξης του ερευνητικού μας πεδίου -της περιοχής της Μάνης- η οποία είναι η κεντρική χερσόνησος της νότιας Πελοποννήσου, είναι αναγκαίο να προσεγγιστεί εν συντομία το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων αυτών και να αναδειχτούν πτυχές αυτών των εννοιών που αγγίζουν τα πεδία στα οποία θα κινηθεί η μελέτη.

1.1. Κουλτούρα, Πολιτισμός

Θα πρέπει να τονισθεί το γεγονός πως ο όρος της κουλτούρας έχει πολλές σημασίες και εξηγείτε με πολλούς τρόπους. Πρέπει επίσης να αναφερθεί πως οι γνώμες που αφορούν τον όρο ποικίλουν και κάνουν περίπλοκη τη θεωρητική του προσέγγιση, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται ο όρος αμετάφραστος.

Οι περισσότεροι ορισμοί που έχουν δώσει οι κοινωνικοί επιστήμονες στην έννοια της κουλτούρας βασίζονται στον ορισμό του εθνολόγου E.B. Tylor (1781) σύμφωνα με το οποίο *«η κουλτούρα είναι πολύπλοκο, σύνθετο σύνολο που περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις, τα πιστεύω, την τέχνη, τους νόμους την ηθική, το δίκαιο, τα έθιμα και όλες τις άλλες ικανότητες και συνήθειες που αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας»*. Για αυτό και ο Γάλλος κοινωνιολόγος E. Μόρενυποστηρίζει *«ότι η κουλτούρα προέρχεται από την οργάνωση, τη δόμηση, το κοινωνικό προγραμματισμό και ταυτίζεται με ό, τι σχετίζεται με τον άνθρωπο»* (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 33).

Ο R. Williams υποστηρίζει πως η κουλτούρα είναι μια κοινωνική διαδικασία που παράγει συγκεκριμένους και διαφορετικούς τρόπους ζωής και τη συνδέει δύο έννοιες: α) αυτής της δημιουργικής δραστηριότητας, όπου η διαδικασία της επικοινωνίας μετατρέπει την ατομική εμπειρία σε κοινή εμπειρία και οδηγεί σε συγκεκριμένο τρόπο ζωής και β) με το γενικό τρόπο ζωής που περιλαμβάνει συγκεκριμένα νοήματα και αξίες που εκφράζονται όχι μόνο με την τέχνη και την μάθηση αλλά και με τους θεσμούς και την καθημερινή συμπεριφορά μέσα στο κοινωνικό σύνολο (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 34).

Σύμφωνα με την πρώτη έννοια, η κουλτούρα είναι το προϊόν της κοινωνίας και συγκεντρώνει το σύνολο των γνώσεων. Μεταβιβάζεται με συμβολικούς κώδικες, οι οποίοι εμφανίζονται με την μορφή της γραπτής γλώσσας (λογοτεχνία, φιλοσοφία), των γραφικών (εικαστικές τέχνες) και των ηχητικών στοιχείων (μουσική, τραγούδια). Περιλαμβάνει επίσης τα πρότυπα πρακτικής τα συστήματα παραστάσεων τις αξίες (ηθικές νόρμες, πολιτικές ή αισθητικές) που επιβάλλονται στα άτομα.

Σύμφωνα με τη δεύτερη έννοια, σε κάθε ομάδα, σε κάθε κοινωνία η κουλτούρα αντιστοιχεί σε ένα δημιουργικό κίνημα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Σύμφωνα πάλι, με τον E. Badie «η κουλτούρα επεξηγεί την κοινωνική δράση του ανθρώπου και αποτελεί συστατικό μέρος της. Κατά αυτή την έννοια η κουλτούρα έχει εξελικτικό προσανατολισμό και μεταβάλλεται με ρυθμό που δένεται με την ιστορία κάθε κοινωνίας»(ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 34).

Ακόμα, η κουλτούρα εμφανίζεται σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου ως προϊόν, και λόγω της κουλτούρας προκύπτουν οι κοινωνικές αλλαγές. Ο ρόλος της είναι μεσολαβητικός και μέσω αυτής οι άνθρωποι προσπαθούν να ξεφύγουν από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται και να δημιουργήσουν κάτι καινούργιο.

Το πιο σημαντικό όμως στοιχείο της κουλτούρας είναι πως συνδέεται άμεσα με ζωή των ανθρώπων, εμπεριέχει δηλαδή εμπειρίες και γνώσεις των ατόμων και των ομάδων. Τέλος, η κουλτούρα χαρακτηρίζεται και ως «πράξη» (*pratique*) και «δράση» (*action*).

Ο πολιτισμός (*civilisation*), χαρακτηρίζεται και αυτός από πολλές και διαφορετικές έννοιες που συνδέονται με την παιδεία, την επιμόρφωση, την επικοινωνία, την ψυχαγωγία και γενικότερα την πνευματική και ψυχική αναβάθμιση της κοινωνικής συμμετοχής και της πολιτικοκοινωνικής και τεχνολογικής ανάπτυξης. Πολλοί είναι αυτοί που ταυτίζουν τον όρο πολιτισμός με τον όρο κοινωνία και υποστήριξαν ότι η κοινωνία δεν μπορεί να σταθεί χωριστά από τον πολιτισμό αλλά ούτε και ο πολιτισμός χωριστά από την κοινωνία.

Ο όρος «πολιτισμός» σχετίζεται με τον τρόπο ζωής ενός συγκεκριμένου λαού που ζει ομαδικά σε ένα μέρος και εμφανίζεται στις τέχνες του, το κοινωνικό και οικονομικό του σύστημα, τις συνήθειες και τα έθιμα του, τη θρησκεία του. Αντιλαμβανόμεστε λοιπόν, πως ο πολιτισμός δεν είναι ένας. Ανάμεσα στις κοινωνίες έχουν αναπτυχθεί πολλοί πολιτισμοί που εμπλουτίζονται από τις αλλαγές και τις συγκρούσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Όλες οι μορφές πολιτισμού δίνουν και δέχονται επιδράσεις από άλλους πολιτισμούς. Σήμερα η διάδοση των πολιτιστικών αγαθών είναι πολύ γρήγορη με αποτέλεσμα να οδηγεί σε πολιτιστική πολυμορφία.

1.2. Πολιτιστικό αγαθό, Πολιτιστική κληρονομιά

Ο ορισμός της πολιτιστικής κληρονομιάς δόθηκε από τη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τα μνημεία και οι περιοχές που περιλαμβάνονται στον ορισμό αυτό αναγνωρίζονται ως μέρος της και είναι υπό την προστασία της. Η πολιτιστική κληρονομιά είναι σημαντική και για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Η έννοια της «πολιτιστικής κληρονομιάς» (*patrimoine culturel, cultural heritage*), που εμφανίζεται στη Σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, περιλαμβάνει μνημεία (έργα αρχιτεκτονικής, μνημειακής, γλυπτικής και ζωγραφικής, κατασκευές αρχαιολογικού χαρακτήρα, επιγραφές και σπήλαια), οικοδομικά συγκροτήματα και χώρους (έργα του ανθρώπου ή δημιουργήματα γενικά του ανθρώπου από κοινού της φύσης και του ανθρώπου), τα οποία έχουν κληροδοτηθεί από τις παλαιότερες γενιές και διατηρούνται στο παρόν ενώ παράλληλα παραχωρούνται στο μέλλον για να επωφεληθούν οι επόμενες γενιές. Ο όρος πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει και τον άυλο πολιτισμό (όπως τη λαογραφία, τις παραδόσεις, τη γλώσσα και τη γνώση).

Ο ορισμός αυτός διαφέρει από αυτόν της Χάγης, τουλάχιστον ως προς τα ακίνητα αγαθά, τα οποία κυρίως προστατεύει η Σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

Από τον συνδυασμό των δύο Συμβάσεων (Χάγης και UNESCO) 1954 και του 1972 και από τις συστάσεις που υιοθέτησε η UNESCO το 1956 έως το 1978, προκύπτει το

συμπέρασμα πως και οι ορισμοί πολιτιστικό αγαθό και πολιτιστική κληρονομιά, προσδιορίζουν και τις δυο μεγάλες κατηγορίες αγαθών, τα ακίνητα και τα κινητά.

Στα «ακίνητα» ανήκουν κυρίως μεμονωμένα κτίσματα και κτιριακά συγκροτήματα καθώς και αρχαιολογικοί και ιστορικοί χώροι

Στα «κινητά» περιλαμβάνονται πολλών ειδών αντικείμενα, όπως έργα τέχνης και τεχνικής, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, γραπτά μνημεία κ.ά. (ΚΟΝΣΟΛΑ, σελ. 26-28).

1.3. Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

Η πολιτιστική κληρονομιά χωρίζεται σε υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Η υλική πολιτιστική κληρονομιά από μόνη της χωρίζεται σε δυο κατηγορίες, στην κινητή και ακίνητη. Στην κινητή ανήκουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, έργα τέχνης, οπτικοακουστικό υλικό κ.ά., στα ακίνητα ανήκουν κτίσματα, αρχαιολογικοί χώροι κ.ά. Στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά ανήκουν οι παραδόσεις, ήθη-έθιμα μιας περιοχής, γλώσσα, μουσική, χοροί, μοιρολόγια, εκδηλώσεις, δρώμενα κ.ά.

Αρχικά να αναφερθεί πως ο πολιτισμός προστατεύεται και διατηρείται σύμφωνα με κάποιες απαραίτητες προδιαγραφές που ορίζονται από διάφορες Διεθνές Συνθήκες και νομοθεσίες. Συγκεκριμένα η άυλη πολιτιστική κληρονομιά προστατεύεται από την Ουνέσκο.

Το 2002 παράλληλα με τις διεθνείς ζυμώσεις για την κατάρτιση της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ουνέσκο, η ελληνική πολιτεία υιοθέτησε τον όρο «*άυλα πολιτιστικά αγαθά*», για να θεσπίσει τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς διότι έως τότε περιγραφόταν ως «*παραδοσιακός και σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός*». Στον νόμο 3028/2002 «Περί Προστασίας των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ 153/Α'/28.6.2002), ως άυλα πολιτιστικά αγαθά θεωρούνται εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού. Η σύμβαση δίνει βασική σημασία στις κοινότητες φορέων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά σύμφωνα με τη Σύμβαση της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (2003), ορίζονται «*οι πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και τεχνικές- καθώς και τα εργαλεία, αντικείμενα, χειροτεχνήματα και οι πολιτιστικοί χώροι που συνδέονται με αυτές και τις οποίες οι κοινότητες, οι ομάδες και οι κατά περίπτωση, τα άτομα αναγνωρίζουν ότι αποτελεί μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς τους*» (άρθρο 2. Παρ 1). Με την Σύμβαση αυτή ο νέος όρος παγιώνεται, ενώ ορίζονται τα βασικά πεδία στα οποία μπορούν να κατηγοριοποιηθεί η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.

Τα πεδία αυτά είναι:

α) οι προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις, συμπεριλαμβανόμενης της γλώσσας ως φορέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (παραμύθια, μύθοι και διηγήσεις, αφηγηματικά τραγούδια)

β) οι τεχνικές του θεάματος, ή ορθότερα οι επιτελιστικές τέχνες (χορός, μουσική, λαϊκό θέατρο)

γ) οι γνώσεις και οι πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν (παραδοσιακές καλλιέργειες, εθνοβοτανική γνώση, λαϊκές αντιλήψεις για τη μετεωρολογία κ.)

ε) η τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία (υφαντική, αγγειοπλαστική, ξυλοναυπηγική κ.ά.)

Ειδική σημασία αξίζει να δοθεί για το ζήτημα της διαφύλαξης της γλώσσας και της θρησκείας στο πλαίσιο της Σύμβασης του 2003, η γλώσσα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Οι σχετικοί με το θέμα, κατά την προετοιμασία του κειμένου της Σύμβασης, συμφώνησαν να μην υπάρξει χωριστό πεδίο/τομέας για τη γλώσσα ως «*προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις, συμπεριλαμβανόμενης της γλώσσας ως οχήματος ΑΠΚ*». Καλύπτει πολιτικές διαφύλαξης ιδιαίτερων γλωσσικών εκφράσεων (π.χ. επαγγελματικών συνθηματικών γλωσσών, ντοπιολαλιών, όπως αυτές αποτυπώνονται μέσα από λαϊκές διηγήσεις και λοιπές αφηγηματικές πρακτικές). Έτσι, μια τοπική γλώσσα, μια διάλεκτος, ή και μια ιδιόλεκτος μπορεί να προταθεί για εγγραφή στους Καταλόγους της Ουνέσκο, όπως μπορεί να προστατευτεί μέσα από το πλέγμα μέτρων διαφύλαξης που αφορούν προφορικές παραδόσεις ή διαδικασίες προφορικής μεταβίβασης από γενιά σε γενιά μιας παραδοσιακής τεχνογνωσίας. Ακόμα, η Ουνέσκο για την προστασία και προώθηση της γλωσσικής ποικιλομορφίας έχει δημιουργήσει τον Ατλαντα των Γλωσσών που Κινδυνεύουν.

Σημαντικός αριθμός εκφράσεων και στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως κοινωνικές πρακτικές, ευχκτήρια έθιμα και λαϊκά δρώμενα, καθώς και επιτελεστικές τέχνες, εμπεριέχουν έντονες εκφράσεις της θρησκευτικότητας μιας κοινότητας ή σχετίζονται άμεσα με θρησκευτικά γεγονότα και περιστάσεις. Αν και για αυτά, δεν είναι δυνατή η εγγραφή θρησκειών στους Καταλόγους της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Ουνέσκο, 2003).

Τέλος, κάθε στοιχείο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς πρέπει να «*ανταποκρίνεται στα ήθη υφιστάμενα διεθνή κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ως και στην απαίτηση για αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ κοινοτήτων, ομάδων και ατόμων, και για βιώσιμη ανάπτυξη*» (άρθρο 2, παρ. 1). Στην ουσία δεν είναι αποδεκτή η αναγνώριση ως Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ανθρωπότητας εθιμικών πρακτικών που αναζωπυρώνουν μνήμες βίαιων συγκρούσεων μεταξύ μελών της κοινότητας ή διαφορετικών κοινοτήτων, που αποκλείουν με βίαιο και υποτιμητικό τρόπο μέλη της κοινότητας εξαιτίας του φύλου τους, της ηλικίας τους, της επαγγελματικής του ιδιότητας, ή του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, όπως επίσης στοιχεία που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή μελών μια κοινότητας. Με τον ίδιο τρόπο, δεν μπορούν να ενταχθούν εθιμικές πρακτικές που περιλαμβάνουν κακομεταχείριση ή και βασανισμό ζώων (<http://ayla.culture.gr/orismos-apk/>).

1.4. Σκοποί και στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής

Η πολιτιστική πολιτική συνδέεται με φορείς και προγράμματα που έχουν κάποιους σκοπούς. Οι σκοποί αυτοί επιθυμούν την γνώση, την ενίσχυση και τη διάδοση του πολιτισμού μιας κοινότητας μέχρι κάποια χρονική περίοδο. Το κράτος πρέπει μέσα από την άσκηση της πολιτιστικής πολιτικής να εξασφαλίσει τη συντήρηση και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, την προώθηση και τη μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών. Η πολιτιστική πολιτική αφορά την κατανάλωση και την παραγωγή της.

Σύμφωνα, με τη διεθνή βιβλιογραφία τους κύριους σκοπούς μιας κεντρικά κατευθυνόμενης πολιτιστικής πολιτικής μπορούν να αποτελούν:

1. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής ταυτότητας.

2. Η πολιτιστική υποδομή η οποία είναι απαραίτητη για την πολιτιστική ζωή ενός τόπου και είναι μέρος της ευρύτερης κοινωνικής υποδομής, που μαζί με την οικονομική αποτελούν τα κυριότερα και πλέον σημαντικά μέσα της αναπτυξιακής πολιτικής του κράτους.

Η σωστή πολιτική υποδομή έχει ως αποτέλεσμα:

- Την ποιοτική αναβάθμιση των πολιτιστικών τομέων
  - Δημιουργεί την επιθυμία στο κοινό να συμμετέχει στις διάφορες πολιτιστικές δραστηριότητες του τόπου του
  - Βοηθάει στην ανάπτυξη και συνεργασία των κοινωνικών σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους
  - Βοηθάει την οικονομία της ίδιας της περιοχής και πολλές φορές της ευρύτερης περιοχής
  - Συμβάλλει στον καταμερισμό εργασίας
  - Ενισχύει την τοπική εξουσία
3. Η συμμετοχή του λαού στις πολιτιστικές δραστηριότητες
  4. Η προστασία της πολιτιστικής ανεξαρτησίας
  5. Η προώθηση της πολιτιστικής επικοινωνίας με ξένες χώρες
  6. Η βελτίωση της πολιτιστικής εικόνας της περιοχής στο εξωτερικό
  7. Η υποστήριξη των επαγγελματιών και καλλιτεχνών

Οι πολιτιστικές υποδομές στηρίζονται στην καθημερινότητα, βοηθούν στο να αναπτυχθούν προσωπικότητες, ενεργοποιούν τους κατοίκους μιας περιοχής να ασχοληθούν με την πολιτιστική ζωή του τόπου τους. Οι πολιτιστικές εγκαταστάσεις συμβάλλουν πρώτα από όλα πολιτιστικά και μετά οικονομικά, κοινωνικά και δημογραφικά. Οι σκοποί αυτοί συνδέονται μέσω οργανωτικών, οικονομικών, θεσμικών κτηριακών υποδομών, μέσων διάδοσης πολιτιστικών αγαθών που θα βοηθήσουν την πολιτιστική αναβάθμιση της ζωής των πολιτών και προσφέρουν στην παγκόσμια πολιτιστική δημιουργία. Επιπλέον, η στήριξη και η αναζωογόνηση του πολιτιστικού τομέα για έναν τόπο μπορεί να πραγματοποιηθούν με την ανάπτυξη πρωτοβουλιών που αφορούν:

- Την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Την ενίσχυση της ανάγνωσης μέσω των δημοτικών - κοινοτικών βιβλιοθηκών
- Την χρησιμοποίηση νέων οπτικοακουστικών μέσων και τεχνολογιών επικοινωνίας
- Το θέατρο
- Τα μουσεία

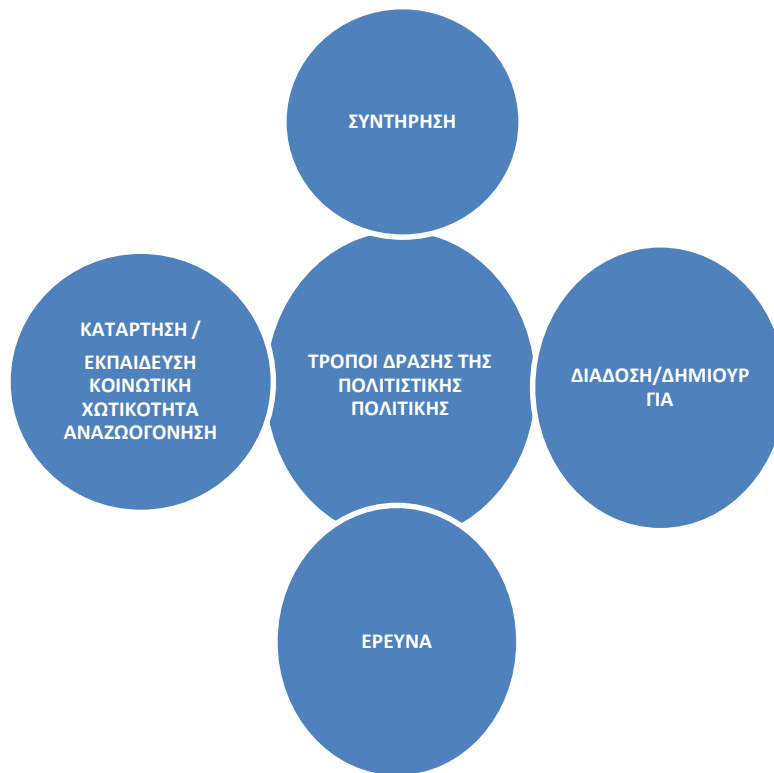
Για την αποτελεσματικότερη άσκηση της πολιτιστικής πολιτικής η κεντρική εξουσία είναι αυτή που προσφέρει στο μεγαλύτερο βαθμό, πρέπει παράλληλα η τοπική κοινωνία, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, ακόμα και οι πολίτες να στηρίζουν την προσπάθεια αυτή. Για να πετύχει τα προγράμματα και τις δραστηριότητες η πολιτιστική πολιτική πρέπει να λαμβάνει υπόψη την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του συγκεκριμένου περιβάλλοντος, τις πολιτιστικές του δυνάμεις και τις απόψεις των πολιτών μιας κοινωνίας.

1.4.1. Μέσα και τρόποι δράσης για την ανάπτυξη πολιτιστικής πολιτικής

Οι διαδικασίες για να καθοριστούν οι πολιτιστικές αξίες, οι στόχοι και οι προτεραιότητες, τα προγράμματα πρωτοβουλιών και δαπανών που μπορούν να προωθήσουν

αυτούς τους στόχους και οι τρόποι να ελεγχθεί ο πολιτιστικός αντίκτυπος λαμβάνοντας υπόψη τα καθορισμένα πρότυπα είναι τα μέσα που καθιερώνει η πολιτιστική πολιτική με άξονα την ανάπτυξη της. Σημαντικό επίσης είναι να καθοριστεί ποιος έχει τον έλεγχο της πολιτιστικής πολιτικής. Η εξουσία είναι η πρώτη που εμπλέκεται με αυτό και ύστερα ακολουθούν οι πολίτες που αποφασίζουν για την πολιτιστική πολιτική του τόπου τους. Συγκεκριμένα, στις κοινωνίες με “πολιτισμικό φιλελευθερισμό” αποφασίζουν εκείνοι που έχουν την περισσότερη δύναμη, τον πλούτο και τις μεγαλύτερες ευκαιρίες να επηρεάσουν την φύση και την ποιότητα της πολιτιστικής πολιτικής, ενώ στις κοινωνίες που προσπαθούν να αναδείξουν την πολιτιστική δημοκρατία και όπου το κράτος έχει πολιτισμική παρέμβαση, κάθε πολίτης έχει την ευκαιρία να συμμετέχει σε τέτοιες αποφάσεις με μεγάλη επιρροή. Τέλος, για να γίνει αυτό πρέπει η διοικητική αποκέντρωση της χώρας να δίνει την ευκαιρία στις τοπικές κοινωνίες να πάρουν πολλές βασικές αποφάσεις.

Σε δεύτερη φάση αναφέρονται οι τρόποι δράσης της πολιτιστικής πολιτικής. Οι τρόποι της πολιτιστικής πολιτικής περιλαμβάνουν ενέργειες σε έναν ή περισσότερες από τους ακόλουθους τομείς: τη συντήρηση, τη διάδοση, τη δημιουργία, την έρευνα, την κατάρτιση, την εκπαίδευση και την κοινοτική ζωτικότητα.

Διάγραμμα 1: Τρόποι δράσης της πολιτιστικής πολιτικής (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ σελ, 47)

Η συντήρηση: περιλαμβάνει την προστασία αντικειμένων- κτηρίων, έργων τέχνης, μουσική, λογοτεχνία κ.λπ. καθώς επίσης και πολιτιστικών δεξιοτήτων και δραστηριοτήτων. Η συντήρηση αφορά το παρελθόν και το παρόν. Θέμα προς απασχόληση είναι ποιο πολιτιστικό αγαθό αξίζει να συντηρηθεί και με πιο κόστος.

Η διάδοση: οι δραστηριότητες διάδοσης στοχεύουν στην ευρύτερη διανομή των πολιτιστικών προϊόντων σε επίπεδο τοπικό, εθνικό αλλά και διεθνές. Πολλά κονδύλια δίνονται στις επιχορηγήσεις καλλιτεχνικών σχημάτων, τις εκδόσεις, τα δίκτυα διανομής με σκοπό να φθάσουν τα πολιτιστικά αγαθά σε όσο γίνεται μεγαλύτερο κοινό.

Η δημιουργία: περιγράφει την σύγχρονη εργασία των καλλιτεχνών και άλλων συντελεστών που συμμετέχουν στην πολιτιστική παραγωγή.

Η έρευνα: των πολιτιστικών φαινομένων πραγματοποιείται για να βεβαιώσει ότι η πολιτιστική πολιτική στηρίζεται σε γερές βάσεις.

Η κατάρτιση: στο χώρο πολιτιστικής πολιτικής περιλαμβάνει την εκπαίδευση των καλλιτεχνών, των διοικητικών στελεχών, των υπεύθυνων του πολιτισμού και όλων των εργαζόμενων αυτού. Στην διαδικασία αυτή περιλαμβάνεται και η εμπλοκή της κυβέρνησης.

Η εκπαίδευση: διαδραματίζει βασικό ρόλο στην άσκηση πολιτιστικής πολιτικής με διάφορους τρόπους (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 47- 48).

1.5. Πολιτισμικός τουρισμός

Είναι πλέον αποδεχτό το γεγονός πως για τον όρο «πολιτισμός», έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί ανά του αιώνες. Οι διάφορες εκδοχές του παραπάνω ορισμού, έχουν ως στόχο τον ακριβή προσδιορισμό των δραστηριοτήτων και των ενεργειών που περιλαμβάνονται και την κατανόηση των κινήτρων των τουριστών με βάση το κριτήριο του πολιτισμού. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, τον ερμηνεύει με διάφορους τρόπους, θεωρεί ότι «πολιτισμικός τουρισμός είναι το ταξίδι που γίνεται με βάση το πολιτιστικό κίνητρο συνδυασμένο με εκπαιδευτικές συναντήσεις, επίσκεψης σε αρχαιολογικούς χώρους, φεστιβάλ, θεατρικές παραστάσεις, μελέτη φυσικού περιβάλλοντος, λαϊκού πολιτισμού και τέχνης» (ΚΟΚΚΩΣΗΣ – ΤΣΑΡΤΑΣ - ΓΚΡΙΜΠΑ, σελ. 195). Ακόμα, σύμφωνα με τον Hannerz (1990), -ο οποίος θεωρεί τον κόσμο ως ένα κοινωνικό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων μέσα από το οποίο πραγματοποιούνται κάποιες διαδικασίες, όπως η μετακίνηση ατόμων και αγαθών- ο παγκόσμιος τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί μοναδική ευκαιρία για πολιτιστικές κουλτούρες και καλλιέργει ένα κλίμα παγκόσμιας κατανόησης της κουλτούρας και του πολιτισμού (ΚΟΚΚΩΣΗΣ – ΤΣΑΡΤΑΣ, ΓΚΡΙΜΠΑ, σελ. 195).

Επιπλέον, πολιτισμικά αγαθά μπορούν να θεωρηθούν επίσης η λαϊκή παράδοση, η γαστρονομία και ο λαϊκός πολιτισμός μιας περιοχής. Αυτά αποτέλεσαν και κάποια από τα σημεία αναφοράς των ταξιδιωτών. Είναι γνωστό πως τα πρώτα ταξίδια γινόντουσαν για βιοποριστικούς λόγους, ύστερα μετατράπηκαν σε περιηγήσεις αναψυχής, που είχαν και πολιτιστικό περιεχόμενο. Οι Ρωμαίοι είναι εκείνοι οι οποίοι θεωρήθηκαν οι πρώτοι τουρίστες πολιτισμικού τουρισμού, επειδή ήταν οι πρώτοι που μελέτησαν του αρχαίους πολιτισμούς, όπως εκείνων των Ελλήνων και των Αιγυπτίων. Στην Ελλάδα ήδη από τα χρόνια του Πλάτωνα, του Ηροδότου, του Θαλή και του Πausανία, το ταξίδι προέκυπτε για γνωριμία και κατανόηση του τόπου, της ιστορία και των ανθρώπων του συγκεκριμένο τόπου (Μοίρα Π., 2009).

Στην συνέχεια αναπτύσσεται το Grand Tour (η μεγάλη περιήγηση), που πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία τον 17^ο αιώνα και είχε πολιτιστικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα, έτσι ώστε οι αριστοκρατικές οικογένειες να επισκεφτούν τις χώρες με κλασικό πολιτισμό (Μοίρα Π., 2009). Τη δεκαετία του 1780, με την συμμετοχή της μεσαίας τάξης, το περιεχόμενο του Grand Tour παίρνει άλλη τροπή. Δεν έχουν πια μόνο εκπαιδευτικό χαρακτήρα αλλά και πλέον οι επισκέψεις γίνονται και σε αστικά και αγροτικά κέντρα. Με την εξέλιξη αυτή το πολιτιστικό αγαθό μετατρέπεται σε πόρο αναψυχής και περιπέτειας. Μετά την Γαλλική Επανάσταση, η αστική κοινωνία εισάγει την έννοια μιας παγκόσμιας αισθητικής στις πολιτιστικές δραστηριότητες με αγαθά από άλλους πολιτισμούς, συμβάλλοντας στην

εξέλιξη του ευρωπαϊκού πολιτισμού και ταυτόχρονα γεννά το πολιτιστικό αγαθό, που στηρίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και χορηγία. Τον 18^ο και 19^ο αιώνα δημιουργούνται τα πρώτα μουσεία, διότι τα αγαθά συλλέγονται από όλες τις περιοχές του κόσμου και εκτίθενται προς δημόσια κατανάλωση. Το 19^ο αιώνα αλλάζει και ο τρόπος αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου με αποτέλεσμα να ενισχύεται ο πολιτιστικός τουρισμός, μέσω των επισκέψεων των λαϊκών στρωμάτων και έτσι ενισχύθηκε η εκπαίδευσή τους. Η ανάπτυξη των μουσείων, των εκθέσεων και άλλων πολιτιστικών εκδηλώσεων, έδωσε ώθηση στον τουρισμό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα πρώτα τουριστικά πακέτα να έχουν πια πολιτιστικό χαρακτήρα.

Από την άλλη, ο πολιτισμικός τουρισμός αναφέρεται σε τουριστικά ταξίδια τα οποία έχουν ως κυρίαρχα κίνητρα διάφορες δραστηριότητες και εμπειρίες σχετικές με τον πολιτισμό, όπως συμμετοχή σε φεστιβάλ και πολιτισμικές εκδηλώσεις, γνωριμία με την ιστορία και την παράδοση τόπων και χωρών, επίσκεψη σε περιοχές με παραδοσιακό περιβάλλον, επίσκεψη σε πολιτισμικά μνημεία και μουσεία, γνωριμία με τοπικά ήθη και έθιμα καθώς την τοπική γαστρονομία (Μοίρα Π. 2009, Τσάρτας Π., 1996, WTO 1985, ICOMOS: 1999).

1.5.1. Ενδεικτική αναφορά υποκατηγοριών πολιτιστικού τουρισμού:

- Καλλιτεχνικός τουρισμός: μουσεία, μνημεία, πινακοθήκες, χώροι τέχνης, μνημεία, μουσεία, εκθέσεις, ιστορικά κτίσματα.
- Κινηματογραφικός: κινηματογραφική ιστορία, φεστιβάλ τεχνών και τηλεόρασης.
- Εθνικός τουρισμός: όπερα, κλασική μουσική, λαϊκή τέχνη, παραδοσιακό ποτό, παραδοσιακή μουσική.
- Οινολογικός τουρισμός: αμπελώνες, τοπική κουλτούρα, οίνος.

Κεφάλαιο Δεύτερο: Γεωγραφική θέση και Ιστορία της Μάνης

«Ωραία τρομερή,

Πεισματάρρα,

Αγαπημένη Μάνη!

Σκληρή πονεμένη

Ελλάδα – Μάνη!»

ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ

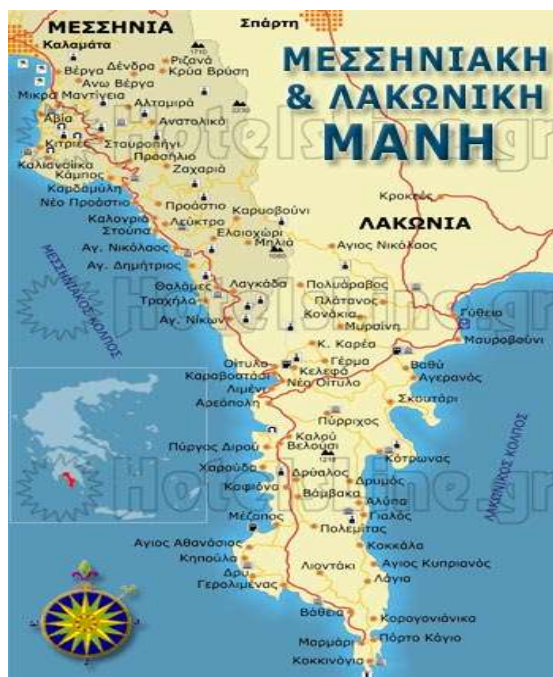
2.1. Γεωγραφική Θέση της Μάνης

Ως Μάνη προσδιορίζεται η κεντρική χερσόνησος της νότια Πελοποννήσου η οποία ξεκινά βορειοδυτικά από την Μεσσηνία και βρέχεται ανατολικά από τον Λακωνικό κόλπο και δυτικά από τον Μεσσηνιακό, ενώ και καταλήγει προς νότια στο ακρωτήριο Ταίναρο που αποτελεί το Νοτιότερο άκρο όλης της ευρωπαϊκής ηπείρου. Το πλάτος της Μάνης γεωφυσικά προσδιορίζεται από τις ανατολικές και πρόποδες του Ταυγέτου. Διοικητικά το ανατολικό τμήμα ανήκει στον νομό Λακωνίας μαζί τις λεγόμενες μέσα Μάνης περιοχής ενώ το υπόλοιπο κομμάτι από το Οίτυλο μέχρι τα βόρεια σύνορα ανήκει στο νομό Μεσσηνίας. Ο Δήμος Λεύκτρου ανήκει στο Νομό Μεσσηνίας ή αλλιώς όπως συνηθίζουν να την αποκαλούν Έξω Μάνη, ενώ ο Δήμος του Γυθείου, του Οιτύλου και της Ανατολικής Μάνης ανήκουν διοικητικά στο Νομό Λακωνίας.

(<https://maniatika.wordpress.com/2012/09/08/%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82/>)

Η συνολική έκταση της φτάνει 1800 τ.χλμ με 75 χλμ μήκος και μέγιστο πλάτος το 28 χλμ.(Λακωνική Μάνη 524τ.χλμ. και Μεσσηνιακή Μάνη 376 τ.χλμ.) Από την συνολική έκταση της Μάνης το 14,7% έχει χαρακτηριστεί ως πεδινή έκταση , το 18,7% ως ημιορεινή ενώ το 66,6% χαρακτηρίζεται ως ορεινή περιοχή.

(http://www.anatolikimani.gov.gr/files/items/3/3423/paradoteo_anaptyxiakis_stratigikis.pdf)

Χάρτης 1, Χάρτης Μάνης

(https://www.google.com/search?q=%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%82+%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B7%CF%82&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi9zPr7qLLkAhXFURUIHe4FBicQ_AUIESgB&biw=1366&bih=657#imgrc=dbCxmtuxaep3cM:)

2.2. Το Όνομα της Μάνης

Η προέλευση του ονόματος της Μάνης επιδέχεται πολλές ερμηνείες άμεσα συνδεδεμένες με την ιστορία της:

- Για πρώτη φορά η περιοχή της Μάνης παίρνει το όνομα της στα χρόνια του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Λέοντα Σοφού (886-912 μ.Χ.) όπου αναφέρεται σε μία έκθεση του ως έδρα Επισκόπου-Επισκοπή Μαΐνης. Το όνομα αυτό διατηρήθηκε και αργότερα στη Φραγκοκρατία. Το όνομα Μαΐνη-Μάνη διαμορφώθηκε και κατά την Τουρκοκρατία.
- Σύμφωνα με τον Ελ. Αλεξάκη είναι από την αρχαία λέξη μανός (=γυμνός από βλάστηση) όπως το φυσικό τοπίο της περιοχής
- Με τα λεγόμενα για την Μάνη και σύμφωνα με την ιστορία της συμπεραίνεται ότι η λέξη Μάνη βγαίνει από την μανία, γιατί οι Μανιάτες φυλάνε την μανία μέσα τους για (εκδίκηση-γδικιωμό) ή από την πολεμική μανία που καταλαμβάνονταν οι κάτοικοι της Ταινάριας περιοχής.
- Επιπλέον η λέξη Μάϊνα, σημαίνει μάζεμα των πανιών, γεγονός που έπρεπε να κάνουν οι ναυτικοί για να μαζέψουν τα πανιά τους από τους ισχυρούς ανέμους της περιοχής
- Ακόμα πιστεύεται ότι σχετίζεται και με την Λατινική λέξη Manes = ψυχαί συνδεδεμένο με την Ελληνική μυθολογία όπου έχει επικρατήσει η άποψη πως η είσοδος του Άδη βρισκότανε στο ακρωτήριο Ταίναρο.
- Άλλοι υποθέτουν πως η λέξη σχετίζεται με το αλβανικό Man (Μουριά) (ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΑΚΗΣ, σελ.29).

2.3 Ιστορική Αναδρομή

Η Μάνη αποτελεί ιστορική περιοχή για την Πελοπόννησο και της Ελλάδας γενικότερα. Στην Μάνη φαίνεται να υπάρχει ζωή ήδη από την παλαιολιθική εποχή σύμφωνα με ευρήματα ανασκαφών που βρέθηκαν στο Σπήλαιο Αλεπότρυπα Δυρού και στην Αρεόπολη. Άλλες δραστηριότητες στο Δυρό δείχνουν πως υπάρχει νεολιθική κοινότητα η οποία αναπτύχθηκε κατά την διάρκεια της Νεότερης και της Τελικής Νεολιθικής περιόδου (4800-3200 π.Χ.) (ΚΑΛΑΠΟΘΑΡΑΚΟΣ, 1997, σελ. 16,17,34,39). Η ζωή συνεχίζεται και κατά την εποχή του Χαλκού με σημαντικότερες περιοχές το Οίτυλο, την Καρδαμύλη, το Ταίναρο, το Γύθειο, τον Κοτρώνα, τις Θαλάμες κτλ.

Οι πρώτοι κάτοικοι της περιοχής ήταν οι Λέλεγες – Αχαιοί και ακολούθησαν και οι Δωριείς. Ακόμα, στην περιοχή έχουν εντοπισθεί οικισμοί της 3^{ης} και 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. Το Οίτυλο και η Καρδαμύλη έχουν ακόμα το ίδιο όνομα από εκείνους τους αιώνες, με το οποίο αναφέρονται στην Ιλιάδα του Ομήρου. Όταν οι Δωριείς έφτασαν στην Πελοπόννησο, η Μάνη, η Σπάρτη και η υπόλοιπη Λακωνική περιοχή είχαν κοινά βιώματα. Στους ρωμαϊκούς χρόνους η Μάνη συμμετείχε στο κοινό των Λακεδαιμονίων.

Αρχές 2^{ου} αιώνα δημιουργείται το κοινό των Λακεδαιμονίων που αργότερα θα ονομάστηκε κοινό των Ελευθερολακώνων. Σύμφωνα με τον περιηγητή Πausανία το κοινό στην αρχή αποτελούσαν 24 πόλεις οι οποίες αργότερα έμειναν 18. (ΚΟΥΤΣΟΥΛΙΕΡΗ, 1996, σελ. 38-39, 103-105) Ο Γιζέριχος, ο οποίος δημιούργησε το Βανδαλικό κράτος, γνώρισε μεγάλη ήττα στην Μάνη (ΚΟΥΤΣΟΥΛΙΕΡΗ, 1996, σελ.111-113). Το 1283, η Μάνη ανήκε στην νέα μητρόπολη και τότε για πρώτη φορά μνημονεύεται η επισκοπή Μαϊνης, υπαγόμενη στην Μητρόπολη Κορίνθου.

Το 755 μ.Χ. ήρθαν οι Σλάβοι στην Πελοπόννησο με απόφαση του Κωνσταντίνου Ε' και σημαντικό είναι το γεγονός της ειρηνικής συνύπαρξης τους με το Βυζαντινό κράτος. Μεγάλες αλλαγές για την ιστορία της Πελοποννήσου συμβαίνουν το 1204, με την διάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Φράγκους. Για τον καλύτερο έλεγχο των Μανιατών οι Φράγκοι έκτισαν μια σειρά από κάστρα στην ευρύτερη περιοχή της Λακωνίας, που αποτέλεσαν τα φρούρια τους τα οποία κατά την εποχή εκείνη η Μάνη αποτέλεσε το μοναδικό κέντρο αντιστάσεως κατά των ξένων κατακτητών. Για 15 χρόνια είχαν τον έλεγχο οι Φράγκοι. Μετά την μάχη της Πελαγονίας (1259 μ.Χ.) και την ήττα του Γοδεφρίδου Βιλεαρδουίνου αποκαταστάθηκε η Βυζαντινή κυριαρχία. Όλα τα κάστρα μαζί με το κάστρο του Μυστρά και της Μονεμβασίας παραδόθηκαν στον καινούργιο ηγεμόνα, τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγο και αποτέλεσαν τον πυρήνα της Βυζαντινής διοίκησης στην Πελοπόννησο. Στην συνέχεια, η Μάνη ήρθε στην κυριαρχία του δέσποτα του Μυστρά. Η Μάνη δεν πτοήθηκε ποτέ. Ήδη σε όλους τους πολέμους προσέτρεχε πρώτη όταν και όποτε την καλούσε το έθνος πρωτοστατώντας στις εξεγέρσεις κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας και όχι μόνο. Είδη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η Μάνη, λόγω της θέσεως και της μορφολογίας της, αποτέλεσε καταφύγιο πολλών Ελλήνων και προπύργιο των αγωνιστών της ελευθερίας κατά των Τούρκων, συμμαχώντας τότε με τους Βενετούς (1463-1690 μ.Χ.), πότε με τους Ισπανούς (1571 μ.Χ.) Ταυτόχρονα στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα συναντάμε στην περιοχή Αλβανούς *stradioti*, οι οποίοι σε συνεργασία με τους Μανιάτες πραγματοποίησαν εξορμήσεις εναντίον των οθωμανικών στρατευμάτων. Ακόμη μαζί τους συμάχησαν οι Γάλλοι (1612 μ.Χ.) και οι Ρώσοι (1770 μ.Χ.) (ΜΑΝΙΑΤΕΑΣ 2003,σελ. 6,7). Οι Τούρκοι προσπάθησαν με διάφορους τρόπους να υποτάξουν την Μάνη, ένας από τους οποίους ήταν η προσπάθεια τους να προσεταιριστούν τον Λιμπεράκη Γερακάρη, δίνοντας του τον τίτλο του Μπέη, χρήματα και έξι χιλιάδες τούρκους στρατιώτες για το σκοπό αυτό. Σε συνεργασία μαζί του έχτισαν το κάστρο της Κελεφάς 1670, και επισκεύασαν το κάστρο της Ζαρνάτας και του

Πόρτο Κάγιο. Το 1715 οι Τούρκοι αποφασίζουν να αφήσουν την περιοχή ήσυχη κάτω από την διακυβέρνηση ενός Μπέη. Το 1776 ως το 1821 η Μάνη κυβερνήθηκε διαδοχικά από οκτώ μπέηδες.

Καταφύγιο στην Μάνη είδη πριν από την Επανάσταση του 1821, βρήκε και ο αρχιστράτηγος Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Στις 17 Μαρτίου του 1821 οι Μανιάτες ορκίστηκαν να πολεμήσουν για την Ελευθερία της υπόδουλης Ελλάδας και κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον των Τούρκων ξεκινώντας από την Αρεόπολη. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης με τους Μανιάτες συνάντησαν στην Καρδαμύλη τις δυνάμεις των Τρουπάκηδων και απελευθέρωσαν την Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου του 1821 και από όπου εξέπεμψαν προς τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες την πρώτη διακήρυξη ανεξαρτησίας της Ελλάδας.

Η σημαία των επαναστατών ήταν λευκή με γαλάζιο σταυρό στη μέση. Στην επάνω πλευρά έγραφε : <<ΝΙΚΗ Η ΘΑΝΑΤΟΣ>> ΝΙΚΗ και όχι ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, γιατί η Μάνη ήταν πάντα Ελεύθερη, ενώ στη κάτω πλευρά είχε αναγραφεί το αρχαίο και ένδοξο: <<ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΣ>>. (http://www.army.gr/sites/default/files/h_khryxh_ths_epanastashs_sth_manh_17mar1821.pdf)

Μέσα από τα κάστρα της, τα πυργόσπιτα της, τις Χριστιανικές Εκκλησίες του 9^{ου}, 10^{ου}, 11^{ου} αιώνα, δηλώνεται η προσφορά και τα όσα πέρασε ο τόπος αυτός. Τα κτισίματα της με πέτρα δηλώνουν την λιτότητα και την αγριάδα του τοπίου, και η οποία άγρια ομορφιά της αποτελεί την ταυτότητα της και την καθιστά ξεχωριστή.

2.4. Πληθυσμιακά στοιχεία της περιοχής

Ο συνολικός πληθυσμός της περιοχής είναι 19.950 κατοίκους, σύμφωνα με τα στοιχεία Απογραφής Πληθυσμού 2011 της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής. Παρακάτω αναγράφεται ο μόνιμος πληθυσμός της περιοχής ανά Δήμο/Δημοτική Ενότητα:

ΔΗΜΟΣ – ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ %

ΔΗΜΟΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ 13.005 65,19%

Δ.Ε. Ανατολικής Μάνης 1.192 5,97%

Δ.Ε. Γυθείου 7.106 35,62%

Δ.Ε. Οιτύλου 3.515 17,62%

Δ.Ε. Σμύνους 1.192 5,97%

ΔΗΜΟΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ 6.945 34,81%

Δ.Ε. Αβίας 2.246 11,26%

Δ.Ε. Λεύκτρου

(http://www.anatolikimani.gov.gr/files/items/3/3423/paradoteo_anaptyxiakis_stratigikis.pdf)

Ο Δήμος Ανατολικής Μάνης αντιπροσωπεύει πληθυσμιακά το 65,19% της περιοχής μελέτης (13.005 κάτοικοι) έναντι 34,81% του Δήμου Δυτικής Μάνης (6.945 κάτοικοι).

Κεφάλαιο Τρίτο: Μάνη και πολιτισμός

3.1. Πολιτιστικοί σύλλογοι: Σκοποί και λειτουργίες

Οι σύλλογοι βοηθούν στην υποστήριξη, παροχή και διάδοση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Έχουν πρωτεύοντα θέση στο πολιτικοκοινωνικό σύστημα που εξυπηρετούν ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές ανάγκες. Έχουν την δυνατότητα να ανανεώνουν και να αντιστέκονται σε στερεότυπα και πρότυπα. Οι σύλλογοι έχουν όπως θα δούμε παρακάτω κάποιες λειτουργίες και ρόλους:

- Οι σύλλογοι σήμερα είναι υπεύθυνοι για την δημιουργία νέων δικτύων επικοινωνίας βασισμένων σε νέους τρόπους ζωής. Λειτουργούν ως χώροι κοινωνικοποίησης για τα μέλη τους και συμβάλλουν στην ενίσχυση της τοπικής πολιτιστικής ταυτότητας.
- Συμβάλλουν στην δημιουργία κοινωνικών σχέσεων και επαναδραστηριοποιούν την κοινωνικότητα.
- Ενισχύουν την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθηση του ατόμου.
- Αναπτύσσουν γέφυρες κοινωνικής κινητικότητας και βοηθούν στην ευρύτερη κοινωνική ενσωμάτωση στο σύστημα.
- Παράγουν τον αλτρουισμό.
- Η δημιουργία συλλόγων βοηθάει στην άσκηση της εξουσίας.
- Μπορούν να αποτελέσουν χώρο έκφρασης αξιών μιας «νέας τάξης» (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ 109-111).

3.1.1. Οι Σύλλογοι της Μάνης

Οι Σύλλογοι της Μάνης έχουν κατηγοριοποιηθεί ανά γεωγραφική περιοχή. Δηλαδή Έξω Μάνη και Μέσα Μάνη. Η σύνθεση τους έχει προκύψει από Μανιάτες/σες που ζουν εντός ή εκτός Μάνης. Οι περισσότεροι σύλλογοι διαθέτουν ιστοσελίδα στο διαδίκτυο. Στο Δήμο Δυτικής Μάνης δραστηριοποιούνται πλήθος πολιτιστικών συλλόγων οι οποίοι διοργανώνουν σημαντικές εκδηλώσεις. Ενδεικτικά αναφέρονται η εβδομάδα θερινού κινηματογράφου την Τραχήλα, οι εκθέσεις φωτογραφίας και οι αγώνες στο Εξωχώρι, οι συναυλίες στην πλατεία Μούρτζινου στην Καρδαμύλη. Εκδηλώσεις διοργανώνει επίσης και ο Δήμος σε συνεργασία με τις Τοπικές Κοινότητες (συναυλίες, βραδιές λόγου και ποίησης κ.λπ.). Στις πολιτιστικές υποδομές του Δήμου εντάσσονται και η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων του Γυμνασίου –Λυκείου Καρδαμύλης, το Πολιτιστικό Κέντρο στη Στούπα και το Ανοιχτό θέατρο Μάνης στην Πλάτσα. Παρακάτω αναφέρονται ενδεικτικοί σύλλογοι που ασχολούνται στην περιοχή του Δήμου Δυτικής Μάνης:

- ❖ Χορευτικός Σύλλογος Τσερίων
- ❖ Πολιτιστικός Σύλλογος Προαστίου
- ❖ Σύλλογος Γυναικών Προαστίου
- ❖ Λαογραφικό Μουσείο Εξωχωρίου
- ❖ Πολιτιστικός Σύλλογος Εξωχωρίου
- ❖ Πολιτιστικός Νεοχωρίου
- ❖ Πολιτιστικός Σύλλογος Κάτω Χώρας Μηλέας
- ❖ Πολιτιστικός Σύλλογος Πλάτσας

3.2. Κατοικία και Διατροφή των Μανιατών

3.2.1. Κατοικία

Τα οικογενειακά έθιμα και οι πόλεμοι των Μανιατών επηρέασαν τον τρόπο ζωής τους σε όλα τα επίπεδα. Οι κατοικίες των Μανιατών μοιάζουν με πραγματικά κάστρα με τις αμυντικές τους οχυρώσεις. Οι κατοικίες μιας πατριάς είναι δίπλα η μία στην άλλη και έχουν κοινά χαρακτηριστικά. Κάθε σπίτι έχει ένα πάτωμα το ανώγι και το ισόγειο. Το ισόγειο χρησιμοποιούταν σαν στάβλος και αχυρώνας. Στο ανώγι μένει η οικογένεια. Είναι ένα μόνο δωμάτιο που αποτελείται από καμάρα που είναι περίπου ένα μέτρο πιο πάνω από το υπόλοιπο δωμάτιο και το είχαν για να κοιμηθούν, ενώ το υπόλοιπο τμήμα υπήρχε σαν αποθήκη για το κριθάρι, τα λούπινα και για τα φαγητά.

Τα συνηθέστερα έπιπλα στο εσωτερικό του σπιτιού είναι η κασέλα, ο σουφράς, ο λυχνοστάτης. Στους τοίχους υπάρχουν μια ή περισσότερες «θυρίδες», που χρησίμευαν σαν ντουλάπα, όπου μέσα στο οποίο τοποθετούσαν τις τροφές τους. Κρεμάγανε στους τοίχους τα κυνηγητικά και πολεμικά τους όπλα και σε μια γωνία υπήρχαν τα εικονίσματα που φωτίζουν με καντήλι. (ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ ΠΕΤΡΟΣ,1981, σελ.80)

3.2.2. Διατροφή

Η διατροφή των Μανιατών ήταν πολύ απλή. Αποτελούνταν από ψωμί που το συνδυάζανε με λάδι και το έφτιαχναν περίπου κάθε δεκαπενθήμερο. Ιδιαίτερη θέση στην διατροφή τους ήταν τα λούπινα. Η τροφή των Μανιατών αποτελούνταν επιπλέον από κουκλόχυλους, άγρια λάχανα, τηγανίτες, λαζάνια, σταφίδα και σπάνια από νωπό κρέας, από πρόβατο ή βόδι κτλ. (ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ ΠΕΤΡΟΣ,1981, σελ.80)

3.2.3. Ήθη - Έθιμα - Παραδόσεις

Τα ήθη, έθιμα, οι εκδηλώσεις, ο γάμος, η βάπτισι, το μοιρολόγι, οι παραδόσεις, τα πανηγύρια, οι δοξασίες και οι συνήθειες, προκύπτουν από ανάγκες συνδεδεμένες με την κοινωνική δομή της κοινότητας, είναι αυτά που χαρακτηρίζουν μια κοινότητα και η καταγραφή τους είναι η κατανόηση όλων των εκδηλώσεων έκφρασης των προγόνων μας.

3.2.3.1 Τα Έθιμα

Η αδελφοποίηση

Το πολύ παλιό έθιμο της αδελφοποίησης ισχύει από την εποχή της Φραγκοκρατίας. Το έθιμο προέκυψε την περίοδο της κλεφτουριάς, της επανάστασης και μεταγενέστερα κυρίως στην ορκωμοσία ενός μέλους της φιλικής εταιρίας. Η ένωση προέκυπτε από την κοπή των χεριών και ένωναν τα χέρια τους, την στιγμή εκείνη έδιναν όρκους με την συμμετοχή της

εκκλησίας και κάποιου λειτουργικού παπά και οι συμμετέχοντες λέγονταν αδελφοποιτοί ή σταυραδέλφια.

Τα συνοικέσια

Συνοικέσια θεωρούνται η λογοδοσία μικρών κοριτσιών, ηλικίας από 9-14 ετών των ισχυρών οικογενειών με αποτέλεσμα να ενωθούν οικογένειες και να επεκτείνουν την περιουσία τους.

Ο γάμος

Ο γάμος στην Μάνη λεγότανε “χαρά”, διότι ήτανε η μοναδική ευκαιρία που ο Μανιάτης χόρευε και γλεντούσε ύστερα από τις εχθροπραξίες που είχαν σημαδέψει τον τόπο. Ο γάμος αποτελούσε το μοναδικό μέσο για ψυχαγωγία. Προέκυπτε από προξενιό, κανείς δεν ρωτούσε το κορίτσι. Ο γαμπρός πήγαινε στο σπίτι της νύφης με ανθρώπους δικούς του για συναντηθούν και εάν αρέσανε ο ένας στον άλλον τα φτιάχνανε και φτάνανε στον γάμο. Αν όμως ο γαμπρός δεν πληρούσε τα μέσα τότε ο πατέρας κράταγε την κόρη του κοντά του μέχρι να γίνει άξιος να ζήσει την νύφη αλλιώς την πάντρευε με άλλον. Στην περίπτωση που ήτανε όλα καλά το γλέντι ξεκινούσε από τον κουμπάρο και εκείνη την στιγμή η νύφη έβαζε ένα αγόρι στην ποδιά της για να κάνει αρσενικό. Στο τέλος η πεθερά για να υποδεχτεί την νύφη στο σπίτι έβαζε άσπρη τσεμπέρα στο κεφάλι της και τους τάζε γλυκό. Την Δευτέρα το πρωί ρίχνανε ντουφεκιές και λεφτά εάν η νύφη ήταν παρθένα.

Η προίκα

Η γυναίκα κατά κανόνα δεν έδινε προίκα. Εκείνος που έπρεπε να δίνει προίκα ήτανε ο άντρας. Σε περίπτωση που δεν διέθετε προίκα ο γαμπρός ήταν υποχρεωμένος να παρέχει υπηρεσίες στον πεθερό του ή ακόμα και να διαπράξει με εντολή του έναν ορισμένο αριθμό φόνων.

Η βάπτιση

Η βάπτιση γίνεται σε πολύ μικρή ηλικία στα παιδιά. Το όνομα για τα πρώτα δύο παιδιά, το υιοθετούσανε από την οικογένεια του άντρα. Αν και πολλές φορές το όνομα το έδινε ο «νονός» και όλοι περιμένανε έξω από την εκκλησία για να ανακοινώσει ο νονός το όνομα και μετά έριχνε νομίσματα. Το θέλημα του νονού δεν γινότανε πάντοτε δεκτό.

Σύγγρια (Συν+κυρία)

Αν η γυναίκα δεν μπορούσε να κάνει παιδιά ή ακόμα και σε ορισμένες περιπτώσεις, αν δεν κατάφερνε να κάνει αγόρια, ο άντρας είχε το δικαίωμα να ξαναπαντρευτεί. Πολλές φορές η πρώτη γυναίκα έμενε με το νέο ζευγάρι για να αναθρέψει τα παιδιά. Η δεύτερη γυναίκα λεγότανε σύγγρια.

Επίλυση διαφορών μεταξύ συζύγων

Για την επίλυση προβλημάτων μεταξύ του ανδρόγυνου αποφάσιζε, χωρίς πολλές διατυπώσεις, ο επίσκοπος (Κουρλέτη - Παντελάκη Αθήνα 2017, σελ. 331-341).

Η Βεντέτα στην Μάνη (Αυτοδικία και Γδικιωμός)

Το έθιμο του γδικιωμού (αυτοδικίας ή αντεκδίκησης) έχει επικρατήσει στους Μανιάτες και στην υπόλοιπη Ελλάδα ως Βεντέτα. Οι αφορμές των συγκρούσεων και των “φονικών” ήταν πολλές. Με σημαντικότερα την δυσφήμιση, τη δημόσια προσβολή, τις κληρονομικές διαφορές συγγενών, τις πολιτικές διαμάχες, την προσβολή μιας κόρης ή μιας παντρεμένης γυναίκας. Για τους λόγους αυτούς οι Μανιάτες ήτανε ασκημένοι στα όπλα (Καλαποθαράκος, Μάνη 2002, σελ.162).

Άλλη άποψη επικρατεί πώς η βεντέτα ήτανε καθαρά οικογενειακή υπόθεση. Πολύ ισχυροί δεσμοί μεταξύ των συγγενειών πολλές φορές οδηγούσανε σε βεντέτες, κυρίως για θέματα τιμής. Η παράδοση για «γδικιωμό», η εκδίκηση για ένα φονικό να κλείνει με άλλο φονικό από τον ισχυρό της οικογένειας πέρασε στις υπόλοιπες οικογένειες. Κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου οι εντάσεις μεγάλωσαν (Κουρλέτη - Παντελάκη Αθήνα 2017, σελ. 333).

Άλλοι πάλι, γνώστες του θέματος, αναφέρουν πως κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, η ανάγκη να πάρουν το αίμα πίσω του αδερφού τους ή του πατέρα τους ήταν επιτακτική. Η βεντέτα δεν θεωρείται ατομική πράξη για τους Μανιάτες, αφού είναι απόφαση όλης της οικογένειας. Η συμφωνία γινόταν είτε στο καφενείο είτε στο δρόμο. Κατά την διάρκεια πολέμου η βεντέτα υπέστη επιρροές. Πολλές φορές μετά από πολλές αντεκδικήσεις, προέκυπτε συμβιβασμός με την παρέμβαση γερόντων και ενήλικων ανδρών. Στις βεντέτες οι γυναίκες αποφεύγονταν να χτυπηθούν διότι θεωρούνταν ατιμία. Τους φόνους των γυναικών δεν τους θεωρούσαν προσβολή αντιθέτως όμως την προσβολή του θηλυκού την θεωρούσαν ατιμία και μεγάλη προσβολή η οποία πρέπει να ξεπληρωθεί με αίμα.

Σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις μετατρέπεται σε αγάπη μετά τον φόνο και αν γίνει αυτό τότε λέγεται «ψυχικό», δηλαδή πηγαίνει ο φονιάς μετανιωμένος στους συγγενείς και οι συγγενείς του θύματος δέχονται τους συγγενείς του φονιά για μετάνοια και αφού ολοκληρώνεται η ιεροτελεστία τον αποκαλούσανε «παιδί τους», και αν δεν είχε γονείς «αδερφό». Η συγγένεια αυτή ήταν ιερή.

Η αντεκδίκηση δεν ξεχνιόταν εύκολα και μπορούσε να γίνει και μετά από πολλά χρόνια. Ύστερα από οικογενειακό συμβούλιο οι μεγαλύτεροι εκπαιδεύανε τις νεότερες γενιές πώς να πάρουν το αίμα τους πίσω (ΚΑΤΣΙΚΑΡΟΥ, σελ. 63-87).

Το Μανιάτικο Μοιρολόγι

Τα Μανιάτικα μοιρολόγια είναι λαϊκά δημιουργήματα τα οποία ξεχωρίζουν το οκτασύλλαβο μοιρολόγι από τα εθνικά δεκαπεντασύλλαβα δημοτικά τραγούδια και διαφοροποιούνται μετρικά και από την εκκλησιαστική τελετουργία. Τα μοιρολόγια στην Μάνη ανήκουν περισσότερο στις γυναίκες χωρίς αυτό να σημαίνει πως και οι άντρες δεν συνθέτουν μοιρολόγια. Τα μοιρολόγια αποτελούν άλλη μια πολιτιστική δραστηριότητα για την Μάνη, είναι μια μορφή λαϊκού άσματος με το οποίο τραγουδούν και θρηνούν το νεκρό. Αποτελούν κυρίαρχο στοιχείο της παράδοσης και της κοινωνικής ψυχολογίας του Μανιάτη. Στο θάνατο ο Μανιάτης είναι απρόσκλητος. Τα μοιρολόγια είναι μια μορφή δικαιοσύνης. Αποτελούν τον βαθύτερο γδικιωμό τις καρδιάς. Αποτελούν ψυχοσύνθεση του λαού και εκφράζουν τις αξίες της ζωής.

Η σωστή μελέτη και απόδοση των μοιρολογιών προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες, διότι τα μοιρολόγια αποτελούν πηγή που έχουμε, μας δίνουν την δυνατότητα να αντλούμε ασφαλείς πληροφορίες για τα ήθη, τα έθιμα, τη γλώσσα και τον ψυχισμό των Μανιατών. Η μελέτη τους όμως εμφανίζει δυσκολίες διότι πρέπει να ξέρεις την Μανιάτικη διάλεκτο και την Μανιάτικη νοοτροπία. Τα Μανιάτικα μοιρολόγια είναι εμπνευσμένα από περιπέτειες

προσώπων και οικογενειών και εκφράζουν πόνο και οδύνη. Το γνήσιο μοιρολόγι εκφράζει τον κόσμο των αξιών που σημάδεψαν την ζωή των ανθρώπων, που έζησαν στις απρόσιτες βουνοπλαγιές του Ταυγέτου. Ακόμα, αποτελούν πέρα από πολύτιμα γλωσσικά στοιχεία, αλλά και μεγάλος λαογραφικός πλούτος και πηγή ιστορικών δεδομένων. Για την κατανόησή τους είναι απαραίτητη η γνώση της ζωής των ανθρώπων που έζησαν εκείνη χρονική περίοδο. Σημαντικό ρόλο στο περιεχόμενο των μοιρολογιών έπαιξε και ο πόλεμος.

Το Μανιάτικο μοιρολόγι με στίχο ιαμβικό οκτασύλλαβο εξέφραζε τον πόνο του λαού, που προέκυπταν από τις αγωνιστικές δραστηριότητες και από τις δυσκολίες της καθημερινής ζωής στην άγονη αυτή χώρα. Όλοι οι άνθρωποι βιώνουν την χαρά και τον πόνο, τον τρόπο όμως με τον οποίο θα το εκφράσουν εξαρτάται από το κοινωνικό τους status και την συναισθηματική τους φόρτιση και διάθεση. Οι γυναίκες εκφράζανε γυρίζοντας το χερόμυλο του σπιτιού σε μια γωνία ενώ οι άντρες στο “λιοτριβείο” συνδέανε την εργασία τους λέγοντας μοιρολόγια. Στην επιστροφή για το σπίτι τους δεν τραγουδούσαν αλλά μοιρολογούσαν επαναλαμβάνοντας μοιρολόγια, που εξιστορούσαν δραστηριότητες και παθήματα ανθρώπων. Τα μοιρολόγια βοηθάνε στην κατανόηση της κοινωνικής ζωής. Τα μοιρολόγια εμφανίζονται όχι μόνο στις ταφικές και εκταφικές τελετουργίες, αλλά και στις γενναίες πράξεις και στη θυσία των παλικαριών της Μάνης στους αγώνες του Έθνους.

Τα μοιρολόγια της Μάνης χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες:

- Στα μοιρολόγια που αναφέρονται στην ατομική και οικογενειακή ζωή.
- Στα μοιρολόγια που αναφέρονται στη δημόσια ζωή.
- Στα μοιρολόγια του γδικιωμού, που προσδιορίζουμε με το συνήθη όρο της βεντέτας. (ΛΕΚΚΑΚΟΥ, σελ. 185-190).

Τα μοιρολόγια του γδικιωμού, που είναι φρικτή, αιματηρή σκληρή πραγματικότητα δημιουργούν μια ιδιάζουσα ισορροπία σεβασμού, αξιοπρέπειας και ηθικής τάξης στην κλειστή Μανιάτικη κοινωνία, διότι η αυτοδικία με τις πολλές όψεις της, αποτελούσαν τα μέσα λήξης της βεντέτας. Για να μελετήσει κάποιος τα μοιρολόγια πρέπει να λειτουργήσει με εκλεπτυσμένη παιδεία και ευαισθησία για να μπορεί να κατανοήσει την ανθρώπινη ζωή και την ωμή πραγματικότητα. Η εκδήλωση του πένθους από τα δύο φύλλα διαφέρει. Το πένθος από τους άντρες εκδηλώνεται με την γενειάδα που συνηθίζανε να αφήνουν για μεγάλο διάστημα, ενώ οι γυναίκες από την άλλη εκφράζανε τον πόνο τους ντυμένες στα μαύρα.

Τα Μανιάτικα μοιρολόγια είναι ποιήματα που προέκυψαν από τις γυναίκες της Μάνης. Διακρίνονται στα μοιρολόγια της Έξω και της Μέσα Μάνης. Της Έξω Μάνης αποτελούνται από δεκαπεντασύλλαβους στίχους, ομοιοκατάληκτους ανά δίστιχα, ενώ από την άλλη, της Μέσα Μάνης τα μοιρολόγια είναι μεγαλύτερα ποιήματα και αποτελούνται από οκτασύλλαβους στίχους.

A) Μοιρολόγι από την έξω Μάνη για τον χαμό του αγοριού που ήτανε ο μοναδικός διάδοχος.

Έσβησε από το σπίτι τις το λαμπερό τις άστρο.

Μικρό κανόνι εκρέπαρε, μια ξαρματώθη κάστρο...

B) Οκτασύλλαβο χωρίς ομοιοκαταληξία μοιρολόγι από την Μέσα Μάνη.

Ε, κρυσταλλένιε ποταμέ, που δεν εθόλωνες ποτέ

Μόν' από τώρα κι εδανά

Τις θολώσει τα νερά,

Και ζ' έφαε η θάλασσα...

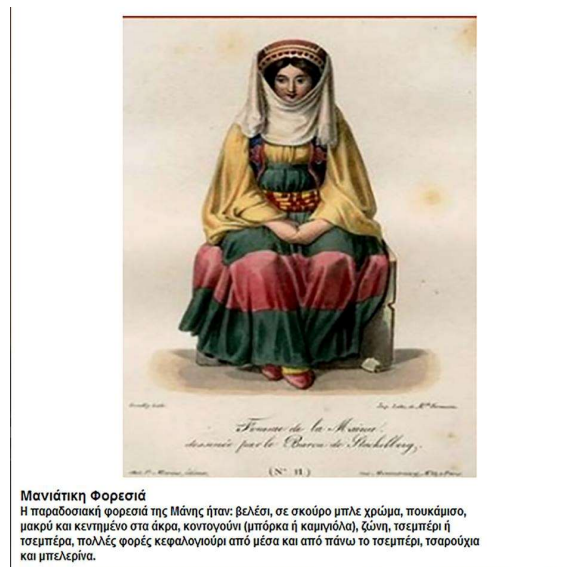
(Καλαποθαράκος, Αθήνα 2002, σελ. 170)

Η Ενδυμασία των Μανιατών

Οι κάτοικοι της Μάνης είναι καστανόχρωμοι και συμπεριφέρονται με φυσική ευπρέπεια. Οι άντρες συνηθίζουν να φορούν κοντή γαλάζια βράκα όπως αυτή των νησιωτών, άσπρο πουκάμισο με κόκκινες κάθετες ρίγες και κοντό γιλέκο και στα πόδια σανδάλια. Στο κεφάλι φορούσαν ένα κόκκινο χαμηλό φέσι (κουλουπάκι) που κατέληγε σε κοντή φούστα.

Οι γυναίκες συνηθίζουν να φορούν στο κεφάλι τσεμπέρι. Είχαν ως κύριο φόρεμα το Βελέσι, δηλαδή φουστάνι από χοντρό βαμβακερό ύφασμα με πλατιές λόξες χρώματος βαθυκύανου με λευκό πουκάμισο από μέσα. Στις γυναίκες το βελέσι στο κάτω μέρος είχε “κοκκινოსώπανο” ενώ εξωτερικά ραμμένη κόκκινη λουρίδα, πλάτους 0,40 cm ύφασμα όμοιο με το μπουγάτσι, τα οποία αποτελούν και τα μόνα κοσμήματα στο Βελέσι. Κοσμήματα που δηλώνουν πως είχανε ζωντανό τον άντρα της, τον πατέρα της και τον αδελφό της.

Στην περίπτωση που μια γυναίκα ήτανε χήρα, ξήλωνε το κοκκινοςώπανο και το κατέθετε στον τάφο του άντρα της για να δηλώσει την τιμή και πως δεν παντρευότανε ξανά (Καλαποθαράκος, Αθήνα 2002, σ.117-118).

Εικόνα 1. Μανιάτικη φορεσιά

(https://www.google.com/search?q=%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7+%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewit1JHX7LHkAhVDCuwKHbxCCyIQ_AUIESgB&biw=1366&bih=657#imgcr=K3ut_AQyBp-FKM:)

Η Μανιάτισσα – Λαογραφική Ηγερία

Η Μανιάτισσα γυναίκα λόγω της καταγωγής της και τον όσα συνέβησαν στον τόπο αυτό έμαθε να σκέφτεται και να φέρεται σαν άνδρας. Δεν φοβότανε την μεγάλη ευθύνη. Παρά την μεγάλη φτώχεια, έστω και αν φόραγε πάμφτωχο και παλιό φουστάνι και αν έτρωγε ξερό ψωμί δεν ντρεπότανε να νοιώθει περηφάνια διότι είχε μάθει να τιμά τις ρίζες της. Η Μανιάτισσα ήτανε η κλώσα του πατροπαράδοτου ήθους, ο θεματοφύλακας. Όταν το σπίτι δεν είχε άντρα εκείνη με τον ιδρώτα της έπρεπε να μεγαλώσει τα παιδιά της. Είναι γυναίκες που λαμβάνουν αντρικές εθύνες και που έχουν μέσα τους το γδικιωμό. Οι μεγαλύτερες σε ηλικία κυρίως Μανιάτισσες, οι “κυράδες”, οι στεγνές, οι λιανές οι ξερές “φραγκοσυκιές”, όπως παρουσιάζουν οι ίδιες τον εαυτό τους είναι όλη η Μάνη. Με τους πόνους τους, με τα μοιρολόγια τους, με τα έργα, με τις ευχές τους, και με τις κατάρες τους, με την πίστη τους για το χρέος και την τιμή. Αυτή την πίστη στο χρέος και στην τιμή έδειξαν και στην μάχη του Δυρού.

Εικόνα 2. Μανιάτισσα- Λαογραφική Ηγερία
Ιστορία και έκφραση της Μάνης, η Ελένη η Κολοκούρενα
(γένος Νιαρχάκου) από την Αρεόπολη, εδώ 105 ετών

http://kounoslakonias.blogspot.com/2014/05/blog-post_7379.html

3. 3. Πολιτιστικό Υπόβαθρο της Μάνης

3.3.1. Οι Πύργοι της Μάνης

- Οι Πύργοι της Μάνης γεννήθηκαν ως αποτέλεσμα σε έκταση με το άγονο έδαφος, της ιστορικής στρατιωτικής επιβίωσης του σπαρτιατικού κράτους, των διαρκών εσωτερικών συγκρούσεων, με τα σκληρά έθιμα του “γδικιωμού” και των εμφυλίων πολέμων.
- Ο Πύργος ήτανε πολεμικό εργαλείο άμυνας και επιβίωσης. Λειτουργούσε ως καταφύγιο, παρατηρητήριο, αμυντικό εργαλείο. Ο Πύργος ήτανε στοιχείο δύναμης, γοήτρου, ανεξαρτησίας και ελευθερίας.
- Ο Μανιάτικος Πύργος έβαλε την σφραγίδα του παντού. Στις κοινωνικές συγκρούσεις, στις οικογενειακές αντεκδικήσεις. Ακόμα, έγινε σημείο τριβής στις σχέσεις Μάνης με τις κατά καιρούς “κεντρικές εξουσίες” των Ελλήνων (Βυζαντινών), καθώς επίσης και στις

συγκρούσεις με τους κάθε φορά κατακτητές, Τούρκους, Φράγκους, Ενετούς και πειρατές.

Οι πύργοι της Μάνης είναι σκορπισμένη στα χωριά, στα βουνά, στ' ακρογιάλια, σφραγίζουν την κοινωνική μορφή της Μάνης. Είχαν κάνει την εμφάνιση τους από τον 13^ο αιώνα. Η Μάνη έχει τον μεγαλύτερο οχυρωματικό πλούτο ως προς τον αριθμό, την παλαιότητα και την κατασκευαστική εφευρετικότητα. Όλα αυτά συνδέονται με τα ήθη, έθιμα και τις ανάγκες της ζωής, τις μικρές και μεγάλες εμφύλιες διαμάχες, το έθιμο του «γδικιωμού» καθώς και τις επαναλαμβανόμενες προσπάθειες των Τούρκων για την πλήρη υποταγή της περιοχής σε αυτούς. Ο τύπος του κτηρίου βασίζεται στην οχυρωματική αρχιτεκτονική πάνω από περάσματα και στρατηγικά σημεία ή σε σημεία με ανοικτό ορίζοντα έτσι ώστε να ελέγχεται ολόκληρη η περιοχή γύρω από αυτούς. Σε μερικές περιπτώσεις χτίζανε πύργους μεταξύ οικογενειών για την διαφύλαξη του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της γης. Η οικοδόμηση ενός πύργου χωρίς την συμφωνία των γειτόνων οδηγούσε σε μακροχρόνιες αιματηρές διαφωνίες.

Οι αμυντικοί πύργοι συχνά συνδυάζονται με τους λίθινους όγκους σπιτιών, τα λεγόμενα (πυργόσπιτα), ώστε οι άνθρωποι του σπιτιού να μπορούν να καταφεύγουν γρήγορα μέσα στους πύργους και να ζητούν βοήθεια. Οι πύργοι οι οποίοι συνοδεύουν σπίτια (πυργοκατοικίες), τοποθετούνται έτσι ώστε να τα προστατεύουν και έτσι ενισχύουν και το αμυντικό τους σύστημα.

Οι πύργοι της Μάνης είναι σε τέτοιο μέγεθος που δίνουν την εντύπωση γιγαντιαίων λίθινων. Εκφράζουν μια έντονη δυναμικότητα σε συνδυασμό με την άγρια αυτή φύση. Η αμυντική τους φιλοσοφία στηρίζεται κυρίως στη στερεότητα και την επάρκεια της κατασκευής τους. Σε κάποιους από αυτούς η αρχιτεκτονική βασιζόταν σε μεγαλιθική λιθοδομή. Το μεγάλο ύψος, οι συμπαγείς και κατασκευασμένοι κατακόρυφοι τοίχοι της εξωτερικής βάσεις, βασιζόντουσαν στην αμυντική φιλοσοφία των Μανιατών. Η είσοδος των αμυντικών αυτών κτηρίων ήταν χαμηλή, στον πρώτο όροφο και αυτό ήταν φαινόμενο της Ευρώπης ήδη από το μεσαίωνα. Οι πόρτες, κυρίως, των νεότερων πύργων ασφαλίζουν με «κατενάτσα», δηλαδή με σιδερένιες κινητές αμπάρες. Τα παράθυρα των πύργων, είναι στραμμένα συνήθως προς το νότο, είναι μικρά και έκλειναν με χοντρά ξύλινα παραθυρόφυλλα στρωμένα σε σιδερένιους στρόφιγγες. Από τον 18^ο αιώνα και μετά, τα παράθυρα ήταν στρωμένα με «αγκριούζ», δηλαδή με δυο ή με τρεις λίθινους προβολίσκους, τοποθετημένοι κάθετα στην εξωτερική τοιχοποιία των πύργων με σκοπό να μειώνουν το οπτικό πεδίο αυτών που βρισκότανε στο έδαφος, ήτανε προστατευτικά θωράκια.

Από τον 19^ο αιώνα, οι χώροι διαβίωσης στις οχυρωμένες κατοικίες, μεγαλώνουν και γίνονται περισσότερο άνετοι. Τα παράθυρα αλλάζουν από τοξωτά γίνονται ορθογώνια, είναι περισσότερα σε αριθμό και μεγαλύτερα. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα άρχισε να επικρατεί στα οχυρωμένα σπίτια, ένα χαρακτηριστικά μανιάτικο αμυντικό στοιχείο, δηλαδή ο συνδυασμός της κεραμικής στέγης με την ταράτσα σε πολύ υψηλά δωμάτια. Η επικάλυψη των οχυρωμένων σπιτιών της εποχής εκείνης ήτανε με κεραμοσκεπή στέγη, περιμετρικά από την οποία συχνά ορθώνεται ένα παραπέτο με προστατευτικό και αμυντικό προορισμό (Βασιλάτος, σελ 31-37).

Οι πύργοι καθιερώθηκαν την εποχή της Τουρκοκρατίας και αποτέλεσαν σημαντικό αποτρεπτικό παράγοντα των επίδοξων κατακτητών. Αποτελούνταν από τρεις μέχρι πέντε ορόφους και είχανε κατασκευαστεί κυρίως για παρατηρητήριο και μέσο για τον πόλεμο. Οι πύργοι αποδεικνύουν την αγάπη των Μανιατών για την ελευθερία και την ζωή. Η ζωή των Μανιατών ήτανε μέσα στα όρια του ίδιου τόπου τους ήτανε μία ατελείωτη μάχη, μία ατελείωτη πάλη. Ακόμα και η κατασκευή ενός πύργου ή μιας πυργοκατοικίας, γινόταν και αυτή πολλές φορές αντικείμενο ενός αγώνα του Μανιάτη για την επιβίωση της οικογένειας

του και τη δική του επιβίωση. Στόχος του ήταν να ορθώσει ένα κτίριο γερό, ανθεκτικό, στις πολιορκίες και στους αιφνιδιασμούς. Ένα κτίριο το οποίο θα προσέφερε στους κυριούς του άμυνα, καταφύγιο και ασφάλεια. Ο πύργος αποτελούσε το κέντρο ζωής του Μανιάτη, διότι εκεί γίνονταν οι γάμοι, τα βαφτίσια, τα γλέντια, οι θάνατοι και τα μοιρολόγια. Η οικοδόμηση του ήταν χρέος όλης της πατριάς και κληρονομούνταν μόνο από άντρες.

Εικόνα 3. Ο Πύργος του Σκλαβουνάκου στο Πύργο Διρού

<http://manivoice.gr/content/5-%CF%80%CF%8D%CF%81%CE%B3%CE%BF%CE%B9-5-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82>

3.3.2. Κάστρα της Μάνης στα χρόνια του Βυζαντίου

Σύμφωνα με τις σωζόμενες πηγές και τα λιγιστά αρχαιολογικά τεκμήρια, τα κάστρα δεν αποτελούν μόνον στρατιωτικές βάσεις, αλλά και οχυρωμένοι οικισμοί με άμεση επικοινωνία με τα κέντρα του Βυζαντίου. Σχετικά για την Βυζαντινή περίοδο και μέχρι τις αρχές του 13ου αιώνα, δεν υπάρχουν πολλά ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ξεκάθαρη εικόνα για την αμυντική κατάσταση της περιοχής. Δύο είναι οι οχυρωμένοι οικισμοί της εποχής εκείνης. Σύμφωνα με την αρχαιολογική έρευνα, είναι το Τηγάνι (7^{ος} - 12^{ος} αιώνας) και η Καρυούπολη (6^{ος} – 9^{ος} αιώνας). Η θέση επιλέχτηκε για τις θαλάσσιες επικοινωνίες και καταλαμβάνει τα άκρα μιας μικρής χερσονήσου. Η πρόσβαση στο κάστρο γίνεται είτε από την θάλασσα είτε από την μεριά της ενδοχώρας. Η μοναδική πρόσβαση γίνεται από νότια λόγω της ξηράς και αυτή ακριβώς η πλευρά προστατεύεται από τείχος. Μέσα στο εσωτερικό του καστρί έχουν διασωθεί πολλά κατάλοιπα κτηρίων, όπως η δεξαμενή για την συλλογή του νερού της βροχής. Στα νοτιοανατολικά, κοντά στα τείχη χτίστηκε μια παλαιοχριστιανική βασιλική του 7^{ου} αιώνα. Η εκκλησία αυτή, από την μια μεριά δηλώνει την ιδιαίτερη σημασία του κάστρου και αφετέρου τον όγκο του πληθυσμού που αυτή θα εξυπηρετούσε. Ένας δεύτερος σημαντικός οχυρωμένος οικισμός στην περιοχή της Μάνης, υπάρχει στη σημερινή Παλαιά Καρυούπολη. Βρίσκεται στην κορυφή ενός στρατηγικά σημαντικού λόφου στο διάσελο Γυθείου – Οιτύλου. Καταλαμβάνει ένα περίπου στρέμμα και περιλαμβάνει κτίσματα από διάφορες περιόδους. Σημειώνεται πως υπάρχει περίπου τον 6^ο και τον 7^ο αιώνα. Κατά τον 9^ο αιώνα η ύπαρξη της

πόλης τεκμηριώνεται μέσα από διάφορες πληροφορίες. Μετά την 4^η Σταυροφορία και την κατάληψη του Βυζαντίου από τους Λατίνους, το 1204, η Μάνη υποτάσσεται το 1249 και ξαναήρθε στον βυζαντινό έλεγχο το 1262. Στο μικρό αυτό χρονικό διάστημα της επικυριαρχίας, οι Φράγκοι χτίζουν στην Μάνη τρία οχυρά για την εδραίωση της εξουσίας τους, το κάστρο του Λεύκτρου, του Πάσαββα και της Μαΐνης. Χτίσανε πρώτα το Κάστρο του Πασσαβάπάνω στα ερείπια της αρχαίας πόλης Λας. Για το Κάστρο της Μαΐνης λέγεται ότι είναι του Πόρτο Κάγιο ή το Βυζαντινό κάστρο του Τηγάνι. Το ερειπωμένο κάστρο του Λεύκτρου βρίσκεται στην κορυφή ενός μικρού λόφου πάνω από το φυσικό λιμάνι της τωρινής Στούπας. Η θέση του είναι πολύ σημαντική επειδή βρίσκεται επίσης στην απόληξη ενός περάσματος του Ταΰγετου και την άλλη άκρη του φυλάσσει το κάστρο του Βαρδούνια. Το φρούριο είναι γνωστό επίσης, στη γαλλική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως ως Beaufort (Ωραίο κάστρο). Εκτός από την πύλη της εισόδου τα τείχη του σώζονται μόνο σε επίπεδο θεμελίων. Στο εσωτερικό του κάστρου του Λεύκτρου διατηρούνται τα ερείπια ενός κτηριακού συγκροτήματος με υπόγεια ορθογώνια δεξαμενή. Αλλά κτίσματα εντοπίζονται εσωτερικά και κατά μήκος του τείχους. Πιθανόν, λόγω του μικρού μεγέθους του, στο Λεύκτρο ζούσε μόνο η φρουρά που έλεγχε την γύρω περιοχή. Στην ίδια θέση είχε οικοδομηθεί το κάστρο του Πασσαβά από την γαλλική (Passe-avant), που έλεγχε το βασικότερο πέρασμα προς το εσωτερικό της Μάνης από την περιοχή του σημερινού Γυθείου. Συνέχιζε να λειτουργεί ως κομβικό σημείο της περιοχής και στις μεταγενέστερες ιστορικές περιόδους.

Τα κάστρα της Μάνης είναι ανάμεσα στα πρώτα φρούρια της Πελοποννήσου ελέγχονται από τους Βυζαντινούς μετά το 1262. Κατά την εποχή των Παλαιολόγων (13^{ος} - 15^{ος} αιώνας), στο πλαίσιο της προσπάθειας αναδιοργάνωσης της περιοχής, επανέρχεται στο προσκήνιο η Καρυούπολη, ως έδρα της ομώνυμης επισκοπής αλλά και του στρατιωτικού αξιωματούχου. Την περίοδο αυτή χρονολογείται ο ισχυρός τετράγωνος πύργος στο πιο ψηλό σημείο του λόφου, όπως και οι δύο εκκλησίες, ο Άγιος Νικόλαος (τέλος 13 ου αιώνα) και ο Άγιος Γεώργιος (τέλος 14^{ου} – αρχές 15^{ου} αιώνα), που βρίσκονται εντός των τειχών. Στο οροπέδιο της Ζαρνάτας βρίσκεται το ομώνυμο κάστρο, τουλάχιστον το 15^ο αιώνα χωρίς αυτό να έχει τεκμηριωθεί πλήρως διότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες. Στο ίδιο σημείο βρίσκεται ο ναός του Αγίου Νικολάου, στο εσωτερικό του περιβόλου, χρονολογούμενος τον 15^ο αιώνα, παρουσιάζει ομοιότητες με την τοιχοποιία, των τειχών του κάστρου, παρέχοντας ένα ασφαλές χρονικό τεκμήριο για την οικοδόμηση του οχυρού. Η τοποθεσία του κάστρου βρίσκεται πάνω στα θεμέλια αρχαίου τείχους και αποτελείται από ευθύγραμμα κατακόρυφα τμήματα τειχών, όμως οι μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις του οικισμού στο εσωτερικό του κάστρου έχουν καταστρέψει σε μεγάλο βαθμό τα μεσαιωνικά λείψανα. Τέλος, θα πρέπει να γίνει αναφορά και σε άλλες οχυρωματικές θέσεις για τις οποίες είτε σώζονται απλές γραπτές μαρτυρίες είτε υπάρχουν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που όμως δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο επιστάμενης έρευνας. Μεταξύ αυτών των θέσεων μπορούμε να αναφέρουμε το κάστρο της Μαντείας, της Κολουθιάς, το φρούριο του Οιτύλου και τα εκτεταμένα κατάλοιπα οχύρωσης τη θέση Άνω Πούλα (ΔΙΚΤΥΟ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΜΑΝΗΣ, σελ. 44-49).

Εικόνα 4. Το Κάστρο του Λεύκτρου

(https://www.google.com/search?q=%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF+%CF%84%CE%B7%CF%82+%CE%B6%CE%B1%CF%81%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%82&sxsrf=ACYBGNSBkrBenZLT2qRj9QnV_58arOWCog:1570305680783&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjuxarC9IXIAhUhpYsKHaNWC8MQ_AUIEigB&biw=1366&bih=657#imgrc=OGY_gLYmLMWcBM)

Εικόνα 5. Το Κάστρο του Πασσαβά

(https://www.google.com/search?q=%CF%84%CE%B1+%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CF%80%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B1%CE%B2%CE%B1&sxsrf=ACYBGNQ59iBv29dtBTlckKhmyBGNg8wwmA:1575036063248&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjGq7vlyo_mAhXkQ0EAHbY9BUMQ_AUoAXoECBEQAw&biw=1366&bih=657#imgrc=OAbniq5vDkl-qM):

3.3.3. Οι Εκκλησίες της Μάνης

Η Μάνη είναι διάσπαρτη από μικρά εκκλησιάκια κτισμένα κυρίως με μεγάλες πέτρες ή τούβλα. Είναι κτίσματα από τον 5^ο μέχρι τον 14^ο αιώνα. Στην τοιχοδομία τους παρατηρούνται εντοιχισμένα μάρμαρα ή μαρμάρινες κολώνες από αρχαιοελληνικούς ναούς. Χαρακτηρίζονται ειρηνευτικά καλλιτεχνήματα και αποτελούν αντίθεση σε σχέση με την παρουσία των πολεμόπυργων. Αυτά τα μεγαλιθικά εκκλησιάκια και οι εκκλησίες που φτιαχτήκαν αργότερα φθάνουν τα χίλια (1000). Ο σημαντικός αυτός αριθμός ερμηνεύεται από τους εξής λόγους:

- Η λατρεία των Μανιατών ήτανε μεγάλη σαν συνέχεια της αρχαίας λατρείας που παντρεύτηκε με τη χριστιανική.
- Κάθε πατριά είχε την εκκλησία της και στο τέλος κάθε οικογένεια είχε το δικό της ζωκλήσι.
- Η εκκλησία με την περιουσία της δεν φορολογείτο και δεν της έκαναν επεμβάσεις οι Τούρκοι.

Αυτά τα εκκλησιάκια είναι η συνέχεια των πρώτων αρχαίων ναών. Πάνω στα παλιά κτίσματα βρίσκονται τώρα οι νέες εκκλησίες και τμήματα παλαιών διακοσμητικών κοσμών με κίονες ή ανάγλυφα τις σημερινές εκκλησίες. Μερικοί ναοί βρίσκονται στις υπώρειες βουνοσειρών άλλοι είναι στα διάσελα των βουνών ενώ ορισμένες είναι σε απρόσιτα ακρογιάλια. Η πλειοψηφία όμως είναι μέσα στα ολιγάριθμα πυργωχώρια ή δίπλα σε αυτοκινητόδρομους και η επίσκεψη των εκκλησιών αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της γνωριμίας της Μάνης. Μεταγενέστερες εκκλησίες και μοναστήρια βρίσκονται παντού σε ολόκληρη την Μάνη. Στην Μάνη από τον 9^ο έως τον 13^ο αιώνα χτίστηκαν οι περισσότερες εκκλησίες. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός πως μια περιοχή όπως η Μάνη που ζούσε τροφосуλλεκτικά και σε μια τραγλοδυτική κοινωνική οργάνωση με μεγαλιθικά καλόσπιτα, να υπάρχει τόση κομψότητα αρμονίας με την αρχιτεκτονική και ζωγραφικά δημιουργήματα. Επικρατεί η άποψη πως τις καλλιτεχνικές αυτές κατασκευές των εκκλησιών (μοναστηριών), τις δημιούργησαν ξένοι τεχνίτες, πρόσφυγες, κτίστες και ζωγράφοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που έφθασαν στην Μάνη για να βρουν καταφύγιο ή ως άποικοι. Οι περισσότεροι βυζαντινοί ναοί βρίσκονται στη Μέσα Μάνη. Τέλος, στις Μανιάτικες εκκλησίες στα περισσότερα καμπαναριά υπάρχει η σύνθεση κίωνων, σύμβολα και παραστάσεις τα ζώδια κ.λπ. γεγονός που τονίζει την πίστη τους στην ανώτερη Δύναμη και την σύνδεση τους με την λατρεία των αρχαίων (ΚΑΛΑΠΟΘΑΡΑΚΟΣ, Αθήνα 2002, σελ. 47-48).

Εικόνα 6. Ναός Αγ. Νικολάου στην Πλάτα (Καμπινάρι) Δυτικής Μάνης
(http://naoistimani.blogspot.com/p/blog-page_136.html)

Εικόνα 7. Βυζαντινός Ναός στη Μέσα Μάνη. Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου
(<http://vizantinaistorika.blogspot.com/2014/06/th.html>)

3.3.4. Τα Μοναστήρια της Μάνης

Την ιστορία και την μορφολογία της Μάνης την διαμόρφωσαν μαζί με τους πύργους, τα κάστρα, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια της, με σημαντικότερα το μοναστήρι της Παναγίας της Γιάτρισσας και το Μοναστήρι Δέκουλου κάτω από το Οίτυλο.

Το μοναστήρι της Παναγίας της Γιάτρισσας, βρίσκεται στην περιοχή της Μάνης, στον Ταΰγετο και ανήκει και στους δυο νομούς, Λακωνίας και Μεσσηνίας. Οι πιστοί έδωσαν το όνομα αυτό στο συγκεκριμένο μοναστήρι «Παναγία Γιάτρισσα», διότι το συνδύασαν με τους αρρώστους. Κάθε χρόνο το μοναστήρι το επισκέπτονται άρρωστοι ή συγγενείς ασθενών από όλη την Ελλάδα, και πηγαίνουν στο ιερό της Παναγίας με κάποιο τάμα. Η εικόνα της Παναγίας είναι σχετικά μικρή σε μέγεθος. Αγιογραφημένη πάνω σε ένα σκληρό ξύλο από καστανιά, είναι η ωραία σκηνή της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Όλη η εικόνα είναι καλλημένη με φύλλο από ασήμι και διακρίνονται μόνο τα πρόσωπα των Θεοπατέρων, Ιωακείμ και Άννης, του Βρέφους Μαριάμ και τριών άλλων γυναικών. Πιστοί προσκυνητές επισκέπτονται το μοναστήρι κυρίως κατά τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβρη. Στις 8 Σεπτεμβρίου γιορτάζεται η Γένεση της Θεοτόκου. Η μονή βρίσκεται στα 1.000 μέτρα και πλέον υψόμετρο. (<https://gytheio-guide.gr/churches-gytheio/>)

Εικόνα 8. Αεροφωτογραφία του Μοναστηριού της Παναγίας της Γιάτρισσας

https://www.google.com/search?q=μοναστηρι+της+θεοτοκου+μανης&tbm=isch&sxsrf=ACYBGNTz30DcC_5PlyclWm4u5dOEFnEkg:1568047120830&source=lnms&sa=X&ved=0ahUKEwjn7YLdlsTkAhXKJpoKHVtoAEYQ_AUIDCgD&biw=1366&bih=657&dpr=1#imgdii=EswDaWdFKO1fDM:&imgrc=oNoVvn94Q8ml1M:

Η Μονή Δεκούλου βρίσκεται κάτω από το Οίτυλο. Είναι αφιερωμένη στη Ζωοδόχο Πηγή και στους Αγίους Παντελεήμονα και Νικόλαο . Για την χρονολογία της ίδρυσης του μοναστηριού δεν υπάρχουν εξακριβωμένα στοιχεία, όμως σε μια περιγραφή του Μοναστηριού αναφέρεται πως ανακαινίστηκε το 1765. Η Μονή βρίσκεται στην περιοχή Καρύδι, πλαγιά προς το Οίτυλο προς την μεριά της θάλασσας. Το 1770 στο χώρο της Μονής υπογράφηκε η ιστορική συνθήκη μεταξύ των Μανιατών και του Ορλώφ, για την εκκίνηση της επανάστασης από την Νότια Ελλάδα, γνωστή ως Ορλωφικά. Ο χώρος χαρίζει γαλήνη. Η τοποθεσία του Μοναστηριού κλέβει σε και σε άποψη θέας και σε άποψη φυσικής κρυψώνας. Βρίσκεται ανάμεσα στο Κάστρο της Κελεφάς με τις εντυπωσιακές σπηλιές που βρίσκονται κάτω από αυτό το ιστορικό κάστρο και την θάλασσα που απλώνεται στις περιοχές Καραβοστάσι, Τσίπα (Νέο Οίτυλο) και Λιμένι. (<http://manivoice.gr/content/%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%AD%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82>).

Εικόνα 9. Μονή Δεκούλου, στο Οίτυλο Ανατολικής Μάνης

https://www.google.com/search?q=%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9+%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%85&sxsrf=ACYBGNTrx5cr71s0h3aa-rwBSfNiYKC5WQ:1574111416849&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwid_Nn-1fTIAhVOZMAKHfBXBaOQ_AUIEygC&biw=1366&bih=657#imgrc=ClsNkQozsNe-M:

3.3.5. Σπήλαια Λυρού

Ένα από τα πιο σπουδαία φυσικά αξιοθέατα της Ελλάδας. Η ύπαρξη του είναι γνωστή από το 1900. Εξερευνήθηκαν πρώτη φορά το 1950 από το ζεύγος Πετρόχελου. Τα σπήλαια ονομάζονται Βλυχάδα, Αλεπότρυπα και Καταφύγη.

Το σπήλαιο της Βλυχάδας είναι ένα από τα πιο όμορφα λιμναία σπήλαια του κόσμου. Η συνολική του έκταση είναι 33.400 τ.μ. και από αυτά έχουν εξερευνηθεί μόνο τα 5.000 τ.μ. και έχουν βρεθεί απολιθώματα ζώων ηλικίας 2 εκατ. χρόνων. Η θερμοκρασία στον εσωτερικό χώρο κυμαίνεται από 16-20° C και στο νερό 12° C.

Μια περιήγηση με την βάρκα ανάμεσα στους ονειρεμένους σταλακτίτες και σταλαγμίτες μένει αξέχαστη στη μνήμη κάθε επισκέπτη.

Εικόνα 10 και 11 . Σπήλαια Δυρού

(https://www.google.com/search?q=%CF%83%CF%80%CE%B7%CE%BB%CE%B1%CE%B9%CE%BF+%CE%B4%CE%B9%CF%81%CE%BF%CF%85&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjYwZHg-afkAhWBr6QKHZ8AC9oQ_AUIESgB&biw=1366&bih=657#imgdii=yD2MfBGdwCCU_M:&imgsrc=kAVrUJw4XR07dM:)

3.3.6. Παλαιά Καρδαμύλη

Η Καρδαμύλη είναι χωριό της Έξω Μάνης το οποίο ανήκει στο Δήμο Λεύκτρου και απέχει 37 χ.λ.μ. Νοτιοανατολικά της Καλαμάτας. Το όνομα Καρδαμύλη προέρχεται από τα πολλά κάρδαμα που υπήρχαν στην περιοχή. Η Καρδαμύλη είναι πόλη της αρχαίας Λακωνίας. Κατά τον Όμηρο λέγεται ότι ήτανε μια από τις επτά πόλεις που ο Αγαμέμνων υποσχέθηκε να παραχωρηθεί στον Αχιλλέα. Η Καρδαμύλη δεν αποτέλεσε μέλος του Κοινού των Λακεδαιμονίων.

Πάνω από τον νεότερο οικισμό βρίσκεται η Παλιά Καρδαμύλη και το συγκρότημα Τρουπάκηδων – Μούρτζινων. Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα κτιρίων πολλών οικογενειών. Στο συγκρότημα συναντάμε τον ναό του Αγίου Σπυρίδωνα, ο οποίος αποτελεί οικογενειακή

εκκλησία του γένους Μούρτζινων. Το χτίσιμμο των πρώτων κτιρίων του συγκροτήματος τοποθετείται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, όταν εμφανίζεται στην περιοχή ο γενάρχης των Μούρτζινων, Μιχαήλ Παλαιολόγος. Απέναντι από το συγκρότημα βρίσκεται η περιοχή της Κάτω Καρδαμύλης. Εδώ έχει έδρα η οικογένεια Τρουπάκη.

Εικόνα 12. Ο πύργος των Τρουπάκηδων - Μούρτζινων στην Παλιά Καρδαμύλη

(<https://www.kardamilivillas.gr/kardamili-history-through-times/>)

Ακολουθώντας το μονοπάτι από την Παλιά Καρδαμύλη προς την περιοχή της Αγίας Σοφίας, συναντάμε δύο ορθογώνιες κοιλοότητες η μία δίπλα στην άλλη, τοποθετημένες σε έναν κάθετο βράχο. Σύμφωνα με την παράδοση πρόκειται για τον τάφο των Διόσκουρων (Κάστορας και Πολυδεύκης). Σύμφωνα με άλλη παράδοση ο τάφος αυτός ανήκει στους ήρωες Νικόμαχο και Γόργασο, γιούς του θεραπευτή Μαχάονα που συμμετείχε στον Τρωικό πόλεμο.

Εικόνα 13. Ο τάφος των Διόσκουρων

(<https://www.kardamilivillas.gr/kardamili-history-through-times/>)

3.3.7. Δίκτυο Μουσείων Μάνης

Καλαμάτα, Καρδαμύλη, Καστάνια, Αρεόπολη

Το Δίκτυο Μουσείων Μάνης είναι μια σειρά «σταθμών ενημέρωσης». Σε κάθε «σταθμό», υπάρχει μια έκθεση με θεματικό περιεχόμενο, ώστε να δρα συμπληρωματικά προς

τα μνημεία της ζωής των Μανιατών από τα Βυζαντινά έως και τα νεότερα χρόνια. Να σημειωθεί πως το ενιαίο εισιτήριο δεν λειτουργεί ακόμα και σήμερα.

3.3.8. Ανοιχτό Θέατρο Μάνης - Πλάτσας

Στις δημοτικές πολιτιστικές πρωτοβουλίες του 2010 ανάγεται και η ανακατασκευή ανοιχτού θεάτρου στην περιοχή της Πλάτσας, το οποίο όμως μέχρι σήμερα, παρά την σημαντικότερη κεφαλική δαπάνη για την κατασκευή του δεν έχει ολοκληρωθεί με αποτέλεσμα να μην λειτουργεί μέχρι και σήμερα. Η υπολειτουργία του νέου θεάτρου Πλάτσας οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην απουσία ειδικευμένου φορέα του δήμου για την ανάπτυξη των πολιτιστικών δραστηριοτήτων ως πρόσθετο σημαντικό πολιτιστικό – μουσειακό κεκτημένο.

Εικόνα 13. Ανοιχτό Θέατρο Μάνης - Πλάτσας

https://www.google.com/search?q=%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CF%87%CF%84%CE%BF+%CE%B8%CE%B5%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF+%CF%80%CE%BB%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%B1%CF%82&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewjtzoai5qrkAhUJY1AKHQHID3IQ_AUIEigC&biw=1366&bih=657#imgsrc=8l8NsofW7kiXcM:

Κεφάλαιο Τέταρτο: Τουρισμός

4.1. Ο τουρισμός

Πολλές είναι οι απόψεις από ερευνητές και σχολιαστές του τι είναι τουρισμός. Το 1970 και το 1980 εμφανίζεται η τάση για την μελέτη του τουρισμού. Αρχικά, ο τουρισμός βασίζεται στη χρήση του ελεύθερου χρόνου για επίσκεψη διαφόρων τόπων, προορισμών και περιοχών που εμφανίζονται στις διακοπές και στα ταξίδια που κάνουν οι άνθρωποι στον ελεύθερο χρόνο. Επιπλέον, ο τουρισμός στηρίζεται στον συνδυασμό πολλών επιστημονικών κλάδων, όπως η ψυχαγωγία, η οικονομία, η θρησκεία, η επιστήμη κ.ά. Ακόμα, ο τουρισμός αποτελεί μια δραστηριότητα που μπορούν να συμμετάσχουν και μάζες. Ο τουρισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που διαρκώς εξελίσσεται, αναπτύσσεται και μετασχηματίζεται ως μια καταναλωτική δραστηριότητα. Αναπτύσσεται σαν βιομηχανία. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του τουρισμού αποτελεί το σωστό μάρκετινγκ. Ο τουρισμός, απευθύνεται στην ανθρώπινη φαντασία και ως δραστηριότητα δεν έχει όρια. Τέλος, το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC), εκτιμάει σε παγκόσμια κλίμακα, πως οι οικονομικές επιπτώσεις των ταξιδιών και του τουρισμού ισοδυναμούν στο 7,8 τοις εκατό της παγκόσμιας απασχόλησης (ή με 1 για κάθε 12,8 θέσεις εργασίας).

Η αυξανόμενη, επομένως, διεθνής σημασία του τουρισμού εξηγείτε με πολλούς τρόπους:

- Ο τουρισμός αποτελεί μια προαιρετική δραστηριότητα του ανθρώπου.
- Ο τουρισμός σε παγκόσμια κλίμακα έχει αυξανόμενη οικονομική σημασία που υπερβαίνει το ρυθμό ανάπτυξης πολλών οικονομιών.

- Πολλές κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν τον τουρισμό σαν ένα μέσο νέων ευκαιριών απασχολήσεις.
- Ο τουρισμός συνδέεται άμεσα και με την ποιότητα της ζωής του ατόμου γιατί προσφέρει ευκαιρίες διαλείμματος από το καθημερινό στρες.
- Τα διακριτικά κονδύλια, όπως τα ταξίδια και ο τουρισμός θεωρούνται λιγότερα δαπανηρά για τον οικογενειακό προϋπολογισμό, ενώ στις αναπτυγμένες χώρες χρηματοδοτούνται πολύ πιο εύκολα με τη μεγάλη αύξηση της δαπάνης από τη χρήση πιστωτικών καρτών.
- Η τεχνολογία, όπως το Διαδίκτυο διευκολύνει τον τουρισμό σε πολλούς τομείς (STEPHEN J. PAGE, σελ, 2-16).

4.1.1. Η Έννοια του Τουρισμού

Πολλές είναι οι προσπάθειες που έχουν γίνει για να οριστεί η έννοια του τουρισμού με αποτέλεσμα οι όροι ταξίδι και τουρισμός να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά.

Σύμφωνα με το διεθνή οργανισμό που είναι υπεύθυνος για τον τουρισμό, τον Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) «ο τουρισμός ορίζεται ως οι δραστηριότητες των ανθρώπων που ταξιδεύουν και διανέμουν σε τόπους εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντος τους για όχι περισσότερο από ένα συνεχή χρόνο, για αναψυχή, επαγγελματικούς και άλλους σκοπούς που δεν αφορούν την άσκηση κάποιας δραστηριότητας αμειβόμενης κάποιας στον τόπο επίσκεψης». Ο “τουρισμός” αναφέρεται σε όλες τις δραστηριότητες των επισκεπτών και περιλαμβάνει τόσο τους “τουρίστες” (τους επισκέπτες που διανυκτερεύουν για μια τουλάχιστον βραδιά, overnight visitors) όσο και τους “επισκέπτες της ίδιας ημέρας” (same-days visitors) www.world-tourism.org.

Στην ΗΠΑ, από την άλλη μεριά χρησιμοποιούν τον όρο “ταξίδι”, ενώ στην πραγματικότητα, εννοούν τον τουρισμό. Αυτό που είναι ξεκάθαρο είναι ότι ο τουρισμός συνδέεται με τρία συγκεκριμένα ζητήματα:

- Τη μετακίνηση των ανθρώπων.
- Ένα τομέα της οικονομίας ή ένα κλάδο.
- Ένα ευρύ σύστημα ανθρώπινων σχέσεων σε αλληλεπίδραση, τις ανάγκες του να ταξιδεύουν έξω από τις κοινότητες του και υπηρεσίες που μπορούν να ανταποκριθούν σ’ αυτές τις ανάγκες προσφέροντας προϊόντα.

Ένας ορισμός όμως από μόνος του δεν αρκεί για αυτό και κάποιοι επί του θέματος προχώρησαν στην διατύπωση ενός οργανωτικού πλαισίου για τον προσδιορισμό του τουρισμού. Το πιο ευρύ πλαίσιο για να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε το τουριστικό σύστημα είναι εκείνο που ανακάλυψε ο Leiper (1990), ο οποίος προσπάθησε να προσδιορίσει τον τουρισμό χρησιμοποιώντας ως αντικείμενα μελέτης τον τουρίστα, την περιοχή από την οποία προέρχεται ο τουρίστας, τον τουριστικό προορισμό και την τουριστική και βιομηχανική εμπειρία, όπως τα καταλύματα και το μεταφορικό μέσο. Σύμφωνα με το σύστημα του Leiper, γίνεται κατανοητό πως βασικό στοιχείο του τουρισμού είναι η μεταφορά διότι δένει τις περιοχές προέλευσης του τουρίστα με αυτές που πηγαίνει. Άρα σύμφωνα με το “τουριστικό σύστημα” μπορούμε να συμπεράνουμε την λογική του τουρισμού τόσο από την μεριά του προμηθευτή όσο και από την μεριά του τουρίστα. Τέλος, το συγκεκριμένο σύστημα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι όλα τα παραπάνω στοιχεία λειτουργούν για να δημιουργήσουν την τουριστική εμπειρία (STEPHEN J. PAGE, σελ. 13-14).

4.1.2.Ορεινός/Ορειβατικός Τουρισμός

Πολλές είναι οι μορφές τουρισμού και η προσφορά στην οικονομία κάθε χώρας είναι μεγάλη. Μία από αυτές τις μορφές τουρισμού είναι και ο ορεινός/ ορειβατικός τουρισμός με κίνητρο τη φυσιολατρία (περιήγηση, περίπατο, ορειβασία, αθλητισμό) σε ορεινούς όγκους. Είναι μια ομάδα προϊόντων που αποτελείται από ένα σύνολο τουριστικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στην ύπαιθρο, εκμεταλλευόμενοι πολιτιστικούς, ανθρωπογενείς αλλά κυρίως φυσικούς πόρους. Αποτελεί μια ήπια μορφή τουριστικής ανάπτυξης της υπαίθρου που αναδεικνύει και προστατεύει την περιοχή. Ακόμα, ο τουρισμός αυτός αναπτύσσει την περιβαλλοντική συνείδηση του ατόμου, την απόκτηση της οικολογικής συμπεριφοράς και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, καθώς και την μετάδοση των απόψεων αυτών στους υπόλοιπους ανθρώπους (Κουθούρης, 2009).

Επομένως, ο τουρισμός αυτός έχει ως σκοπό την γνωριμία της ζωής με τον αγροτικό χώρο, με την παρατήρηση και την περιήγηση σε φυσικά μνημεία, καθώς και τις αθλητικές δραστηριότητες. Δηλαδή, ήπιες και οργανωμένες δραστηριότητες στην ύπαιθρο που σχετίζονται με την αναρρίχηση, την διάχυση φαραγγιών, πεζοπορία σε ανώμαλο έδαφος, ανάβαση – κατάβαση βουνών κ.ά. Ωστόσο όμως, για την ανάπτυξη και την στερέωση αυτών των δραστηριοτήτων είναι απαραίτητο όλα αυτά να συντονιστούν σωστά και οι φορείς να συνεργαστούν άψογα. (ΚΟΚΚΩΣΗΣ – ΤΣΑΡΤΑΣ - ΓΚΡΙΜΑ, σελ, 151-152)

4.2. Ο Τουρισμός της Μάνης

Ο τουρισμός αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο και σημαντική πηγή οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής. Ο τουρισμός της Μάνης στηρίζεται στους φυσικούς πόρους της περιοχής, της θάλασσας και του ήλιου. Παράλληλα, η περιοχή διαθέτει και μοναδικό φυσικό περιβάλλον, ο συνδυασμός βουνού με θάλασσα γοητεύει και ελκύει τουρίστες από κάθε γωνιά του κόσμου. Ο τουρισμός της Μάνης βασίζεται, στα σπήλαια, στους αρχαιολογικούς χώρους, στις καθαρές θάλασσες, στο ζεστό νερό, στους παραδοσιακούς οικισμούς και στην πλούσια χλωρίδα της Μάνης (αρωματικά φυτά). Αυτά είναι κάποια από τα στοιχεία που διαφοροποιούν και κάνουν μοναδική την Μάνη. Ο τουρισμός είναι μεγάλο κεφάλαιο στην οικονομική ζωή του τόπου. Όμως αυτό που δυσκολεύει τον τουρισμό στην Μάνη είναι η μεγάλη απόσταση από αστικά κέντρα (Αθήνα-Πάτρα), το κακό οδικό δίκτυο της περιοχής και η ανυπαρξία τουριστικών υποδομών (χώροι στάθμευσης αυτοκινήτων στην περιοχή), και η έλλειψη μέσα μεταφορών. Όλα αυτά συμβάλλουν στην μείωση της εμπιστοσύνης και κατά συνέπεια στη μείωση της προσέλευσης τουριστών στην όλη περιοχή της Μάνης.

Το αεροδρόμιο της Καλαμάτας αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Η μεγαλύτερη πρόσβαση είναι οδική. Είτε μέσω του άξονα Πάτρας - Καλαμάτας, είτε μέσω Τρίπολης - Σπάρτης - Γυθείου. Τέλος, δεν υπάρχει προβολή των τουριστικών πόρων της περιοχής και η Μάνη δεν συνεργάζεται με μεγάλα τουριστικά γραφεία για την προσέλκυση των επισκεπτών της.

Χάρτης 2. Δίκτυα πολιτιστικών διαδρομών βυζαντινής Μάνης(natopsaksvkalutera)

(<https://www.archaiologia.gr/blog/2013/12/09/%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%BE%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE/>)

4.2.1. Πεζοπορικό Δίκτυο

Τα τελευταία χρόνια, στη δυτική πλευρά του Ταυγέτου, μετά από πρωτοβουλία των Δήμων Λεύκτρου και Οιτύλου, αποκαταστάθηκε, σηματοδοτήθηκε και χαρτογραφήθηκε το δίκτυο μονοπατιών και καλντεριμιών. Είναι το παλιό δίκτυο επικοινωνίας και αποκαταστάθηκε, για να προσφέρει στον επισκέπτη πρόσβαση σε υπαίθρια μνημεία και τόπους πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αλλά και ουσιαστική επαφή με τους κατοίκους.

Οι διαδρομές που προτείνονται χαρακτηρίζονται ως περιηγητικές και όχι ορειβατικές, αφού διασχίζουν περιοχές όπου συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος του πολιτιστικού πλούτου της Μανιάτικης υπαίθρου.

Οι διαδρομές αυτές συνδυάζουν ορεινή και παράκτια φύση, με σπάνιες εναλλαγές τοπίου και οικοσυστημάτων. Ο πεζοπόρος ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του, την φυσική του κατάσταση και τον χρόνο του, έχει την δυνατότητα να επιλέξει διαδρομές κυκλικές ή διάσχισης και να τις πραγματοποιήσει όλο τον χρόνο. Αναλυτικοί χάρτες διατίθενται από την εταιρεία «ΑΝΑΒΑΣΗ» (<http://www.mountains.gr>).

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΒΙΑΣ

Αρ.	Διαδρομή	Απόσταση χλμ.	σε	Διάρκεια
-----	----------	------------------	----	----------

1	Κάτω Βέργα - Άνω Βέργα - όρος Καλάθι	8,4 (M/K 7,3 - X1)	4 ώ
2	Σωτηριάνικα - Μπίλιοβο - Αλτομιριά - Φαράγγι Ριντόμου - Σωτηριάνικα	16,4 (Κ 3,9 - M2,25-Φ 5,5 -X 2,4 - Τα 2,3)	7ώ
3	Βόρειο - Πηγαδιώτικο - Φαράγγι Ριντόμου - Άβουρος - Βόρειο	10,3 (Κ 4,3 - Φ 4 - X 2)	4ώ
4	Μάλτα - Καρδαμύλη	7,3 (Κ/M 4,4 -X 2,9)	2ώ 30 λ

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΚΥΚΛΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

1. Σωτηριάνικα – Μπίλιοβο –
Αλτομιριά – Φαράγγι –
Ριντόμου – Σωτηριάνικα

2. Βέργα – Άνω Βέργα – Προφήτης
Ηλίας στο Βουνό Καλάθι

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΕΥΚΤΡΟΥ

Αρ.	Διαδρομή	Απόσταση σε χλμ.	Διάρκεια
1.	Καρδαμύλη – Αγία Σοφία - Πετροβούνι - Καρδαμύλη	3,6 (Κ/M 2,3 - X 0,3 - Τα 1,1)	1 ώ 20λ
2.	Καρδαμύλη – Ι.Μ. Λυκάκη – Ι.Μ. Σωτήρα – Πεδινό – Κάλυβες – Αγία Σοφία – παλιά Καρδαμύλη	9, 85 χλμ. (Κ/M 4,7 - X 1,1 -φ 4)	5 ώ
3.	Τσέρια – Λιούτη – Βυρός – Ι.Μ. Σωτήρα – Πεδινό – Τσέρια	3ώ 30 λ (M, 1,6 - Κ 2,2 - Φ 1,6 - Τα 0,8)	3ώ 30λ

4.	Σαϊδόνα – Πραστείο – Πετροβούνι – Εξωχώριο – Σαϊδόνα	12 χλμ. (Κ/Μ 8,5 – Χ 1,1 – Τα 2,4)	5ώ 30 λ
5.	Καστάνια – Δρυόπη – Ελαιοχώριο – Νεοχώριο – Καστάνια	11,3 χλμ. (Κ/Μ 8 – Χ1 – Τα/Α 2,3)	5ώ 30λ
6.	Μηλιά – Ι.Μ. Παναγίας Γιάτρισσας	4,3	2ώ
7.	Παραλία Πανταζή – Κοτρόνι – Πλάτσα – Πηγή – παραλία Πανταζή	7,3 (Κ,Μ 4,5 – Χ 0,7 – Τα/Α 2,1	2ώ 20 λ
8.	Τραχήλα – Θαλάμες – Πλάτανος- Τραχήλα	6,3	2ώ 20λ

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΟΙΤΥΛΟΥ

Αρ.	Διαδρομή	Απόσταση σε χλμ.	Διάρκεια
1.	Αρεόπολη – Νέο Οίτυλο – Κάστρο Κελεφάς – Κελεφά	7,5 (Μ 4,900 Χ 620 Τα. 1.900)	3ώ
2.	Αρεόπολη – Λιμένι	2,9 (Μ 1,700 Χ 620 Τα. 550)	1ώ
3.	Νέο Οίτυλο- Οίτυλο – Ι.Μ. Δεκούλου – Νέο Οίτυλο	6,6 (Μ 4. 400 Χ 1. 520 τα. 880)	3ώ
4.	Αρεόπολη – Σωτήρας – Αρεόπολη	2,8 (Μ 1.200 Χ 820 Τα. 800)	1ώ 20 λ
5.	Σωτήρας – κορφή Προφήτη Ηλία Αρεόπολης	1,6 (Μ 1.600)	1ώ 50λ
6.	Αρεόπολη – Ξεπαπαδάνικα – Ομαλές- Αρεόπολη	7,3 (Μ 5.200 Χ 300 τα. 1.800)	3ώ

7.	Αρεόπολη – Σπήλιοι – Ομαλές- Αρεόπολη	4,3 (Μ 2.000 Τα. 2.300)	1ώ 40λ
8.	Κορφή Προφήτη Ηλία Πύργου Διρού	2,8 (Μ 2.800)	2ώ 30λ
9.	Ι.Μ. Φανερωμένης -Δρύαλος	1.360 (Μ 730 Τσ. 630)	35λ
10.	Κουλούμι – Κουτρέλα – Έρημος - Μεζάπος	4,5 (Μ 2,500 Χ2.000)	1.ώ 30λ
11.	Μεζάπος – Βλαχέρνα – Επισκοπή- Κάτω Γαρδενίτσα – Μέζαπος	4,9 (Μ 3,500 Τσ. 1.400)	2ώ
12.	Κάτ Γαρδενίτσα – Νόμια – Κεχριάνικα – Γερολιμένας	6,8 (Μ 4,650 Χ 770 Τα. 1.400)	3ώ 30λ
13.	Νόμια – Κοίτα	1	20λ
14& 15.	Καλονιοί – κορφή Αγίας Πελαγίας – Ασώματοι – Καλονιοί	10,6 (Μ 5.700 Χ5.200 Τα. 240)	4ώ 50 λ
16&17.	Σταυρί – Τηγάνι – Παναγία Οδηγήτρια- Σταυρί	8,4 (Μ 5.000 Χ 1.500)	3ώ 30
18.	Κιπούλα- Γάτης – Ανω Πούλα – Κιπούλλα	2,3 (Μ 1.620 Χ/Τσ 650)	1ώ 45λ
19.	Δίπορο – Πέπο – Λιοντάκι Δίπορο	5.5 (Μ 4. 000 Τσ 1. 5000)	2ώ 20λ
20.	Δίπορο – Λεοντάκης – Μουντανίσκα – Άλικά	6,6 (Μ 5.650 Τα 940)	3 ώ 50λ
21.	Άλικά και Κυπάρισσος	3,5 (Μ 2.900 Χ 440 Τσ . 160)	1ώ 30λ
22.	Βάθεια – Τσι – Αθανασιάνικα	2,2 (Μ 1.090 Τσ 1.100)	50λ
23.	Μουντανίστικα – Κοτράφι- Τσικαλιά – Ξηρόλακκος – Κυπάρισσος	7,2 (Μ 6.550 Τσ 650)	3ώ 45λ

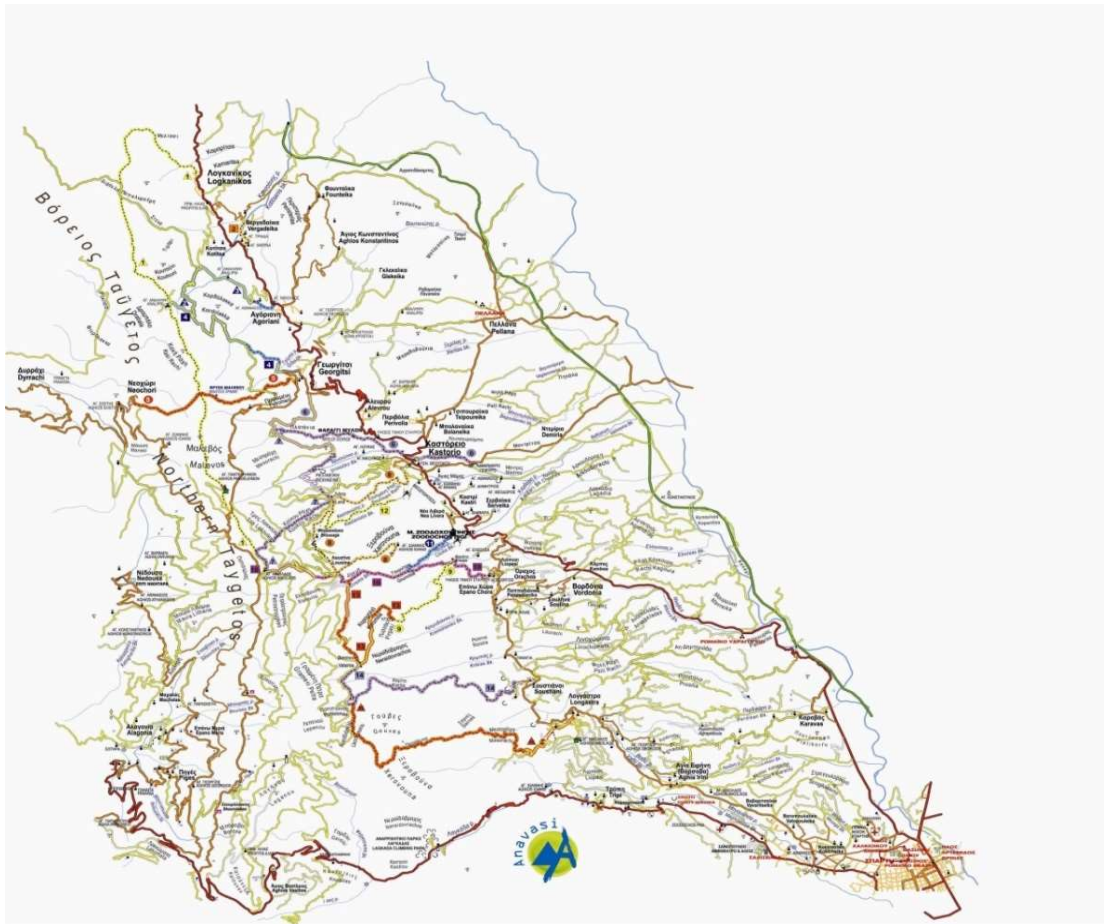
ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΝ. ΜΑΝΗΣ

Διαδρομή Νύφι – Κουρνός – Αίγυια.

Διαδρομή Πόρτο Στέρνες – ακρωτήριο

Ταίναρο

4.2.2. Ορειβατικές Διαδρομές στον Ταΰγετο

Χάρτης 4. Ορειβατικός Χάρτης Ταυγέτου

(<https://tokastori.wordpress.com/2008/05/28/emaps-kastorion-gps-wikiloc/>)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο Πέμπτο: Πολιτική για τον Πολιτισμό και την Ανάδειξη Αρχιτεκτονικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

5.1. Το Θεσμικό Πλαίσιο

Η περιοχή της Μάνης μετά την διοικητική αναδιοργάνωση με το σχέδιο Καλλικράτη το 2010, αποτελείται από τους δήμους Δυτικής Μάνης με έδρα την Καρδαμύλη, και την Ανατολική Μάνη με έδρα το Γύθειο και με ιστορική έδρα την Αρεόπολη. Ο συνολικός πληθυσμός της Μάνης, ανέρχεται σε 19.950 κατοίκους. Αυτό είναι σημαντικό διότι έτσι βοηθάει να ενταχθεί η περιοχή σε διάφορα προγράμματα. Σε ένα από τα προγράμματα που ανήκει η Μάνη είναι το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της Α΄ βάθμιας ΟΤΑ που προβλέπεται στα άρθρα 203-207 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων (Ν. 3463/2006).

Η Μάνη, ήδη από το 2011 έχει ενταχθεί-μέσα από διάφορες Υπουργικές Αποφάσεις- σε Επιχειρησιακά Προγράμματα.

5.1.1. Η άσκηση κεντρικά κατευθυνόμενης Πολιτιστικής Πολιτικής - Το Υπουργείο Πολιτισμού

Για να ασκηθεί μια πολιτιστική πολιτική σε κάθε χώρα του κόσμου είναι αναγκαίο να υπάρχει ένας φορέας και στην περίπτωση της Ελλάδας είναι το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, το οποίο ιδρύθηκε το 1971. Η σύσταση του εκφράζει την οριστική παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας στον πολιτιστικό τομέα. Το 1985 αλλάζει η ονομασία του και πλέον θα ονομαστεί Υπουργείο Πολιτισμού.

Το ΥΠ.ΠΟ, δεν ξεφεύγει από τα προβλήματα γραφειοκρατικής λειτουργίας, της οργάνωσης και στελέχωσης και της συγκεντρωτικής δομής. Οι μεγάλες αποφάσεις του ΥΠ.ΠΟ. έρχονται από την Αθήνα, διότι εκεί βρίσκονται οι τελικές υπηρεσίες και εκεί είναι και η γενική Διεύθυνση Αναστήλωσης, Μουσείων και Τεχνικών Έργων, η Γενική Διεύθυνση Σύγχρονου πολιτισμού και η Γενική Διεύθυνση Διοικητικής Υποστήριξης.

Το 1997 το ΥΠ.ΠΟ θέσπισε τον νόμο 2557/1997 ο οποίος, αναφέρεται σε θεσμούς, στα μέτρα και στη δράση της πολιτιστικής ανάπτυξης κυρίως στο χώρο του σύγχρονου πολιτισμού. Με το νόμο αυτό επιχειρήθηκε συνολική και συστηματική παρέμβαση στην εθνική πολιτική για το βιβλίο, την εικαστική πολιτική (Μουσεία και Κέντρα Σύγχρονης Τέχνης), το θέατρο και το χορό, σε ζητήματα κινηματογραφικής πολιτικής, μουσικής εκπαίδευσης, μουσειακής πολιτικής, καθώς και σε θέματα οργάνωσης και διοίκησης των υπηρεσιών και των φορέων του Υπουργείου (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 87-88).

5.1.2. Πολιτική για τον Πολιτισμό και την Ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς

Η Μάνη είναι πλούσια σε ιστορία, λαογραφία, αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά, και αυτό επιτάσσει την προστασία, την αξιοποίηση και την ανάδειξη όλου του πολιτιστικού απόθέματός της. Ανάπτυξη σε μια περιοχή μπορεί να έρθει με πολλούς τρόπους ανάλογα με τον χαρακτήρα της περιοχής. Στην Μάνη η ανάπτυξη μπορεί να προκύψει μέσα από πολιτιστικές υποδομές, από πολιτιστικούς συλλόγους και από τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων. Στην Μάνη οι περισσότερες πολιτιστικές εκδηλώσεις, έρχονται από απόδημους Μανιάτες, κυρίως από την πρωτεύουσα και την Καλαμάτα και από καλλιτέχνες που έχουν αγαπήσει την Μάνη και αυτό μόνο κατά την τουριστική περίοδο. Επιπλέον, σημαντικές προσπάθειες, αλλά δυστυχώς χωρίς ολοκληρωμένο αποτέλεσμα, έχουν σημειωθεί από το Πρόγραμμα Παραδοσιακών Οικισμών, που δημιουργεί ξενώνες όπως θα δούμε και παρακάτω. Ο ιδιαίτερος πλούσιος πολιτισμός της Μάνης αποτελεί μέρος του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της Μάνης αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας και αυτός είναι ένας λόγος παραπάνω που πρέπει να καταγράφετε και να προβάλλετε. Ακόμα, συμπεραίνεται πως η χάραξη μιας πολιτικής για τον πολιτισμό αλλά και την ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών, των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων εντάσσεται στην συνολική πρόταση ανάπτυξης Μάνης. Ενδεικτικά αναφέρονται προτάσεις που έχουν γίνει:

- Να ολοκληρωθεί τελικά το δίκτυο Μουσείων Μάνης, που έχει μελετηθεί και προταθεί από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και έχει ως σκοπό την μελέτη, την ανάδειξη και την προβολή της ιδιότυπης και σημαντικής ιστορικής, οικιστικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. Από το 2002 και ύστερα έχει συνταχθεί μια πρόταση για ένταξη της Μάνης σε ένα διαπεριφερειακό πρόγραμμα συνεργασίας για την θεσμοθέτηση στον Ευρωπαϊκό χώρο ενός ειδικού δικτύου “Ανοικτών Μουσείων Χώρου και Κοινωνίας- Προστατευόμενων Πολιτιστικών Τοπίων”, στα πλαίσια του προγράμματος ARCHIMED, που προβλέπει την «ανάδειξη του περιβάλλοντος σε παράγοντα ανάπτυξης στον Ευρωπαϊκό χώρο».
- Η Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Μεσσηνίας ανάθεσε την εκπόνηση μελέτης για την αξιοποίηση των εγκαταλελειμμένων ορεινών παραδοσιακών οικισμών του Νομού Μεσσηνίας.

Αξίζει να σταθούμε στις προτάσεις που έχει καταθέσει ο αρχιτέκτων, πολεοδόμος και εθνολόγος κ. Γιάννης Σαΐτας, ο οποίος έχει ασχοληθεί πολύ με την Μάνη. Οι προτάσεις αυτές έγιναν το 1997, υπό την αιγίδα του ΕΙΕ/ΚΝΕ, και είναι οι εξής:

- Μελέτη των οικισμών, του μνημειακού πλούτου και του ιστορικού χώρου της Μάνης, σε συνεργασία με το πρόγραμμα προστασίας των πολιτιστικών πόρων και αναπτυξιακών διαδικασιών (Υπουργείο Πολιτισμού, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΟΤ, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Αναπτυξιακή Εταιρεία Μάνης)
- Ενίσχυση του Πολιτιστικού τουρισμού Μάνης και σύνδεση με τα ευρύτερα ευρωπαϊκά προγράμματα. Στα πλαίσια των κοινοτικών δράσεων και για την προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού και σε συνέχεια του πιλοτικού προγράμματος «Μάνη, Πολιτιστικό Οδοιπορικό», προτείνεται να ενεργοποιηθεί η σύνδεση με τις «Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Υποδομές» κ.ά. με σκοπό η ανταλλαγή πληροφοριών και επισκέψεων και η οργάνωση ενός Ευρωπαϊκού συνεδρίου με θέμα τα εργαλεία προώθησης και εμπύχωσης του πολιτιστικού τουρισμού
- Διοργάνωση μόνιμης έκθεσης στο κτίριο Ναυτικού Μουσείου Μάνης στο Γύθειο
- Ενέργειες για την σύσταση « Ιδρύματος ή Μουσείου Μάνης» μετά από ΕΙΕ/ΚΝΕ , ΥΠΠΟ, ΕΟΤ, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Πελοποννήσου, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα. Το ίδρυμα αυτό θα έχει την

ευθύνη για την οργάνωση, διαχείριση και λειτουργία ενός μικρού δικτύου θεματικών μουσείων που θα λειτουργούν ως πόλοι προβολής και πληροφόρησης για το παραδοσιακό σύστημα Μάνης.

- Ερευνητικό έργο με αντικείμενο τον εντοπισμό, την καταγραφή, τη συγκέντρωση και πηγών και στοιχείων της Μάνης.

Σε γενικά πλαίσια, σε επίπεδο της ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω των συντηρήσεων και των αναστηλώσεων των μνημείων, έχουν προταθεί:

- Η οργανωμένη και συχνή προστασία των Βυζαντινών εκκλησιών της Μάνης, η οποία έχει ήδη ξεκινήσει να υποστηρίζεται από τα χρηματοδοτικά μέσα του DELORS II.
- Επεμβάσεις συντήρησης και αναστήλωσης σε κηρυγμένα ως διατηρητέα κτίσματα δημόσιας ιδιοκτησίας όπως πύργοι, πυργόσπιτα και άλλοι τύποι οχυρώσεων
- Η καταγραφή των μνημείων όλων των εποχών, όπως για παράδειγμα των ορθολίθων στην Μέσα Μάνη καθώς και η ενίσχυση των ερευνητικών εργασιών για την πορεία, τις επιδράσεις και τις επιρροές του Μανιάτικου πολιτισμού.

Επιπλέον, η Εφορία Κλασικών Αρχαιοτήτων και η Ε' Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Σπάρτη και το Αρχείο Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού στην Αθήνα πρέπει να συνεργαστούν και να οριοθετήσουν στον χάρτη των περισσότερων αρχαιολογικών τόπων και μνημείων της Μάνης καθώς και των ευρύτερων ζωνών.

Μια άλλη πρόταση που αποτελεί αποτέλεσμα διπλωματικής εργασίας, είναι η εκπόνηση ειδικής μελέτης σε συνεργασία με το ΥΠ.ΠΟ. από ομάδα που να αποτελείται από αρχιτέκτονα ειδικευμένο στους παραδοσιακούς οικισμούς, τοπογράφο και αρχαιολόγο με γενικές κατευθύνσεις:

- Την τοποθέτηση σε χάρτη 1:5000 των μεμονωμένων μνημείων, των περιμετρικών ζωνών προστασίας και των ευρύτερων αρχαιολογικών περιοχών
- Την δημιουργία αρχείου με πληροφορίες για το κάθε μνημείο ξεχωριστά
- Την αξιολόγηση και ιεράρχηση των μνημείων ως προς την ιστορική και πολιτική εμβέλεια για να γίνει δυνατή η σταδιακή ένταξη των μνημείων σε ένα πρόγραμμα ανάδειξης (Διπλωματική εργασία, Παυλέας, 2002).

Αυτά αποτελούν κάποια σπουδαία μέσα και τρόπους αρχικά, προστασίας και ύστερα ανάδειξης του πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Μάνης. Αυτά τα προγράμματα είναι αναγκαία για την Μάνη και η σοβαρότητα τους σπουδαία και έχουν διαχρονικό χαρακτήρα σε περίπτωση που εφαρμοστούν και η περιοχή θα αναγνωρισθεί σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Η λεπτομερής καταγραφή, αναγνώριση και οριοθέτηση των αρχαιολογικών χώρων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

5.1.3. Προγράμματα Προστασίας και Ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Μάνης

Η πολιτιστική κληρονομιά της Μάνης αναγνωρίζεται σε εθνικό επίπεδο. Έχουν γίνει πολλές μελέτες και έχουν δοθεί πολλά σχέδια που επιδιώκουν την προστασία της

πολιτιστικής της κληρονομιάς. Συγκεκριμένα, το ΠΕΠ Πελοποννήσου 2014-2020 αλλά και το πρόγραμμα Περιφερειακή Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης (RIS3), έχουν ως σκοπό τη δημιουργία της αλυσίδας αξίας Τουρισμός - Πολιτισμός που αναγνωρίζεται η προωθητική οικονομική δραστηριότητα συνολικά για την Περιφέρεια. Στόχος της Περιφέρειας είναι η ανάδειξη και η διασύνδεση τους με την βελτίωση και αναβάθμιση τόσο του αστικού περιβάλλοντος και την αύξηση της λειτουργικότητας των πόλεων, όσο και του περιβάλλοντος της «υπαίθρου». Στα προγράμματα προστασίας και ανάδειξης συμμετέχει και το Χωροταξικό Σχέδιο Πελοποννήσου, με στόχο την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, έτσι ώστε να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα του τουριστικού προϊόντος και να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα των πόρων που σχετίζονται με αυτό. Το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει περίπου το ήμισυ των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων των Π.Ε. Λακωνίας και Μεσσηνίας. Σύμφωνα πάλι, με τον Διαρκή Κατάλογο Κηρυγμένων Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού έχουν κηρυχτεί 11 Αρχαιολογικά Μνημεία και Χώροι Προϊστορικής και Κλασικής Περιόδου, 368 της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Περιόδου και 32 της Νεότερης Περιόδου. Στην περιοχή της Μάνης έχουν κηρυχτεί 89 παραδοσιακοί οικισμοί, ενώ στο χωροταξικό Σχέδιο Πελοποννήσου υποδεικνύεται ότι πρέπει να κηρυχτούν ως παραδοσιακοί Οικισμοί οι 33 από τους 43 Οικισμούς της Δυτικής Μάνης.

Οι πιο σημαντικοί όμως στόχοι του ΠΕΠ Πελοποννήσου είναι:

- Η προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ως πόλου έλξης επισκεπτών.
- Η βελτίωση των προοπτικών αναζωογόνησης και ανάπτυξης περιοχών της Περιφέρειας με προβλήματα στον επιχειρηματικό και κοινωνικό ιστό τους.
- Η βελτίωση της σύνδεσης τουριστικών, πολιτιστικών και παραγωγικών περιοχών της Περιφέρειας με το κύριο οδικό δίκτυο και τους διευρωπαϊκούς άξονες.

Από την άλλη το Χωροταξικό Σχέδιο για την αξιοποίηση του φυσικού και πολιτιστικού αποθέματος σε σχέση και με την ανάπτυξη του τουρισμού προβλέπει :

- Την εξασφάλιση διαδρομών φυσικής συνέχειας μεταξύ όμορων περιοχών προστασίας.
- Την ανάδειξη των περιοχών ιδιαίτερου φυσικού ενδιαφέροντος με παράλληλη προστασία και πρόβλεψη δραστηριοτήτων που θα ενισχύσουν την ανάπτυξη και θα αξιοποιούν χωρίς να υποβαθμίζουν την περιβαλλοντική του αξία (περιοχές Natura, 2000, υδροβιότοποι, ορεινοί δρόμοι, λίμνες οικοσυστήματα, φυσικά τοπία κ.ά.).
- Την ανάδειξη και προστασία των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς, του περιβάλλοντος και του τοπίου, ΟΧΕ Μάνης ΟΣΚ ΟΧΕ Μάνης.
- Την λειτουργική σύνδεση των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς με τον περιβάλλοντα χώρο τους και σύνδεση των μνημείων μεταξύ τους ανά χωρική ενότητα.
- Την προώθηση ενιαίων δικτύων φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.
- Την προστασία των τοπίων μικρής κλίμακας, που αφθονούν στον αγροτικό και αστικό χώρο, σε συνδυασμό με την επιδίωξη ήπιας και ποιοτικής τουριστικής ανάπτυξης.
- Την αναβάθμιση της εικόνας των τουριστικών προορισμών με την ανάδειξη στοιχείων ταυτότητας και αναγνωσιμότητας, αναβάθμιση και αποκατάσταση του δομημένου χώρου.
- Την ένταξη των σημαντικών και λιγότερο σημαντικών μνημείων σε επισκεπτικά κυκλώματα-διαδρομές, σύνθετα και εξειδικευμένα κατά ιστορικές περιόδους.

Τέλος, η Περιφερειακή Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης στοχεύει:

- Στην αξιοποίηση και ενσωμάτωση τεχνολογικών καινοτομιών στον αγροδιατροφικό τομέα και στον τουρισμό.
- Στην δημιουργία ενιαίου ονόματος-ταυτότητας για την προώθηση στις αγορές του εξωτερικού των προϊόντων/υπηρεσιών των δίπολων Τουρισμός – Πολιτισμός και Τουρισμός – Αγροδιατροφή.
- Στο μετασχηματισμό της περιφερειακής επιχειρηματικότητας προς την παραγωγή διεθνώς ανταγωνιστικών προϊόντων του αγροδιατροφικού τομέα και την παροχή τουριστικών υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας.

(<http://www.dimosdytikismanis.gr/wp-content/uploads/2018/12/%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%94%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82.pdf>)

5.2. Παραδοσιακή Κληρονομιά Μάνης

Η Μάνη διοικητικά υπάγεται στους νομούς Μεσσηνίας (Εξω Μάνη) και Λακωνίας (Κάτω και μέσα Μάνη). Είναι πλούσια σε ιστορία και σε παράδοση. Το φυσικό της περιβάλλον βρίσκεται σε αρμονική συνύπαρξη με τους ανθρώπους. Είναι από τις πλέον παραδοσιακές περιοχές της Ελλάδας, με 800 πύργους και πυργόσπιτα, περισσότερες από 1000 βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες, 8 κάστρα, 98 από τους 118 παραδοσιακούς οικισμούς της Πελοποννήσου και περισσότερα από 100 σπήλαια, με γνωστότερα τα παγκοσμίου αναγνωρισμένα και φυσικής ομορφιάς, σπηλαίου του Δυρού.

Στην περιοχή της Μάνης υπάρχουν τουλάχιστον 1000 είδη φυτών και περισσότερα από 120 Ελληνικά ενδημικά φυτά, τα οποία 32 είναι τοπικά ενδημικά, δηλαδή μοναδικά στον κόσμο. Οι κλιματολογικές συνθήκες βοηθούν στην ανάπτυξη της ελιάς που παράγει εκλεκτό ελαιόλαδο. Επίσης παράγει εξαιρετικής ποιότητας μέλι. Επιπλέον, στην Μάνη μπορεί να συναντήσει κανείς πολλά καλντερίμιαιδανικά για πεζοπορία και έξι από τα καλύτερα φαράγγια της χώρας που τα προτιμούν πολλοί περιπατητές. Στην Μάνη ακόμα, υπάρχουν γραφικές-πεντακάθαρες παραλίες με άμμο ή βότσαλο για κάθε προτίμηση.

Τις τελευταίες δεκαετίες οι αξιολογήσεις των περιοχών της Πελοποννήσου, με κριτήρια τους πολιτιστικούς πόρους, έχουν ξεχωρίσει τη Μάνη ως τόπο διεθνούς προβολής μαζί με άλλους αρχαιολογικούς και ιστορικούς τόπους, όπως η Επίδαυρος, το Ναύπλιο, η Μονεμβασία, οι Μυκήνες, η Ολυμπία, η Σπάρτη και ο Μυστράς. Όλο και περισσότερο αναγνωρίζεται πλέον ότι η χερσονήσος διαθέτει μια ξεχωριστή ιστορική και πολιτιστική αξία και αποτελεί σημαντικό πολιτιστικό κεφάλαιο όχι μόνο στον περιφερειακό και εθνικό, αλλά και στον ευρωπαϊκό, μεσογειακό και διεθνή χώρο.

Η μοναδική φυσιογνωμία της τοπικής ενότητας της Μάνης, σύμφωνα με τον Κο Σαΐτα (1995), με τα τονισμένα ιδιότυπα και ιδιόμορφα χαρακτηριστικά ιστορικά, κοινωνικά, εθνολογικά, έχει συνδεθεί με το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον της χερσονήσου. Ο διαμορφωμένος χώρος έχει καταγράψει και τις παραλλαγές του τοπικού συστήματος, που στο νότο εκφράζονταν με τις εξισωμένες και διαστρωματωμένες ομάδες γενών που αναγνώριζαν κληρονομικούς αρχηγούς και δημιούργησαν κοινότητες πιο σύνθετου τύπου.

Η πληθυσμιακή απογύμνωση, αλλά και οι αργοί ρυθμοί μετασχηματισμού του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος συντέλεσαν στο να διατηρηθεί ο παλαιός ιστός, καθώς και πολλά έργα, σχετικά αναλλοίωτα μέχρι σήμερα, εκτεθειμένα στην καταλυτική δράση του χρόνου και στις άστοχες επεμβάσεις. Μελέτες και θεσμικά μέτρα για την προστασία του μνημειακού πλούτου έχουν καταγράψει τα βασικά δεδομένα της κατάστασης και έχουν

προσπαθήσει να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο για ειδική μεταχείριση της περιοχής. Είναι ενδεικτικό ότι το 78% από τους 200 έως 250 οικισμούς και μικροσυνοικισμούς της Μάνης (επί συνόλου 300-350 οικισμών Ταυγέτου) καταγράφηκαν το 1974 ως παραδοσιακοί. Το 1978, 72 χωριά (δηλαδή το 31% των οικισμών της Μάνης, νομοθετήθηκαν ως παραδοσιακά. Επιπλέον, το Υπουργείο Πολιτισμού παλαιότερα και το Υπουργείο Χωροταξίας πιο πρόσφατα έχουν κηρύξει αρκετά κτίρια και οικισμούς ως διατηρητέα μνημεία, έχουν προτείνει ειδικούς όρους δόμησης και έχουν αναγνωρίσει τη μοναδική φυσιογνωμία της Λακωνικής όσο και της Μεσσηνιακής Μάνης. Το Φεβρουάριο του 1994, το Υπουργείο Χωροταξίας θέσπισε με προεδρικό διάταγμα ειδικούς όρους και περιορισμούς δόμησης σε 67 παραδοσιακούς οικισμούς της Λακωνικής Μάνης. Το 1992 το προεδρικό διάταγμα θέσπισε, επίσης, ειδικούς όρους και περιορισμούς δόμησης για την πρωτεύουσα της Μάνης, το Γύθειο.

5.2.1. Αρχιτεκτονική και Τρόπος Ζωής

Το ουσιώδες χαρακτηριστικό της περιοχής είναι ότι σπονδυλώνεται ολόκληρη από το όρος Ταυγέτου. Η οροσειρά του Ταυγέτου μέχρι τις νοτιότερες άκρες της λίγο πριν από το ακρωτήριο Ταίναρο, αποδίδει στην περιοχή μια ορεινή φυσική ομοιογένεια που έχει αποτελέσει και το κατεξοχήν στοιχείο ιστορικής ταυτότητας της περιοχής, ενώ παράλληλα έχει συμβάλει στο ήθος και τον χαρακτήρα των κατοίκων. Ο ορεινός όγκος του Ταυγέτου αποτέλεσε από την εποχή της Ρωμαϊκής κατάκτησης μέχρι και την επανάσταση του 1821 ελκυστικό καταφύγιο των αρχαίων ελληνικών πρώτα αλλά και των νεοελληνικών στην συνέχεια πληθυσμιακών ομάδων της περιοχής (ίσως και όλη της Πελοποννήσου) που αναζητούσαν καταφύγιο ελεύθερου βίου και ανεξαρτησίας. Τα συγκεκριμένα αντίξοα φυσικά δεδομένα σε συνδυασμό με την κοντινή θάλασσα ως ανοιχτού δρόμου ελευθέρων επικοινωνιών έχουν σφραγίσει όπως είπαμε όλη την ιστορία της ιδιόμορφης αυτής περιοχής.

Κεφάλαιο Έκτο: Εναλλακτικοί Τρόποι Ανάδειξης Πολιτιστικής Κληρονομιάς Μάνης

Από το 1975 ορισμένα προγράμματα επιχειρήσαν να συμβάλουν στη γνωριμία, ανάδειξης και προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της παραδοσιακής ταυτότητας του τόπου. Μέχρι τώρα ο τουρισμός της Μάνης βασίζεται κυρίως στον περιηγητικό τουρισμό με πολύ μικρό αριθμό διανυκτερεύσεων. Αυτό διαπιστώνεται από τον αριθμό των επισκεπτών των Σπηλαίων Δυρού και τον αντίστοιχο αριθμό των αφίξεων στα ξενοδοχεία και τα campings της περιοχής. Από τις κορυφές, μέχρι τις πολυάριθμες παραλίες, οι επισκέπτες ανακαλύπτουν το φυσικό δίκτυο των φαραγγιών και των μονοπατιών και απολαμβάνουν την πεζοπορία, την αναρρίχηση, την ιππασία, την ποδηλασία, την κολύμβηση και την κατάδυση. Η φιλοξενία των Μανιατών, σε συνδυασμό με τις σύγχρονες τουριστικές υποδομές που εξυπηρετούν πληθώρα εναλλακτικών μορφών θεματικού τουρισμού, και μαζί με τη μοναδικότητα των τοπικών προϊόντων εξασφαλίζουν την ποιότητα στη διαμονή του επισκέπτη. Παρακάτω αναφέρονται κάποιες μορφές τουρισμού της Μάνης που μπορούν να αξιοποιηθούν για την ανάδειξη και για την απόλαυση από τους επισκέπτες-τουρίστες:

6.1. Αναρριχητικό πάρκο Δυτικής Μάνης

Ένα ακόμα στοιχείο που ξεχωρίζει την Μάνη ο συνδυασμός του δικτύου μονοπατιών που ενώνει τα ορεινά χωριά μεταξύ τους και δίνουν την δυνατότητα για κάθε υπαίθρια δραστηριότητα, δίνοντας μοναδικά φυσικά πεδία αναρρίχησης πουχαρίζουν αξεπέραστες εμπειρίες. Η διαδρομή ξεκινάει από την έξοδο της Καρδαμύλης προς Στούπα και επάνω από την παραλία της Καλαμίτσι υπάρχει ένας μεγάλος βράχος προς τον Μεσσηνιακό κόλπο. Το 2013, ομάδα αναρριχητικών διαδρομών από την Καλαμάτα έκριναν το βράχο κατάλληλο και πρόκειται για έναν βράχο πολύ καλής ποιότητας ασβεστόλιθο με ανάπτυγμα γραμμών που φτάνουν τα 80 μέτρα.

6.2. Ποδηλατόδρομος, Στούπα – Άγιος Νικόλαος

Ο ποδηλατόδρομος έχει δημιουργηθεί σχεδόν πάνω στο παλιό μονοπάτι που ένωνε το χωριό Στούπα, ένα παλιό χωμάτινο δρόμο που ακολούθουσε μια φιδίσια διαδρομή πάνω στους βράχους της ακτογραμμής. Ακόμα στην διαδρομή αυτή υπάρχει διαμορφωμένο τμήμα πεζόδρομου παράλληλα με τον κανονικό δρόμο που διέρχονται τα αυτοκίνητα. Το σύνολο αυτό υπολογίζεται στα 4 χιλιόμετρα περίπου.

Στην διαδρομή συναντά κανείς ταβέρνες,καφετέρια, παραλίες, μονοπάτια προς τα ορεινά χωριά ή και προς το φαράγγι της Στέπενης. Η διαδρομή αυτή περιλαμβάνει και το Πολιτιστικό Κέντρο της περιοχής.

6.3.Λιούτι (Πεζοπορία στην Δυτική Μάνη)

Η δυτική Μάνη ανέπτυξε ένα ιδιαίτερο πλέγμα κοινωνικών και πολιτισμικών στοιχείων με αρχαία και νεότερα στοιχεία που δημιουργούν ένα μοναδικό τοπικό πολιτισμό που μοιάζει νησιώτικος. Η Μάνη είναι τόπος για να μελετήσει κανείς μια διαφορετική κοινωνία και η πεζοπορία είναι ο καταλληλότερος τρόπος για την εξερευνήσει και να την μελετήσει κανείς. Σε όλη την περιοχή έχουν σηματοδοτηθεί ένα δίκτυο από παλιά μονοπάτια και καλντερίμια και είναι μονοπάτια κατασκευασμένα και καλοσχεδιασμένα ανάμεσα στα χωριά.

6.4.Σπήλαια

Στην Ελλάδα έχουν εντοπισθεί περίπου 10.000 σπήλαια και άλλες μορφές υπόγειων κοιλοτήτων. Στον Ταΰγετο με τα πλούσια ασβεστολιθικά πετρώματα και στο Σαγγιά, τη νότια

κατάληξη του, έχουν εντοπισθεί πολλά σπήλαια που αποτελούν αντικείμενο έρευνας για τους σπηλαιολόγους και τους ειδικούς επιστήμονες. Στη Μάνη το πιο σπουδαίο σπήλαιο είναι τα σπήλαια Δυρού στην Αρεόπολη, που γίνονται αντικείμενο θαυμασμού κάθε χρόνο από χιλιάδες επισκέπτες. Στο Δήμο Αβίας υπάρχει το Σπήλαιο Λυκούργου. Οι διάδρομοι υπερβαίνουν τα 300 μ. και η έκταση του καλύπτει τα 1000 τμ. Η είσοδος γίνεται από κάθετο φυσικό βάραθρο 25μ., το κατέβασμα του αποτελεί σπηλαιολογικές γνώσεις και κατάλληλο εξοπλισμό. Βρίσκεται στο δρόμο Καλλιανείκων – Δολών πίσω από το βυζαντινό εκκλησάκι του Αγ. Νικολάου. Στο Δήμο Λεύκτρου από την άλλη συναντάμε πολλά σπήλαια, όπως το σπήλαιο Καταφύγι Βασιινίδη. Το σπήλαιο αυτό βρίσκεται δεξιά του δημόσιου δρόμου Καρδαμύλης – Στούπας. Η έκταση του είναι 2.400 τ.μ. από την οποία 1.100 τ.μ. καλύπτονται από θαλασσινό νερό και έχει άνοιγμα προς τα αριστερά που επιτρέπει την είσοδο του. Ακόμα, συναντάμε το σπήλαιο Καταφύγι Σελίνιτσα, το σπήλαιο αυτό βρίσκεται 3,5 χλμ. μετά τον Άγιο Νικόλαο, στον δρόμο προς Τραχήλα. Θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα της χώρας, έχει απόσταση 2 χλμ και είναι πλούσιο από σταλακτίτες. Λίγο πιο πάνω από την Σελίνιτσα, στη Μηλιά είναι το σπήλαιο Μηλιάς στα Κοσμένικα, η οποία έχει είσοδο αριστερά του δρόμου Καρυοβούνι – Μηλιά. Η αίθουσα έχει διαστάσεις 13,70 μ. X 14,30 μ, με μέγιστο ύψος στο κέντρο γύρω στα 5μ. και με ωραίους σταλακτικούς σχηματισμούς.

Ο Δήμος Οιτύλου είναι γεμάτος από σπήλαια, με σημαντικότερα τα σπήλαια του Δυρού. Οι νέες αίθουσες της Γλυφάδας Δυρού, είναι στολισμένες στο 95% των επιφανειών με σταλακτικό υλικό και λαμπερό σαν διάφανο κρύσταλλο. Το σπήλαιο Καλαμάκια, είναι το πιο καλοδιατηρημένο σπήλαιο που κατοικήθηκε κατά την μέση Παλαιολιθική περίοδο. Ακόμα, στο σπήλαιο Απήδημα οι παλαιοανθρωπολογικές έρευνες των τελευταίων ετών στα σπηλαιώδη της παραλιακής θέσης «Απήδημα» Αρεόπολης έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό ευρημάτων. Ανάμεσα τους δυο απολιθωμένα κρανία που χρονολογούνται μεταξύ 100.000 και 300.000 χρόνων πριν από εποχή μας. Το σπήλαιο Αλατσλόσπηλοι, βρίσκεται στην περιοχή του Δρύαλου, στη δεξιά πλευρά του όρμου Κουκούρι, με εντυπωσιακή είσοδο σε ύψος 15μ. από την θάλασσα. Η συνολική έκταση του είναι 2050 τ.μ. Για να εισέλθει κανείς στο σπήλαιο Πλακοθύρα Μεζάπου, πρέπει να ακολουθήσει την κάθετη είσοδο που βρίσκεται στα 6μ. Βρίσκεται μετά τον οικισμό Άγιο Γεώργιο Μεζάπου, εκεί όπου τελειώνει το παλιό καλντερίμι. Άλλα σπήλαια στο Δήμο Οιτύλου: Βύθακας Άρτση, Κουκούρι Μίνας, Κοραλίων, τα σπηλαιοβάραθρα Τσόπακας, Παλαβίστα, Καταφύγι Δρυάλου, το βάραθρο Βαθύ Μουζί Μεζάπου.

Στο Δήμο Ανατολικής Μάνης το σπήλαιο του «Στρατιώτη», το οποίο πήρετο όνομα αυτό διότι παλιότερα κρυβότανε εκεί ένας φυγόδικος στρατιώτης, βρίσκεται στον οικισμό Ζούδα, του Δ.Δ. Φλομοχωρίου. Το σπήλαιο βρίσκεται σε μικρή χαράδρα που αρχίζει από τη Ζούδα και καταλήγει στη θάλασσα. Λόγω των πυκνών θάμνων και βάτων η πρόσβαση είναι ευκολότερη από τη θάλασσα. Στον Δήμο Οιτύλου βρίσκονται η σπηλιά της «Σγούρας», στο Νύφι, η σπηλιά του «Κόκα» στους Πιόντες, το «Άβατο» στο Άμπελο κά. Επίσης, και ο Δήμος Γυθείου είναι πλούσιος από σπήλαια. Η σπηλιά του Ζαχαριά, είναι σε απόσταση 50μ. από τον Σκουφομύτη και κάτω από τα χαλάσματα των πύργων του θρυλικού κλεφταρματολού καπετάν Ζορμπά. Το σπήλαιο Πιερράκου, βρίσκεται 60μ. από τα Σκυφιάνικα και απαιτεί κάθετη κατάβαση 33μ. Τέλος, στο Δήμο του Σμίνους, βρίσκει κανείς το σπήλαιο «το δάκρυ της Βασιλοπούλας», που είναι στη δυτική όχθη του ποταμού Σμήνους, στο οποίο καταλήγει το νερό από την πηγή της Αγίας Μαρίας (Βενιζελέας, σελ, 285-286).

6.5. Ιστιοπλοΐα

Ένας άλλος τρόπος για να ανακαλύψει κανείς την εξαιρετική ομορφιά της Μάνης είναι η Ιστιοπλοΐα. Η Μάνη είναι το σημείο διαχωρισμού – συνάντησης του Λακωνικού και

Μεσσηνιακού κόλπου. Η θάλασσα της Μάνης προσφέρει ιδανικές στιγμές σε όσους συνηθίζουν να κάνουν θαλάσσιες εξορμήσεις με ιστιοπλοϊκό σκάφος. Μπορούν να ανακαλύψουν τα τοπία, τις παραλίες, τα γραφικά λιμανάκια κ.ά. Μαρίνες για την εξυπηρέτηση ιστιοπλοϊκών σκαφών υπάρχουν στο Γύθειο και στην Καλαμάτα. Η μαρίνα του Γυθείου βρίσκεται στο λιμάνι της πόλης με όλες τις παροχές. Η μαρίνα της Καλαμάτας βρίσκεται στην δυτική παραλία της πόλης.

6.6. Ειδικές διαδρομές: Μοτοσυκλέτα και αυτοκίνητο 4X4

Η Μάνη ακόμα δίνει την ευκαιρία να την εξερευνήσεις και μέσα από κάποιες ειδικές διαδρομές. Μια από αυτές είναι η διαδρομή με μοτοσυκλέτα και αυτοκίνητο 4X4. Ειδικές διαδρομές Μάνης αποτελούν οι διαδρομές σε δασικούς χωματόδρομους όπως :

1. Στούπα - Πύργος – Σαϊδόνα – δάσος Βασιλικής και από εκεί α) σε Άγιο Δημήτριο και επιστροφή , β) Γιάτρισσα – Γύθειο.
2. Σωτηριάνικα – Αλτομιρά – Καρβέλι .
3. 3. Οίτυλο – Μονή – Τσίγκου – Σκυφιάνικα – Σιδηρόκαστρο – Πολυάραβος (Βενιζέλας, σελ. 315).

6.7. Μνημεία της Μάνης

Μέσα από μια συνολική **διαχείριση** και **ανάδειξη** των μνημείων αυτών θα δοθεί στον επισκέπτη η δυνατότητα γνωριμίας του με τον πολιτισμό μιας περιοχής, που στο παρελθόν αποτελούσε τόπο Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και στις μέρες μας αποτελεί πολιτιστικό κέντρο και μπορεί να συμβάλλει στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Όλα αυτά πρέπει να ενταχθούν στην ζωή μας με εκπαιδευτικό, ψυχαγωγικό και διαδραστικό τρόπο. Με ένα ενιαίο εισιτήριο η επίσκεψη τους θα ήτανε πιο εύκολη για μικρές και μεγάλες ομάδες επισκεπτών.

Σημαντικά Μνημεία για την Μάνη αποτελούν:

- **Οι Τάφοι των Διόσκουρων, Καρδαμύλη**

Οι τάφοι των Διόσκουρων, του Κάστορα και του Πολυδεύκη, των μυθικών παιδιών της Λήδας - βασίλισσας της Σπάρτης και του Δία – πατέρα των θεών, σε έναν βράχο, στην περιοχή της Καρδαμύλης. Για όσους επιθυμούν να επισκεφθούν τους τάφους, πρέπει να ακολουθήσουν το μονοπάτι από την Παλιά Καρδαμύλη προς την περιοχή της Αγίας Σοφίας.

- **Κάστρο της Ζαρνάτας, Σταυροπήγιο**

Το Κάστρο της Ζαρνάτας, το οποίο λέγεται και αλλιώς του Κουμουνδουράκη, είναι χτισμένο από του Τούρκους περίπου τον 17^ο αιώνα. Στο Κάστρο κατέφυγαν κάποιοι από τους μπέηδες της Μάνης, οι Τούρκοι και όλοι οι άλλοι καπετάνιοι της Μάνης. Μέσα στο κάστρο υπήρχε αξιόλογος μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου, χτισμένος πιθανόν κατά την δεύτερη ενετική κατοχή.

- **Κάστρο Λεύκτορυ**

Στην Ακρόπολη αρχαίων Λεύκτρων σώζονται υπολείμματα του φράγκικου κάστρου που το είχε χτίσει ο Γουλιέλμος Βιλεαρδουινός το 1250 μ.Χ. Το κάστρο αυτό ονομάζεται και αλλιώς Beaufort (ωραίο κάστρο) και βρίσκεται στο λόφο μεταξύ της Στούπας και του Λεύκτρου και έχει περίμετρο περίπου 300 μ. Παραχωρήθηκε στους Βυζαντινούς το 1262, ως αντάλλαγμα για την απελευθέρωση του αιχμαλώτου Γουλιέλμου, που αιχμαλωτίστηκε το 1259 στη μάχη της Πελαγονίας.

- **Βάρδια (Παρατηρητήριο) Δημητρέων, Καρδαμύλη**

Το μνημείο αυτό βρίσκεται στην Καρδαμύλη και έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με ζώνη προστασίας 100 μέτρα γύρω του. Είναι κτισμένη σε χαμηλό λόφο, λιθόκτιστη πυργοειδή κατασκευή ορθογωνικής κάτοψης και μικρών διαστάσεων. Αποτελούσε ένα στρατιωτικό παρατηρητήριο με αμυντικό χαρακτήρα και χρονολογείται στο 18^ο αιώνα.

- **Κρήνη, με την επωνυμία «Εβραϊκό πηγάδι», Θαλάμες**

Χαρακτηρισμένο Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο. Η Κρήνη βρίσκεται στο κέντρο του χωριού. Είναι κτισμένη ορθογώνια και διαμορφώνει δυο τόξα που στηρίζονται από πεσσό και τοποθετείται στα 1714.

6.8. Τουρισμός και Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Μάνης

Η εισήγηση αναπτύσσει της παραδοσιακή κληρονομιά της Μάνης και την απαίτηση λειτουργίας ενός ειδικού προγράμματος και σχεδίου δράσης για την ανάδειξη και την ανάπτυξη της περιοχής και την διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά 3 προγράμματα του δημόσιου τομέα στη Μάνη:

6.8.1. Παραδοσιακοί Ξενώνες ΕΟΤ στη Μάνη

Το Πρόγραμμα Παραδοσιακών Οικισμών του ΕΟΤ (Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού) στη Μάνη (1975 και έπειτα) δημιούργησε ξενώνες και παραδοσιακές εγκαταστάσεις σε επιλεγμένους οικισμούς όπως τα Βάθεια και την Αρεόπολη. Στα Βάθεια είχε καταρτισθεί πρόγραμμα για τη διατήρηση και ανάδειξη του οικισμού σε πόλο έλξης επισκοπικού τουρισμού με δυνατότητες διανομής σε ξενώνες και παράλληλα δημιουργία μουσειακής υποδομής, έτσι ώστε να επιτευχθεί κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό όφελος. Μέσα στα χρόνια έχουν γίνει 15 ξενώνες, όμως η ποιότητα της ανάδειξης της φυσιογνωμίας είναι αδύναμη.

6.8.2. Δίκτυο Μουσείων Μάνης

Ακόμα, έχει σχεδιασθεί ένα πρόγραμμα για την δημιουργία μιας υποδομής Μουσειακών εγκαταστάσεων που θα αξιοποιηθούν ιδιαίτερα παραδοσιακά κτίρια και θα λειτουργούν ως πόλοι προβολής και πληροφόρησης για το παραδοσιακό σύστημα. Στο μικρό αυτό δίκτυο μουσείων προβλέπονταν:

- Το Ιστορικό Μουσείο Μάνης στον ιστορικό πύργο Τζανετάκη Γρηγοράκη, στη νησίδα Κρανάη του Γυθείου.
- Το Λαογραφικό Μουσείο στη Μέσα Μάνη, ίσως στον οικισμό της Βάθειας.
- Τοπικό Μουσείο έξω Μάνης στην Καρδαμύλη για την ανάδειξη της ιδιαίτερης παραλλαγής του συστήματος της Βόρειας Μάνης. Ίσως να χρησιμοποιούτανε το συγκρότημα Μούρτζινων.
- Το παλάτι του Πτερομπέη Μαυρομιχάλη στο Λιμένι.

6.8.3. Μάνη: Πολιτιστικό Οδοιπορικό

Από το 1991 με πρωτοβουλία του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνητών έχει καταρτισθεί το πιλοτικό πρόγραμμα «Μάνη: Πολιτιστικό Οδοιπορικό» με στόχο την γνωριμία και την προβολή του ιστορικού και φυσικού χαρακτήρα της χερσονήσου. Το ΕΟΤ, Το Υπουργείο Πολιτισμού και η Περιφέρεια είχαν ενισχύσει οικονομικά το πρόγραμμα αυτό με τρεις ενότητες πολιτιστικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων.(Γιάννης Σαΐτας, 1995)

6.9. Πολιτιστικές Διαδρομές της Μάνης

Η Μάνη είναι ένα «Ζωντανό Ανοικτό Μουσείο» που συγκινεί και τον πιο απαιτητικό περιηγητή. Είναι πλούσια σε ιστορία, σε αξιοθέατα, σε μνημεία, και σε φυσικό κάλος. Για τους λόγους αυτούς προτείνουμε ταξιδιωτικές και πολιτιστικές διαδρομές που μπορεί να ακολουθήσει κάποιος επισκέπτης ώστε να έρθει ένα βήμα πιο κοντά και να γνωρίσει με τον καλύτερο και ουσιαστικότερο τρόπο την Μάνη, γυρίζοντας την. Ο επισκέπτης ταξιδεύοντας στην Μάνη διαπιστώνει τι είναι αυτό που ξεχωρίζει την περιοχή σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Μαγεύεται από τον τόσο ξεχωριστό και υπέροχο συνδυασμού βουνό με θάλασσα και πως κάθε γωνιά της Μάνης χαρακτηρίζεται από πολιτιστική κληρονομιά.

Οι παρακάτω προτεινόμενες πολιτιστικές διαδρομές επιλέχτηκαν με στόχο την ανάδειξη γενικότερα της πολιτιστικής κληρονομιάς, που επεκτείνεται σε όλη την έκταση της χερσονήσου της Μάνης. Ο επισκέπτης μπορεί να περιηγηθεί μέσα από αυτές τις διαδρομές ανάλογα με την επισκεψιμότητα των μνημείων, συνδυάζοντας ταυτόχρονα τις φυσιολατρικές διαδρομές και την εναλλαγή του γεωγραφικού τοπίου, ανάμεσα από φαράγγια, βράχους και δυσπρόσιτους ορεινούς όγκους, ενσωματώνοντας ταυτόχρονα πληροφορίες από το ιστορικό παρελθόν της περιοχής.

1^η Διαδρομή:

Καλαμάτα - Μαντινεία - Δολοί - Σωτηριανικά - Κάμπος-Σταυροπήγιο

Καλαμάτα

Η Καλαμάτα είναι η πρωτεύουσα και το κύριο λιμάνι του Νομού Μεσσηνίας και αποτελεί την δυτική πύλη εισόδου προς την Μάνη. Αποτελεί σύγχρονη πόλη της Ελλάδας με όλες τις ανέσεις και είναι χτισμένη κάτω από την σκιά του Ταΰγετου. Παρέχει μεγάλα σύγχρονα ξενοδοχεία και έχει πανέμορφη παραλία.

Αξιοθέατα

Το Κάστρο Καλαμάτας που στο εσωτερικό του πραγματοποιούνται πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Η Υπαπαντής του Σωτήρα είναι βυζαντινού ρυθμού οικοδομημένος του 1859.

Το Μπενάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο στην καρδιά του ιστορικού κέντρου της Καλαμάτας.

Το Πνευματικό Κέντρο της Πανταζοπουλείου Λαϊκής Σχολής Καλαμάτας.

Τη Βιβλιοθήκη που ιδρύθηκε το 1933 και περιλαμβάνει περίπου 60.000 τόμους.

Τη Δημοτική Πινακοθήκη με έργα ζωγραφικής, γλυπτικής και χαρακτικής.

Το Μουσείο Ιστορικών και Νεότερων Χρόνων με αξιόλογη λαογραφική συλλογή.

Τέλος, υπάρχει το Δημοτικό Περιφερειακό θέατρο, το Δημοτικό Ωδείο και η Κινηματογραφική Λέσχη

Μαντίνεια

Η Μικρή Μαντεία έχει εξαιρετική θέα του Μεσσηνιακού κόλπου και της Καλαμάτας, όπου και απέχει από αυτήν 11 χιλιόμετρα. Εκεί σώζεται, στους Μύλους, ο πύργος των Καπετανάδων.

Η Μεγάλη Μαντεία είναι αμφιθεατρικά χτισμένη σε πλαγιά λόφου, με πανοραμική θέα προς το μεσσηνιακό κόλπο. Στο συνοικισμό Ακρογιάλι και μέσα στη σπηλιά σώζεται το παλιό εκκλησάκι Κοίμηση Θεοτόκου. Στο ιερό του είναι ζωγραφισμένος, σε φυσικό σχεδόν μέγεθος, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, που οι κάτοικοι ονόμαζαν «Χάρο».

Δολοί

Οι Δολοί βρίσκονται 25 χιλιόμετρα μακριά από την Καλαμάτα. Βρίσκεται δίπλα στην Θάλασσα. Σε κοντινό σπήλαιο, στη θέση «Κότουλας», βρέθηκαν Νεολιθικά και Πρωτοελλαδικά όστρακα. Νοτιοδυτικά της Κάτω χώρας ο ναός της Αγίας Παρασκευής έχει διπλό τρούλο και υπήρξε καθολικό μοναστήρι το οποίο διαλύθηκε το 1834. Ο ναός είναι χτισμένος σύμφωνα με τον τύπο του ελεύθερου σταυρού. Ακόμη στην περιοχή αυτή υπάρχει και ο ναός του Αγίου Νικήτα όπου η πρόσβαση γίνεται μέσω αγροτικού δρόμου και διαθέτει αγιογραφίες του 1752. Στους Δολούς υπάρχει ακόμα ο πύργος του Σαράβα και το αρχοντικό του Γαϊτανάρου.

Σωτηριάνικα

Για να πάει κανείς στα Σωτηριάνικα πρέπει να ακολουθήσει το δρόμο προς τον Ταΰγετο. Εκεί βρίσκεται η μονοκάμαρη εκκλησία της Αγίας Κυριακής του 13^{ου} αι. με εξαιρετικές τοιχογραφίες, διασώζονται μια σειρά από τα καλύτερα πορτραίτα στρατιωτικών Αγίων στην περιοχή της Μάνης.

Από τα Σωτηριάνικα προς τα Αλτομιρά υπάρχει παλιό λιθόστρωτο μονοπάτι, το «Μπίλιοβο», που αποτελεί το καλύτερο καλντερίμι της Μάνης και ένα από τα καλύτερα της Ελλάδας. Επίσης η περιοχή αυτή αποτελεί ιδανικό μέρος για πεζοπορία που οδηγεί προς το διπλό πέτρινο «Πηγαδιώτικο γεφύρι» στο φαράγγι του Ριντόμου.

Κάμπος

Ο δρόμος για τον Κάμπο είναι ευθύς, είναι εκείνος που ακολουθείς για να πας προς Καρδαμύλη, με έδρα Δήμου Αβίας όπου απέχει 21 χλμ από την Καλαμάτα. Στην πλατεία του κάμπου την εντύπωση κερδίζει η εκκλησία των Αγ. Θεοδώρων με σπουδαίες αγιογραφίες.

Δυτικά του Κάμπου βρίσκεται το ερειπωμένο πυργόσπιτο του τέταρτου Μπέη της Μάνης καπετάν Κουμουνδούρου (1789-1803). Στο σημείο αυτό συναντάμε και την προτομή του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου που υπήρξε Πρωθυπουργός στο Β' μισό του 19^{ου} αιώνα.

Ο Πύργος-κατοικία της Γαρμπελιάς, αποτελεί οικοδόμημα ιδιαίτερης αξίας και βρίσκεται στον ίδιο αρχαιολογικό χώρο όπου βρίσκεται το κάστρο της Ζαρνάτας και το βασιλικό θολωτό τάφο του Μαχάνα.

Σταυροπήγιο

Σε απόσταση 2 χλμ από τον Κάμπο βρίσκεται το Σταυροπήγιο. Στο Σταυροπήγιο βρίσκεται το κάστρο Ζαρνάτας, ανάμεσα στα ελαιοπερίβολα. Αξιόλογος ο δίδυμος σταυροεπίστεγος ναός του Αγ. Νικολάου και του Αγ. Ιωάννη (13^{ος} αι.).

Ο Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Γυναικών «ΖΑΡΝΑΤΑ», με έδρα τη Μάλτα Σταυροπηγίου, παρασκευάζει κομπόστες, αρτοσκευάσματα, παξιμάδια, λαλάγγια κ.ά.

2^η Διαδρομή:

Καρδαμύλη - Αγία Σοφία - Προάστιο - Σαϊδώνα - Καρυοβούνι - Μηλιά

Καρδαμύλη

Η Καρδαμύλη απέχει από την Καλαμάτα 38 χλμ. Είναι η Καρδαμύλη η Αρχαϊκή, η Μεσσηνιακή, των Ρωμαίων, των Βυζαντινών, η Καρδαμύλη η Μανιάτικη, των Τρουπάκηδων ή Μούρτζινων.

Είναι χτισμένη πάνω σε απόκρημνο βράχο και θεωρείται από τις πιο οχυρές. Αποτελεί μια από τις επτά πόλεις που ο υποσχέθηκε ο Αγαμέμνωνας στον Αχιλλέα. Η Καρδαμύλη την εποχή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Οκταβιανού Αύγουστου, παραχωρήθηκε στη Σπάρτη.

Στην πόλη της παλιάς Καρδαμύλης συναντά κανείς την όμορφη δίτοξη κρήνη (του 1734), απέναντι από το συγκρότημα των Τρουπάκηδων. Στο συγκρότημα εντυπωσιάζει επίσης η μεταβυζαντινή εκκλησία του Αγ. Σπυρίδωνα (1700-1734). Είναι επτανησιακής τέχνης και τρίπτυχης μεταβυζαντινής τεχνοτροπίας. Σε απόσταση 100 μ. συναντάμε δύο τάφους, λαξευμένοι σε κάθετο βράχο, που η παράδοση και ο Πausanias αναφέρουν ότι είναι των Δίσκουρων, Κάστορα και Πολυδεύκη.

Στην μπροστινή όψη της πόλης υπάρχει η παραλία Ριτσά της Καρδαμύλης. Στο σημείο αυτό υπάρχουν και πετρόκτιστο ξενοδοχείο το HOTEL PATRIARCHEAS. Απέναντι βρίσκεται το νησάκι Μερόπη με ερείπια ενετικών τειχών και μια μονόκλινη τη Βασιλική αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

Αγία Σοφία

Προσπερνώντας το Πετροβούνι που βρίσκεται βόρεια της Καρδαμύλης, στα διχάλα αλλά από την αριστερή κατεύθυνση είναι ο οικισμός της Αγίας Σοφίας. Εκεί υπάρχει η εκκλησία της Αγ. Σοφίας όπου ατενίζει την παλαιά Καρδαμύλη, κατασκευασμένη με αγιογραφίες του 1770. Βόρεια της εκκλησίας ξεκινάει το καλντερίμι, το οποίο στα 50 μ. καταλήγει σε μια πέτρινη κρήνη, απ' όπου υδρευόταν τότε το χωριό.

Σε μικρή απόσταση από το σημείο αυτό ο χωματόδρομος καταλήγει στην κοίτη του φαραγγιού του Βυρού, ακριβώς απέναντι από το ερειπωμένο Μοναστήρι του Δικάκη (14^{ου} αι.). Στην επιστροφή του χωριού στα αριστερά ο χωματόδρομος καταλήγει στη ρεματιά του φαραγγιού του Βυρού, με θέα το μεταβυζαντινό Μοναστήρι του Σωτήρα.

3^η Διαδρομή:

Στούπα - Πύργος - Τραχήλα - Πλάτσα - Θαλάμαι

Στούπα

Η Στούπα είναι σχετικά νέο χωριό και απέχει 45 χλμ από την Καλαμάτα. Κατάφυτη από ελαιόδεντρα, με άρτια τουριστική υποδομή, προσελκύει κάθε χρόνο χιλιάδες έλληνες και ξένους παραθεριστές.

Κάθε ακρογιαλιά έχει και μια ιδιαίτερη ονομασία της όπως, «Καλόγρια», «Αυλοί», «Στούπα», «Χαλικούρα», και ήταν πολυσύχναστες από τους κατοίκους των γειτονικών χωριών, που κατέβαιναν να κάνουν χρήση του νερού. Στην δεξιά πλευρά του οικισμού η αμμουδιά της «Καλόγριας» μαγεύει κάθε επισκέπτη και συγκεντρώνει πολύ κόσμο ανά την Ελλάδα. Ο Νίκος Καζαντζάκης, μάλιστα, έζησε στο ακρογιάλι της Καλόγριας 1917-1918. Κάπου στα 1917 ο Καζαντζάκης γνώρισε τον Γιώργη Ζορμπά το οποίο είναι και το αληθινό του όνομα και όχι Αλέξης όπως στο μυθιστόρημα. Ο Καζαντζάκης σε συνεργασία με τον Ζορμπά έφτιαξαν ένα μεταλλείο λιγνίτη στην «Πάστροβα» της Στούπας. Εκεί στήθηκε το σκηνικό του βιβλίου που έγραψε ο μεγάλος Έλληνας λογοτέχνης, με τίτλο «Βίος Και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά», και βασίζεται στην σχέση του Καζαντζάκης με τον Ζορμπά. Στο νότιο ακρωτήριο του κόλπου υπάρχει η «σπηλιά του Καζαντζάκη» και στο βόρειο τμήμα του κόλπου βρίσκεται το σπίτι του. Η προτομή έχει τοποθετηθεί στην άκρη του δρόμου, επάνω στην αγαπημένη του παραλία.

Το κάστρο του Λεύκτρου ή του Beaufort, βρίσκεται στο λόφο που διακρίνουμε δίπλα στην Στούπα.

Πύργος

Λίγο έξω από την Στούπα, συναντάμε την διασταύρωση του κεντρικού δρόμου προς τα δεξιά που οδηγεί στον Πύργο Λεύκτρου και το Νεοχώριο. Στο Λεύκτρο υπάρχει η εκκλησία της Αγ. Πελαγίας με ωραία λαϊκά ανάγλυφα και στο Νεοχώριο η Παναγίτσα με αγιογραφίες του 1787.

Στο Νεοχώριο αποτελεί δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου Λεύκτρου, μαζί με τον οικισμό Λεύκτρο και την παραλιακή Στούπα. Σπίτια σε αμφιθεατρική διάταξη πάντα στην θάλασσα και ανάμεσα στην φύση αφήνουν το δικό τους χαρακτήρα. Ο πύργος Λεύκτρου είναι χτισμένος πάνω σε λόφο, πριν από το Νεοχώριο σε απόσταση 5χλμ. από την θάλασσα. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου που είναι χτισμένη πάνω σε παλαιότερη.

Σε απόσταση 3 χλμ βρίσκεται τον Άγιο Νικόλαο ή αλλιώς Σελίνιτσα, ένα γραφικό ψαροχώρι και λειτουργεί ως ιχθυόσκαλα και αραξοβόλι για βάρκες και ψαροκάικα. Μπορεί να βρει κανείς ταβερνάκια και ψαροταβέρνες δίπλα στην θάλασσα.

Τραχήλα

Η Τραχήλα υπήρχε η βάση του διαμετακομιστικού εμπορίου με τα ορεινά χωριά και θαλάσσιος συγκοινωνιακός κόμβος. Βόρεια του χωριού στα απόκρημνα βράχια, στο δρόμο πριν από την Τραχήλα, υπάρχουν σπηλιές, καταφύγια, που προστάτευαν τους κατοίκους από πειρατικές επιδρομές. Αξιόλογο, αλλά μη επισκέψιμο, σπήλαιο αποτελεί το τριώροφο «Καταφύγι» της Τραχήλας.

Σημαντική είναι η παρουσία του Εξωραϊστικού-Πολιτιστικού Συλλόγου Τραχηλιωτών, που έχει στελεχωθεί από την νεώτερη γενιά. Σημαντικές δραστηριότητες αποτελεί η αναπαλαίωση του παλιού Δημοτικού Σχολείου (χρονολογείται γύρω στα μέσα του 19^{ου} αιώνα) για να γίνει Πολιτιστικό –Μορφωτικό Κέντρο, καθώς και οι πολιτιστικές – λαογραφικές εκδηλώσεις που διοργανώνει κάθε καλοκαίρι.

Σε ανατολική πορεία στο κεντρικό δρόμο στα 2 χλμ. συναντάμε το Μοναστήρι της Γιάτρισσας (16^{ος} αι.) με ναό γεμάτο από τοιχογραφίες.

Πλάτσα

Η Πλάτσα απέχει 55 χλμ. από την Καλαμάτα και είναι ημιορεινό χωριό χτισμένο σε υψόμετρο 370 μ. Αποτελεί Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Λεύκτρου.

«Πλάτσα» σημαίνει πλάτωμα ή ανοιχτή πλατεία. Οι πανέμορφες εκκλησίες του χωριού υποδηλώνουν τη σπουδαιότητα της περιοχής κατά τους Βυζαντινούς και Μεταβυζαντινούς χρόνους. Σημαντικοί ναοί αποτελούν ο Άγιος Νικόλαος, στο Καμπινάρι, η Αγία Παρασκευή σταυρεπίστεγος ναός με τοιχογραφίες του 15^{ου} αι. και ο Άγιος Δημήτριος (11^{ου} -12^{ου} αι.) με εξαιρετικές τοιχογραφίες και ανάγλυφα.

Θαλάμια

Μία από τις σπουδαιότερες περιοχές της Μάνης ήταν η αρχαία πολιτεία Θαλάμια (Κουτήφαρι) που έχει χαρακτηριστεί παραδοσιακός οικισμός. Η πλατεία του χωριού σκεπάζεται από πλατάνια και υπάρχει μια παραδοσιακή ταβέρνα. Δίπλα στο πηγάδι βρίσκεται βάθρο αγάλματος με αφιερωματική επιγραφή προς το Μάρκο Αυρήλιο και η προτομή του πολιτικού Γιώργου Γεννηματά. Σημαντικές εκκλησίες για την αρχιτεκτονική και την ιστορία του είναι ο Άγιος Βασίλειος (13^{ος} αι.) με επιβλητικό τρούλο και αξιόλογες τοιχογραφίες, ο Άγιος Κωνσταντίνος του 1669 με αγιογραφίες και κτητορική επιγραφή, ο Άγιος Ιωάννης με πρωτότυπη εμφάνιση και ο Προφήτης Ηλίας (12^{ος} αι.) στον οικισμό Σωματιανά. Από τις Θαλάμες βγήκαν αξιόλογοι καλλιτέχνες από το αγιογραφικό εργαστήριο Θαλαμών, οι οποίοι αγιογράφησαν αρκετές εκκλησίες στην Μάνη και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

4^η Διαδρομή:

Αρέοπολη

Η Αρεόπολη απέχει 71 χλμ. από τη Σπάρτη, 26 χλμ. από το Γύθειο και 87 χλμ. από την Καλαμάτα. Είναι χτισμένη σε στρατηγικό σημείο, στο κέντρο της χερσονήσου της Μάνης, απ' όπου και επικοινωνεί με την Κάτω, την Μέσα και την Έξω Μάνη. Η πόλη του Άρη θεού του πολέμου, θεωρείται η καρδιά της Μάνης. Ο παλιός οικισμός έχει διατηρήσει τον παραδοσιακό και ιστορικό χαρακτήρα του και εκτείνεται δυτικά με στενά δρομάκια, καλντερίμια, πυργόσπιτα, πύργους και εκκλησίες. Κάπου ανάμεσα στα πέτρινα σπίτια υψώνονται οι πυργοκατοικίες των Μαυρομιχαλαίων, της ξακουστής οικογένειας που σημάδεψε την ιστορία της Αρεόπολης, της Μάνης και της Ελλάδας.

Αξιόλογα κτήρια αποτελούνται το αρχοντικό του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, το τειχισμένο συγκρότημα του ναύαρχου Στυλιανού Μαυρομιχάλη (παλιό Γυμνάσιο), ο πύργος του Καπετανάκου, το Δεσποτικό κτίριο του Επισκόπου Οιτύλου και το τειχισμένο συγκρότημα με τον πύργο του Μπαρελάκου. Ιστορικοί είναι οι πύργοι του Πικουλάκη, Κουτράκου, Κουτσιλιέρη, Ρεμπάκου και Τρουφάκου. Ο πύργος Πικουλάκι έχει αναπαλαιωθεί και εντάχθηκε στο δίκτυο Μουσείων Μάνης με τίτλο «Ιστορίες Θρησκευτικής Πίστης στη Μάνη». Σημαντικό ρόλο στην αρχιτεκτονική του χωριού έχουν και οι εκκλησίες που χτίστηκαν το 17^ο αι. και τον 18^ο αι.

Στην πλατεία της Επανάστασης βρίσκεται ακόμα ο Μητροπολιτικός ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών, με υψηλό καμπαναριό και εξαιρετικό λιθανάγλυφο διάκοσμο παραστάσεων ζωδιακού κύκλου και πολεμικών Αγίων.

Η παλιά πόλη είναι τα Τσαλαπάνικα, αλλά σήμερα η Αρεόπολη έχει επεκταθεί προς τα ανατολικά και η πλατεία Αθανάτων, όπου και το άγαλμα του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, αποτελεί το εμπορικό κέντρο της κομόπολης.

Η Αρεόπολη είναι το σημείο το οποίο μπορεί κανείς να ξεκινήσει για να γνωρίσει την παραδοσιακή Μάνη, να πάει στο Οίτυλο, στα περίφημα σπήλαια Δυρού και νοτιότερα στους δεκάδες οικισμούς. Στην λιθόστρωτη πλατεία στις 17 Μαρτίου του 1821, ορκίστηκαν γονατιστοί οι Μανιάτες για *Νίκη ή Θάνατο*, ξεκινώντας έτσι την Εθνεγερσία των Ελλήνων.

5^η Διαδρομή:

Λιμένι – Οίτυλο- Νέο Οίτυλο – Καραβοστάσι – Κελεφά- Κάστρο Κελεφά

Λιμένι

Για να γνωρίσει κάποιος όλη την Μάνη δεν θα πρέπει ακολουθήσει μόνο τον κεντρικό δρόμο. Χωρίς ιδιαίτερη ταλαιπωρία μπορεί κανείς να γνωρίσει την καρδιά της Μάνης στις επόμενες διαδρομές. Πηγαίνοντας από την Αρεόπολη προς την Καλαμάτα, εμφανίζεται ξαφνικά μέσα στο μικρό όρμο το Λιμένι, ένας μικρός παραδοσιακός οικισμός όπου το όμορφο τοπίο του βουνού συναντά την θάλασσα.

Οι Μαυρομιχαλαίοι χρησιμοποίησαν το Λιμένι ως έδρα και Λιμάνι και είναι φανερό από το αρχοντικό των Μαυρομιχαλαίων, το επονομαζόμενο «παλάτι», που αποδεικνύει την ανάπτυξη του χωριού κατά τα προεπαναστατικά χρόνια. Σημαντικό σημείο αναφοράς αποτελεί η Παναγία Βρεττή, που στα χρόνια της δόξας της, φαίνεται πως ήταν το καθολικό μοναστηρίου (18^ο αι.). Στο μικρό νεκροταφείο νότια του οικισμού βρίσκεται το μνημείο του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Το λιμάνι ξεχωρίζει για τα γαλαζοπράσινα νερά του, που είναι ιδανικά για κολύμπι.

Το 1903 η Τσίπα μετονομάστηκε σε νέο Οίτυλο και αποτελεί σχετικά νέο χωριό, αφού αναπτύχθηκε κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Απέχει 6 χλμ. από την Αρεόπολη και 4,5 χλμ. από το Οίτυλο, ένα κομμάτι της απλώνεται διπλά στο κύμα της μεγάλης παραλίας. Τα ακρογιαλιά του χωριού περιβρέχονται από τα καταγάλανα νερά του Μεσσηνιακού κόλπου. Πριν το Β' το παγκόσμιο πόλεμο αποτελούσε μεγάλο εμπορικό κέντρο. Η εκκλησία του χωριού είναι ο Αϊ Γιάννης ο Νηστευτής και το γιορτάζουν το στις 29 Αυγούστου. Στη ΝΑ άκρη του χωριού με κατεύθυνση προς το Λιμένι, βρίσκεται η Μαυρομηγάλικη εκκλησία της Αγίας Κυριακής.

Νέο Οίτυλο

Το Νέο Οίτυλο βρίσκεται στο κέντρο της μεγάλης παραλίας του ομώνυμου όρμου, με τουριστικά καταλύματα, ξενώνες και ψαροταβέρνα.

Από αυτό το σημείο ξεκινάει η πεζοπορική διαδρομή προς το Κάστρο της Κελεφάς και το χωριό Κελεφά, καθώς και για την Αρεόπολη μέσω ενός φανταστικού λιθόστρωτου.

Καραβοστάσι

Το όνομα Καραβοστάσι σημαίνει τόπος ξεκούρασης караβιών, αραξοβόλι. Παλιότερα ονομαζόταν «μικρό Αλγέρι», διότι στην περιοχή έντονη κινητικότητα πλεούμενων κάθε είδους ακόμα και περαστικών. Στο Καραβοστάσι βρέθηκαν ραβδωτοί κίονες κοντά και μέσα στη θάλασσα, καθώς και Ιωνικά και Δωρικά κιονόκρανα σε ερειπωμένες εκκλησίες. Στον ευρύτερο θαλάσσιο χώρο εντοπίστηκε ναυάγιο πλοίου.

Το Καραβοστάσι είναι το μοναδικό σ' όλη την Μάνη αφετηρία για ημερήσιες θαλάσσιες εκδρομές. Ακόμα, υπάρχει η δυνατότητα επίσκεψης των θαλασσοσπηλιών, που κάποτε υπήρχαν πειρατικά καταφύγια και να κολυμπήσετε μέσα στα κρυστάλλινα νερά τους. Επίσης, το γραφικό όρμο Μέζαπο, τη χερσονίδα «Τηγάνι», το επιβλητικό Κάβο Γκρόσσο, αλλά και νοτιότερα το Γερολιμένα μέχρι το ακρωτήριο Ταίναρο και τη θαλάσσια σπηλιά για την οποία οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν πως ήταν η «Πύλη του Άδη».

Ο θαλάσσιος αυτός περίπατος αποτελεί μια μοναδική εμπειρία, που συνδυάζει την ιστορική περιήγηση και τη διασκέδαση με θαλάσσιο μπάνιο σε ποικιλόχρωμα καθαρά νερά.

Από το Καραβοστάσιο αρχίζει η πεζοπορική διαδρομή διάσχισης του πανέμορφου φαραγγιού «Μυλολάγκαδα», με επίσκεψη στην Ι.Μ. Παναγίας Σπηλαιώτισσας, αλλά και η διαδρομή προς το Ομηρικό Οίτυλο. Οι δύο αυτές διαδρομές μπορούν να συνδυαστούν κυκλικά. Στα αριστερά του κεντρικού δρόμου, μετά από 1 χλμ. ακολουθούμε τη διχάλα προς τα δεξιά και φτάνουμε προς τα δεξιά στην Ι. Μονή Δεκούλου. Αυτό ήταν και το σημείο όπου υπογράφηκε η συμφωνία Μανιατών και Ρώσων για την άτυχη επανάσταση των Ελλήνων το 1770, γνωστή ως «Ορλωφικά». Ακόμα, συναντά κανείς το μοναστήρι που είναι αφιερωμένο στην Ζωοδόχο Πηγή στον Άγ. Νικόλαο και στον Άγ. Παντελεήμονα, και την εκκλησία του χωριού.

Κελεφά

Με κατεύθυνση προς την Αρεόπολη και μετά από 3χλμ. ακολουθούμε τη δεξιά διακλάδωση προς το χωριό Κελεφά, μια πράσινη όαση μέσα στο πέτρινο τοπίο της Μάνης. σημεία επίσκεψης και ενδιαφέροντος τα πέτρινα σπίτια, οι κρήνες και οι δυο εκκλησίες μέσα στον οικισμό.

Αντικριστά από το χωριό του Οίτυλου και στο αγνάντεμα του χωριού, το Μεσαιωνικό επιβλητικό κάστρο της Κελεφάς, του οποίου ο μουντός όγκος υψώνεται σαν μυθικός γίγαντας.

6^η Διαδρομή:

Πύργος Δυρού - Σπήλαια - Μίνα - Τσόπακος

Πύργος Δυρού

Ο Πύργος Δυρού βρίσκεται 7 χλμ. μακριά από την Αρεόπολη και αποτελεί Δημοτικό Διαμέρισμα μαζί με τους οικισμούς Βελούσι, Γκλέζου, Καλού, Νικάνδροι, Χαριά και Χαρούδα. Το χωριό είναι γνωστό κυρίως για τα σπήλαια του, που βρίσκονται σε απόσταση 4 χλμ. δίπλα από τη θάλασσα. Το άγαλμα της Μανιάτισσας αγναντεύει τον όρμο του Δυρού. Η παραλία μαγεύει με τα σμαραγδένια της νερά και το βότσαλο, ανάμεσα στους μεγαλοπρεπείς βράχους.

Αξιόλογες είναι οι εκκλησίες του Άγιου Ιωάννη, (12^{ος} αι) με υπολείμματα βυζαντινών τοιχογραφιών και η Αγ. Παρασκευή, κοντά στα σπήλαια, με τοιχογραφίες δυο εποχών.

Αυτό όμως που χαρακτηρίζει το χωριό είναι η γκρι πέτρα, το στοιχείο της Μανιάτικης γης και τα αγκωνάρια που τονίζουν το ύψος του πυργοσυγκροτήματος του οπλαρχηγού Σκλαβουνάκη, στον οικισμό Φουρνιάτα. Το συγκρότημα αυτό υπάρχει από το 1812 και είναι εξάωροφος πολεμόπυργος ύψους 25μ. Στον Πύργο Δυρού λειτουργεί ένα πρότυπο Κέντρο Ιππασίας.

Σπήλαια Δυρού

Βλυγάδα ή Γλυφάδα

Τα Σπήλαια Δυρού κατέκτησαν την πρώτη θέση ανάμεσα στα τρία ωραιότερα λιμναία σπήλαια του κόσμου. Τα άλλα δυο είναι το Παντιράκ της Ν. Γαλλίας και η Ζάϊτα της Βηρυτού. Το σπήλαιο ανακαλύφθηκε για πρώτη φορά το 1898 και ύστερα εξερευνήθηκε από το ζεύγος Ιωάννη και Άννα Πετροχείλου το 1950.

Η ξενάγηση του διαρκεί 30' με βάρκα ενώ τα υπόλοιπα 300 μ γίνονται με τα πόδια. Η θερμοκρασία του σπηλαίου κυμαίνεται μεταξύ 16^ο-18^ο C και του νερού στους 12^ο C.

Αλεπότρυπα

Στο τμήμα αυτό ένα μόνο κομμάτι είναι επισκέψιμο, επειδή συνεχίζονται οι έρευνες. Πολλά ευρήματα της νεολιθικής κατοίκησης εκτίθενται στο Νεολιθικό Μουσείο Δυρού και μαρτυρούν ζωή 6.000 χρόνων.

Καταφύγι

Αυτό είναι τρίτο σπήλαιο της περιοχής και βρίσκεται 600 μ. αριστερά από την είσοδο Βλυγάδας και διαθέτει αξιόλογο διάκοσμο με διαδρόμους 700 μ. Το σπήλαιο αυτό δεν έχει αξιοποιηθεί αι δεν είναι επισκέψιμο.

Μίνα

Για να φτάσεις στο χωριό Μίνα, περνάς από την Φραγκούλια, τον Δρύαλο, το Μπρίκι και ύστερα φτάνεις στον όμορφο προορισμό Μίνα, όπου τα κυπαρίσσια βρίσκονται στο ίδιο μέτρο με το του πύργους. Στη Μίνα οι πύργοι είναι χτισμένοι αμφιθεατρικά στους πρόποδες του Σαγγιά. Οι οικισμός παρουσιάζει μεγάλο πολεοδομικό ενδιαφέρον, με τους πύργους, τις παλιές κατοικίες, τα στενά, το εκκλησάκι των Αγ. Ανάργυρων και τον μεγαλιθικό ναό του Αγ. Γεωργίου. Λίγο πιο κάτω την εντύπωση κλέβουν ο οικισμός Πολεμίτσας και η Καρύνια.

Τσόπακα

Στον Τσόπακα δίπλα στον πολεμόπυργο, βρίσκεται το βάραθρο <<Αγριοτσόπακος>>, με πυκνόφυτη βλάστηση. Στο βάθος υπάρχει σπήλαιο με σταλακτικό διάκοσμο. Η διαδρομή ολοκληρώνεται με την επίσκεψη μας στο γυναικείο μοναστήρι της Παναγίας της Φανερωμένης, οποίο συναντά στον δρόμο προς την Αρέοπολη.

7^η Διαδρομή:

Άλικα - Ταίναρο - Βάθεια - Κυπάρισσος - Αρχοντικό - Άγιος Νικόλαος - Παναγία Γιάτρισσα

Άλικα

Η διαδρομή μπορεί να γίνει με αφετηρία τα Άλικα του Δήμου Οιτύλου ή τα Λάγια του Δήμου Αν. Μάνης με αντικείμενο στόχο το Ακροταϊνάριο. Ο επισκέπτης αφού διασχίσει τις χαμηλές λοφοσειρές του Σαγγιά κατευθύνεται προς το Ταίναρο, το πιο εντυπωσιακό τμήμα της διαδρομής.

Το χωριό Άλικα αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα και τα αρχαιότερα χωριά της Μέσα Μάνης. βρίσκεται 53 χλμ. από το Γύθειο, 28 χλμ. από την Αρέοπολη. Στα Άλικα συναντάμε οχυρές κατοικίες με μεγαλιθική βάση και παραδοσιακούς πύργους αλλά και αρχοντικά του 19^{ου} αιώνα. Ανασκαφές που έγιναν το 1958, έφεραν στο φως την τρίκλιτη βασιλική του Αγ. Ανδρέα (6^{ου} αι.). Το χωριό αυτό είναι η αρχική κατοικία των Μαυρομιχαλαίων, που αργότερα μετόικησαν στη Τσίμοβα (Αρέοπολης), καθώς και των Γρηγοράκηδων –Τζανετάκηδων που αργότερα μετακόμισαν στο Γύθειο. Από αυτές τις οικογένειες κατάγονταν οι 4 από τους 8 Μπέηδες της Μάνης. Στο κέντρο του χωριού, υπάρχει μια κολώνα από κόκκινο μάρμαρο. Στον ανηφορικό δρόμο προς την Λάγια, στην απεραντοσύνη του τοπίου βλέπουμε το Μάραθο, ή οικισμό των Παπαδοδημαίων. Μια αετοφωλιά είναι στον ανεμοδαρμένο βράχο του Σαγγιά, με μια κάποια λιθόχτιστα σπίτια, οικογενειακό πύργο και την Αγία Κυριακή (τέλος 13^{ου} αι.).

Ο οικισμός ελέγχει το κομμάτι που είναι το πέρασμα προς τα Μουντανίστικα, ένα χωριό χτισμένο πάνω στην βουνοκορφή του Σαγγιά. Αποτελεί την αφετηρία για ευχάριστες πεζοπορικές διαδρομές προς: α) Λεοντάκι – Πέπο- Δίπορο,

β) Κοτράφι – Τσικαλιά – Καλόπυργος – Κυπάρισσος –

γ) Άλικα – Κυπάρισσος

Ταίναρο

Το Ταίναρο, είναι φημισμένη από τον Ομηρικό Ύμνο για τον Απόλλωνα, μέχρι τις σύγχρονες ιστορίες που μνημονεύουν την ναυμαχία του Ταινάρου το 1942. Οι Δωριείς με την άφιξη τους στην Μάνη έδωσαν το όνομα του «Μετάπεια Άκρα», δηλαδή ακρωτήριο που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο θάλασσες (Λακωνικός και Μεσσηνιακός κόλπος), απ' όπου προέρχεται και η ονομασία Κάβο Ματαπάς. Η βραχοσπηλιά με το αρχαίο πρόπυλο, μπορεί να ήτανε και το καθαυτό Μαντείο.

Η Ταίναρος η οποία ήταν η αρχαιότερη πόλη, είχε κατοικηθεί από την προκλασική εποχή γύρω από το ναό του. Στους κλασικούς χρόνους ο Πausanias αναφέρει πως υπήρξε ο ναός του Ταινάρου (Γαιήοχου) Ποσειδώνα, ο οποίος λατρευόταν από τους περισσότερο από τους Λακωνες. Ο ναός αποτέλεσε κέντρο του «Κοινού των Ελευθερολακώνων» .

Η Φήμη του Ταίναρου οφείλεται στο γεγονός πως υπήρχε ονομαστό «Ψυχοπομείο». Υποστηρίζεται πως η λέξη «Κριτήρι», που χρησιμοποιείτε για το Ακροταίναρο δεν σημαίνει Ακρωτήρι, αλλά Κριτήριο των Ψυχών ή Ανώτατο Δικαστήριο. Σε εκείνο το σημείο υπήρχαν οι πύλες του Άδη.

Στις μέρες μας διακρίνουμε το χριστιανικό εκκλησάκι του Ασώματος, χτισμένο στη θέση του ναού του Ταινάρου Ποσειδώνα. Δίπλα του βρίσκονται οι Πόρτο-Στέρνες με δυο μικρές βοτσαλένιες παραλίες. Σημαντικό κτίσμα της περιοχής αποτελεί ο Φάρος του Ταίναρου, επισκέψιμος, μετά από πεζοπορία 45' σε ευδιάκριτο μονοπάτι. Η περιοχή αυτή ταυτισμένη με μύθους και θρύλους, είναι από τις ιστορικότερες της Μάνης, όμως παραμένει εγκαταλειμμένη από τη Πολιτεία.

Ο Φάρος το Ταινάρου

«Σημαντικό κτίσμα της περιοχής είναι ο φάρος στο ακρωτήριο Ταίναρο, επισκέψιμος μετά από πεζοπορία 45' σε ευδιάκριτο μονοπάτι. Ο φάρος έχει ύψος 16μ. και κατασκευάστηκε από Γάλλους το 1882 σε υψόμετρο 25 μ. από τη θάλασσα. Οι τοίχοι του είναι φτιαγμένοι από λιθόκτιστο, ενώ μαρμάρινοι και εμφανείς είναι οι γωνιακοί λίθοι και από τοξωτά τα παράθυρα. Ανακαινιστική το 1930 αλλά έπαψε να λειτουργεί κατά την κατοχή. Το 1950 ανακαινίστηκε για δεύτερη φορά και φιλοξενούσε το τρεις φαροφύλακες, μέχρι το 1984. Από τότε έπαψε να λειτουργεί και εγκαταστάθηκε νέο αυτόματο φωτιστικό μηχανήμα με εμβέλεια 22 ν. μίλια, το οποίο λειτουργεί με ηλιακή ενέργεια. Με το Ψευδώνυμο καπετάν Ματαπάς έδρασε ο Μακεδονομάχος Μιχάλης Αναγνωστάκος, από τον οικισμό Χαριά, του Πύργου Διρού».

Βάθεια

Ο ναός του Ασώματος, το σπήλαιο του ναού του Ποσειδώνα, το ψυχοπομείο, ο αρχαίος οικισμός, οι στερνές, το ψηφιδωτό και ο φάρος, ο Δήμος Αν. Μάνης οργανώνει τις πολιτιστικές εκδηλώσεις «Ταινάρια». Ανεβαίνοντας προς το Ταίναρο σε ΒΔ κατεύθυνση, αφήνουμε τον πύργο του «Φιδοπιάστη» και τους εντυπωσιακούς βράχινους σχηματισμούς. Εκεί αντικρίζουμε τον οικισμό της Βάθεια, τον *Παρθενώνα της Μανιάτικης Αρχιτεκτονικής*.

Όλα τα κτίσματα είναι πύργοι από διώροφοι έως τετραώροφοι μαζεμένοι πάνω σε ένα λόφο με υπέροχη θέα προς την θάλασσα. Στις μέρες μας η Βάθεια αποτελεί ένα ανοιχτό Μουσείο με πολλές πυργογειτονιές. Η παρακμή της Βάθειας άρχισε το 1990 με τη σταδιακή εγκατάλειψη. Το 1975 ο Ε.Ο.Τ. ανέλαβε την συντήρηση και αναπαλαίωση πολλών πύργων που μετατράπηκαν ξενώνες. Διαθέτει έξι ξενώνες με δυνατότητα διαμονής 32 ατόμων.

Κυπάρισσος

Η Κυπάρισσος υπήρξε μια από τις αρχαιότερες πόλεις. Εκτός από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και το φυσικό τοπίο, ο επισκέπτης εντυπωσιάζεται παράλληλα από τα σπάνια μνημεία όλων των εποχών. Ο τωρινός μικρός παραθαλάσσιος οικισμός απλώνεται στη θέση της αρχαίας Καινήπολης, που αποτελούσε την σπουδαιότερη πόλη του «Κοινού των Ελευθερολακώνων» και χτίστηκε από τους Ταινάριους. Σύμφωνα με ευρήματα που βρέθηκαν η Καινήπολη ήταν θρησκευτικό κέντρο.

Στην περιοχή βρίσκονται ορισμένες εκκλησίες, κάποιες από τις οποίες έχουν χτιστεί στη θέση αρχαιοελληνικών ναών και με τα υλικά αυτών. Ο ναός της Αγίας Παρασκευής ταυτίζεται με το ιερό της Αφροδίτης όπως αναφέρει ο Πausanias και ο ναός της Παναγίας λέγεται ότι είναι ο ναός της Δήμητρας. Η ακρόπολη της Καινήπολης βρίσκεται στη θέση *Αμπέλια*, δίπλα στη βοτσαλένια παραλία «Αλμυρό». Εκεί βρίσκονται και μαρμάρινα τμήματα σε ερειπωμένες οικίες, πηγάδια, ίχνη των ναών και επιτύμβιες στήλες.

Αρχοντικό

Το αρχοντικό απέχει 13 χλμ. από το Γύθειο και είναι χτισμένο σε αμφιθεατρικά σε μια ελαιόφυτη πλαγιά. Ιστορικά εμφανίζεται στον κώδικα Mauzzo το 1695 ως villa Andronie, καθώς και σε άλλα βενετικά τεκμήρια των ετών 1703-1705 ως villa Arcondico και Arcondico. Το διπλανό χωριό είναι η Μέλισσα με σημείο αναφοράς το Μοναστήρι της Ροϊτσας.

Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος βρίσκεται κοντά στο κάστρο της Μπαρδούνιας και είναι η πρωτεύουσα του Δήμου Σμύνους. Στην πλατεία του χωριού υπάρχουν μερικά καφενεία, δυο ψησταριές, και μια βιοτεχνία παραγωγής παστελιού. Αφού περνάμε την πλατεία στα δεξιά μας, συναντάμε το κάστρο Μπαρδούνια. Δίπλα στο κάστρο υπάρχει ένας πύργος. Πιο χαμηλά υπάρχει ένα ποτάμι και ίχνη παλιών νερόμυλων.

Παναγία Γιάτρισσα

Για να πάμε στην Ι.Μ. της Γιάτρισσας, περνάμε πρώτα από τα Καστάνια. Η Ι.Μ. είναι κτισμένη στη θέση «Καλογερίκο». Η εικόνα της Παναγίας αγιογραφημένη πάνω σε σκληρό ξύλο καστανιάς θεωρείται θαυματουργή. Είναι επενδυμένη με ασήμι. Στις 8 Σεπτεμβρίου είναι η γιορτή της. Από την κορυφή του βουνού όπου είναι η Μονή απλώνεται στα πόδια μας ο Μεσσηνιακός κόλπος, ενώ η θέα προς τον Ταΰγετο και το δάσος της Βασιλικής είναι μοναδική.

Επιστρέφουμε από την Καστάνια και συναντάμε το Σελεγούδι που απέχει 17 χλμ. από το Γύθειο. Κατηφορίζοντας το Σελεγούδι προς τον Άγιο Νικόλαο και με περπάτημα μερικών λεπτών φτάνουμε στον Άγ. Γεώργιο, μια ενδιαφέρουσα εκκλησία, παλιό καθολικό μοναστήρι. Ο χωματόδρομος οδηγεί στην Αγία Μαρίνα, όπου βρίσκονται οι πηγές που υδροδοτούν πολλές περιοχές της Μάνης. Η διαδρομή αυτή καταλήγει έως την Μελιτίνη.

8^η Διαδρομή:

Γύθειο - Μαυροβούνι - Χωσιάρι - Βαχός

Γύθειο

Το Γύθειο βρίσκεται 43 χλμ. νότια της Σπάρτης. Μια στεριανή πολιτεία με νησιώτικο χαρακτήρα, με έδρα του ομώνυμου Δήμου. Αποτελεί έναν κλασικό οικισμό με παραδοσιακό χαρακτήρα, με νεοκλασικά κτίρια και ψαροταβέρνες, αμφιθεατρικά τοποθετημένες στους πρόποδες του βουνού Κούμαρου. Το Γύθειο αποτελεί το κέντρο μια οργανωμένης τουριστικής περιοχής, που ξέρει να συνδυάζει μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Οι παραλίες της προσφέρονται για σέρφινγκ και για θαλάσσια σπορ. Το λιμάνι της συνδέεται με το λιμάνι της του Πειραιά, Κύθηρα, Κρήτη και Καλαμάτα.

Λέγεται πως όταν ο θεός Απόλλωνας νίκησε τον Ηρακλή για το μαγικό τρίποδα του μαντείου των Δελφών και στο τέλος συμφιλιώθηκαν, ο τόπος ονομάστηκε «Γύη Θεών» δηλαδή Γύθειο.

Το Γύθειο αναφέρεται πρώτη φορά στα Ελληνικά του Ξενοφώντα, με την σημασία *ορυκτόν από το γύθειον ναύσταθμον*.

Το Γύθειο κατοικείται από Προϊστορικά χρόνια, σύμφωνα με ευρήματα που βρέθηκαν στο σπήλαιο *Λακωνίς*. Ακόμα, κατά τα Ρωμαϊκά χρόνια και στα χρόνια της Φραγκοκρατίας, αποτελούσε το κυριότερο λιμάνι της νότιας Πελοποννήσου, με κατεργασία και εμπόριο πορφύρας, μαρμάρου, κλπ. Από το 195 π.Χ. το Γύθειο ήταν η πρωτεύουσα του «*Κοινού των Λακεδαιμονίων*» με πληθυσμό 25.000 κατοίκων. Εκείνη την περίοδο κατασκευάστηκαν το θέατρο της πόλης, η ακρόπολη της, τα δημόσια λουτρά, ναοί και αρκετά σπίτια πλούσια σε διακόσμηση καθώς και με περίτεχνα αγάλματα. Το 375 μ.Χ. η αρχαία πόλη καταστράφηκε από σεισμό και τμήματα των ερειπίων βρίσκονται στο βόρειο άκρο της σημερινής πόλης του Γυθίου. Υπάρχουν βυθισμένα στο βυθό της θάλασσας ανατολικά του σταδίου τη Βορειοδυτικά και στο βάθος του κόλπου, βρίσκονται τα Τρίνησα, ο άλλοτε ναύσταθμος του Σπαρτιάτικου στόλου.

Οι σωστικές ανασκαφές έχουν φέρει στο φως μνημεία σημαντικής αξίας. Το Αρχαίο Θέατρο, καθώς και ένα τμήμα της αρχαίας αγοράς αποκαλύφθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ενώ άλλα τμήματα μόλις μερικά χρόνια.

«Ο Δήμος Γυθίου με έδρα το Γύθειο, έχει 18 Δημοτικά Διαμερίσματα, με πληθυσμό 7,946 κατοίκους και με έκταση 197,313 στρ. Διοικητικά υπάγεται στο νομό Λακωνίας και η έδρα του απέχει 267 χλμ. από την Αθήνα. Στο Δήμο λειτουργεί το Ιστορικό Εθνολογικό Μουσείο Μάνης, Αρχαιολογική Βιβλιοθήκη, Πινακοθήκη και έκθεση ασπρόμαυρης φωτογραφίας. Στο φάρο της νησίδας Κρανάη, μετά την αποπεράτωση της επισκευής και διαρρύθμισής του, θα στεγαστεί το Ναυτικό Μουσείο Μάνης. Στο Δήμο Γυθίου έχουν χαρακτηριστεί ως παραδοσιακή οικισμοί: Γύθειο, Αγερανός, Αστέριον (τα Σολά), Καρουπόλη, Καυκί και Πολυάραβος. Παραλίες: Δημοτική πλαζ, Σελίνιτσα, Μαυροβούνι, Βαθύ, Αγερανός, Καλύβια, Παγανέα, Σκουτάρι»

Κρανάη

ΝΑ του Γυθίου βρίσκεται το κατάφυτο νησάκι της Κρανάης. Το νησάκι αυτό προσέφερε καταφύγιο στον Πάρη και την Ωραία Ελένη πριν ταξιδέψουν για την Τροία και επειδή ο Πάρις ξέχασε το κράνος του οι κάτοικοι του ονόμασαν Κρανάη. Με πρωτοβουλία του τρίτου Μπέη της Μάνης, Τζανέτμαπη Γρηγοράκη, αναπτύχθηκε ως έδρα του Μπέη, παράλληλα με το Μαυροβούνι. Το 1829 χτίστηκε ο πύργος του Τζαννετάκη. Το 1989 στεγάζεται το Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο Μάνης. Από το 1993 λειτουργεί η έκθεση *Περιηγητές στη Μάνη, 15^{ος}-19^{ος} αι.*

Στο μικρό αυτό νησί βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγ. Πέτρου και ο οκταγωνικός πέτρινος φάρος ύψους 22μ. που προορίζεται για την στέγαση του Ναυτικού Μουσείου Μάνης. Στην μέση της κεντρικής πλατείας την εντύπωση κερδίζει την εντύπωση το παλαιοπωλείο του κ. Κώστα Βρεττού. Ένας ακόμη χώρος τέχνης που αξίζει να επισκεφθεί είναι το εργαστήριο του Γιώργου Χασανάκου.

Χωσιάρι

Το φράγκικο κάστρο του Πασσαβά εποπτεύει την στενή διάβαση των 10 χλμ. ΝΔ του Γυθίου. Το 1262 το κάστρο παραδόθηκε στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία και ύστερα εγκαταλείφθηκε. Το 1780 οι Μανιάτες μετά από ξαφνική έφοδο το κατέλαβαν και από τότε δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε. Το κάστρο είναι επισκέψιμο μόνο με τα πόδια. Ακόμα υπάρχουν εκκλησίες στο χωρίο και ο επιβλητικός πύργος της οικογένειας του Δουκάκου.

Βαχός

Ο Βαχός είναι το τελευταίο χωριό του Δήμου Οιτύλου. Είναι ένα ημιορεινό χωριό που απέχει 6 χλμ. από την Αρεόπολη και είναι σκαρφαλωμένο στην πλαγιά ενός κατάφυτου λόφου. Πληροφορίες λένε πως ανήκει στην εύφορη Μάνη Κάτω Μάνη και αποτελεί σημείο διαχωρισμού της περιοχής σε Ανατολική και Δυτική Μάνη. Για πρώτη φορά το χωριό ακούστηκε στο υπόμνημα του των Μανιατών προς το Δούκα του Νεβέρ, το 1618, αλλά και αργότερα το 1670 από τον Τούρκο περιηγητή Ελβιγιά Τσελεμπί.

Το χωριό έχει για αξιοθέατο το χτιστό τέμπλο στον Άγιο Νικόλαο, τις τρεις σχηματοποιημένες προτομές λεόντων σε πέτρινο μανουάλι της Παναγίας και τον μισοχτισμένο σε βραχοσπηλιά κοιμητηριακό ναό της Αγίας Κυριακής. (Γιώργος Η. Βενιζελέας, 2006, σελ. 40-315)

6.9.1. Προσδιορισμός των πολιτιστικών διαδρομών.

Η χάραξη πολιτιστικών διαδρομών μέσα από συγκεκριμένους αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία αποτελεί ένα από τους πιο σημαντικούς τρόπους ανάπτυξης και ανάδειξης του πολιτιστικού τουρισμού και περιλαμβάνει μια συγκεκριμένη επίσκεψη σε μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα σ' ένα καθορισμένο θεματικό, ιστορικό ή εννοιολογικό πλαίσιο.

Πρωταρχικό βήμα για την ανάπτυξη πολιτιστικού τουρισμού είναι η προβολή των χαρακτηριστικών του τοπικού πολιτισμού μιας περιοχής και προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται σήμερα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Η παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης της περιοχής της Μάνης, αναδεικνύει τον ιδιαίτερο ιστορικό-πολιτισμικό χαρακτήρα της περιοχής, όπου καιβοηθάει στην επίτευξη του στόχου της αιφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης στην περιοχή της Μάνης.

Στο πλαίσιο της οργάνωσης του τουρισμού οι επισκέπτες χωρίζονται σε ομάδες, κυρίως με το κίνητρο της μόρφωσης:

- α) Στους «συνηθισμένους επισκέπτες πολιτιστικών διαδρομών»
- β) Σε «ειδικούς πολιτιστικούς επισκέπτες»
- γ) Σε «πολιτιστικά παρακινημένους επισκέπτες»

Με τον τρόπο αυτό, αυτών των διαδρομών, εμπλέκονται και τοπικοί παράγοντες για την διατήρηση του τοπικού πολιτισμού, την ενίσχυση και την προστασία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Τέλος, με την ένταξη του στο τουριστικό σχεδιασμό και τη συνεχή αξιολόγηση τους, εξασφαλίζεται η προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος καθώς και η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.

6.10. Ανάδειξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Μάνης.

6.10.1. Πολιτιστικά – Λαογραφικά

6.10.1.1. Εκδηλώσεις

Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες οι Δήμοι οργανώνουν Πολιτιστικές εκδηλώσεις, εκθέσεις, εικαστικές βραδιές, συναυλίες, βραδιές μουσικής κ.ά. Πολλά είναι τα πανηγύρια που γίνονται κάθε καλοκαίρι στα χωριά της Μάνης. Τον Μάρτιο και τον Απρίλιο η Αρεόπολη η οποία είναι πρωτεύουσα της Μέσα Μάνης και είναι ένα από τα πιο τουριστικά χωριά της περιοχής, λόγω των ιστορικών γεγονότων που περιγράψαμε και παραπάνω γιορτάζει την 17^η Μαρτίου με αναπαράσταση της ορκωμοσίας των Μανιατών του 1821, εκφώνηση ποιημάτων, πανηγυρικό, κατάθεση στεφάνων, στρατιωτική παρέλαση και παραδοσιακούς χορούς. Το Νέο Οίτυλο από την μεριά του, γιορτάζει με τον δικό της τρόπο τις απόκριες και την Καθαρά Δευτέρα. Ο Πύργος Δυρού τη Δευτέρα του Πάσχα αναβιώνει μια παλιά μανιάτικη παράδοση, με την προσφορά αρνιών, που ψήνονται πάνω σε λαμαρίνες στην πλατεία του χωριού. Η Πλάτσα που ανήκει στο Δήμο Λεύκτρου ή όπως πλέον ονομάζεται Δήμος Δυτικής Μάνης κάνει μεγάλο αποκριάτικο γλέντι οργανωμένο από το Δήμο Λεύκτρου, στο καμπινάρι, έξω από το χωριό της Πλάτσας. Τον Ιούνιο οργανώνονται εκδηλώσεις για την επέτειο της Βέργας και τον Ιούλιο εορτάζεται ο Προφήτη Ηλίας, σε κορυφές βουνών στην ομώνυμη ψηλότερη κορφή του Ταΰγετου.

Ο Δήμος Οιτύλου οργανώνει στα πλαίσια του πολιτιστικού προγράμματος «Γνωριμία με τον τόπο και τους ανθρώπους», εκδηλώσεις αναβίωσης εθίμων, γνωριμία με τα χωριά και τους κατοίκους, περιηγήσεις σε καλντερίμια, καθώς και επαφή με την τέχνη και την καλλιτεχνική ζωή που αναπτύσσονται στην περιοχή. Ακόμα, ο Δήμος Λεύκτρου που ανήκει στην έξω Μάνη, και οι πολιτιστικοί σύλλογοι της περιοχής οργανώνουν πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις, όπως συναυλίες, παιδικό θέατρο, εκθέσεις ζωγραφικής κ.ά.

Στην Καρδαμύλη στην παραλία «Τίκλα», στις αρχές Αυγούστου, οργανώνονται λεμβοδρομίες. Οι συμμετέχοντες διαγωνίζονται σε τρεις κατηγορίες, με βάρκες και κανό τραβώντας κουπί από την παραλία προς το νησάκι Μερόπη και επιστροφή. Επίσης, η Καρδαμύλη διεξάγει οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων μια εβδομάδας με τον τίτλο «Διοσκούρεια», από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Καρδαμυλαίων. Επιπλέον το χωριό οργανώνει εικαστική έκθεση με τίτλο «Αυτοδίδακτοι δημιουργοί Μεσσηνιακής Μάνης» διάρκειας 2 εβδομάδων. Στην Μηλιά ο Πολιτιστικός Σύλλογος «Θέατρο Μηλιάς Κώστας Καζάκος», πραγματοποιεί στο ανοιχτό θέατρο εκδηλώσεις με θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, βραδιές ποίησης κ.ά. Στις Θαλάμες Δυτικής Μάνης, η πολιτιστική εκδήλωση του τοπικού Συλλόγου είναι πρωτότυπη και με διαφορετικό χαρακτήρα κάθε χρόνο.

Ο Δήμος Ανατολικής Μάνης καθιέρωσε τα τελευταία χρόνια τις πολιτιστικές εκδηλώσεις «Ταινάρια», με συναυλίες, προβολές περιηγητικών διαδρομών στο Σαγγιά και σε σπήλαια, εθιμοτυπικές Μανιάτικες βραδιές με διαγωνισμό. Ο Κότρωνας, οργανώνει πανηγύρι στις 5-6 Αυγούστου «Προς τιμήν της πάλαι ποτέ ακμάζουσας Ι.Μ. Σωτήρα». Ο Δήμος Σμύνους με την συμμετοχή των πολιτιστικών οργανισμών οργανώνει τον Αύγουστο διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Στις 8 Σεπτεμβρίου ο εορτασμός της Παναγίας της Γιάτρισσας είναι μεγάλος, που βρίσκεται πάνω από την Καστάνια του Δήμου Σμύνους και την Μηλιά του Δήμου Λεύκτρου. Τέλος, στις 26 Οκτωβρίου στο δάσος της Βασιλικής εορτάζεται ο Άγιος Δημήτριος, με εκκλησιασμό, αρτοκλασία και προσφορά βραστής γίδας με μακαρόνια (Βενιζελάς, σελ. 316-319).

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Κεφάλαιο Έβδομο: Προτάσεις Ανάπτυξης του Πολιτιστικού Αποθέματος Μάνης. Μελέτη Περίπτωσης: Ο Δήμος Λεύκτρου.

7.1. Εισαγωγή

Από τα μέσα της δεκαετίας του 80 η περιοχή της εγκαταλειμμένης Μάνης αρχίζει να γίνεται κέντρο προσέλκυσης τουριστικού ενδιαφέροντος. Το παρθένο του τόπου την οποία εξασφάλιζε η οικονομική υπανάπτυξη υπήρξε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 90 στοιχείο μη σημαντικών τουριστών. Οι πρώτοι όμως οι οποίοι επισκέφτηκαν τον τόπο λόγω του φυσικού κάλους, με σκοπό την τουριστική διαμονή, υπήρξαν οι Γερμανοί μετά τα μέσα της δεκαετίας του 60. Αυτοί ανακάλυψαν και αγάπησαν την περιοχή στην οποία αργότερα κατά την δεκαετία του 80 επανήλθαν και αγόρασαν ερειπωμένες κατοικίες. Από τα τέλη της δεκαετίας του 90 μέχρι και την έκρηξη της οικονομικής κρίσης του 2010 η περιοχή γνώρισε σημαντική τουριστική και οικιστική ανάπτυξη οποία βεβαίως με την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης απότομα κόπηκε.

Το γεγονός ότι η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής άρχισε με σχετική καθυστέρηση ως προς την υπόλοιπη Ελλάδα συνετέλεσε ώστε η περιοχή να μην καταστραφεί κατά το πρότυπο της υπόλοιπης Ελλάδας που υπέκυψε πρόωρα, από τις αρχές του 60, σε έναν ανεξέλικτο τουριστικό εκβαρβαρισμό. Έτσι η οικιστική ανάπτυξη που παρατηρήθηκε από το 1995 έως 2010 δεν υπήρξε προσεκτική σε ότι αφορά την διατήρηση τουλάχιστον του τοπικού χρώματος. Η περιοχή της Στούπας η οποία μπήκε πρώτη στον τουριστικό ανταγωνισμό ήδη από τα τέλη του 60 ήταν επόμενο να μην αποφύγει τις συνέπειες των παρεμβάσεων. Η υπόλοιπη όμως περιοχή μπορεί να πει κανείς ότι διατηρήθηκε υπό κάποιο μορφολογικό έλεγχο ωστόσο η οικιστική και η τουριστική αυτή ανάπτυξη δεν συνοδεύεται βεβαίως από ανάπτυξη ικανοποιητικών υποδομών. Η περιοχή πήρε μια ανάσα για να σκεφτεί καλύτερα το μέλλον της σε σχέση με τα προβλήματα οικιστικής και πολιτιστικής ταυτότητας που είναι σημαντικά για την περιοχή. Παρόλα αυτά, επειδή η περιοχή της Μάνης υπήρξε σχετικά περιοχή ζώνης τουριστικής δαπάνης κατάφερε στα δύσκολα αυτά χρόνια του 2010 να διατηρήσει και να αναπτύξει ρυθμούς ποιοτικά ικανοποιητικής επισκεψιμότητας

7.1. Διοικητή Οργάνωση

Η περιοχή της Μάνης παρουσιάζεται σήμερα, μετά την τελευταία μεταρρύθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης σχέδιο Καλλικράτης με τον ελληνικό νόμο 3852/2010, με τον οποίο χωρίζεται σε 3 δημοτικές ενότητες. Δήμος δυτικής Μάνης, ανατολική, μέσα Μάνης. Ο δήμος δυτικής Μάνης που θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα εκτίνεται από τα βόρεια τη περιοχής που γειτνιάζουν με το δήμο Καλαμών (περιοχές Μαντείας , μετά την Βέργα, Κιτριών, στην παραλία κάτω πριν από την Καρδαμύλη. και Αβείας, ο Κάμπος και Σταυροπήγιο).

Διοικητικά ο δήμος Δυτικής Μάνης, ή αλλιώς ο Δήμος Λεύκτρου που έχει πρωτεύουσα την Καρδαμύλη υπάγεται στον νομό Μεσσηνίας ενώ οι άλλοι δυο δήμοι στον νομό Λακωνίας. Ο πληθυσμός Λεύκτρου ανέρχεται στους 7.280 κατοίκους.

Το επίπεδο ανάπτυξης του δήμου είναι ανομοιογενές με κύριο κέντρο τουριστικής ανάπτυξης την παραθαλάσσια περιοχή Στούπας και Καρδαμύλης που αποτελούν βεβαίως και επίμαχα τμήματα αναπτυξιακού ελέγχου για το μέλλον. Οι ορεινές περιοχές του δήμου (Αβεία, Σταυροπήγιο, Προσήλιο, Τσέρια, Πετροβούνι, Εξωχώρι και χωριά του ζυγού προς νότων (Πλάτσα, Μηλιά, Νομισί, Λαγκάδα, Άγιος Νίκων), αποτελούν ορεινές περιοχές με επίκεντρο τις οικονομικές δραστηριότητες και την ελαιοπαραγωγή αλλά με υστερούσα τουριστική ανάπτυξη λόγω κυρίως ανεπαρκών υποδομών (ύδρευση) ως εκ τούτου η καρδιά του Δήμου Λεύκτρου εστιάζεται Στούπας, Αγίου Νικολάου, Νεοχωρίου, Καρδαμύλης όπου και από τα τέλη της δεκαετίας του 90 έχει εστιαστεί εντατικότερη οικιστική ανάπτυξη χωρίς όμως να συνοδεύεται από ανάλογη ανάπτυξη ποιοτικών ξενοδοχειακών μονάδων. Σταθερή και ισχυρή αναπτυξιακή ροή στην συγκεκριμένη τουριστική περιοχή προέρχεται από τον σχετικά πλησιόχωρο Δήμο Καλαμών. Πέραν του πλέγματος των υπηρεσιών του δήμου στην περιοχή δεν καταγράφονται υπολογίσιμοι ιδιωτικοί φορείς αναπτυξιακής και πολιτιστικής ευθύνης. Αξιόλογο οίκημα πολιτιστικού κέντρου στην περιοχή της Στούπας ανάγεται στα αναπτυξιακά προγράμματα της δεκαετίας της 70, ενώ ανήκει στην ευθύνη της περιοχής του δήμου Δυτικής Μάνης που ξεχώρησε για τις δραστηριότητες του και για τις οργανώσεις εκδηλώσεων .

Στην περιοχή της Καρδαμύλης πρέπει να αναφερθούν τα ανάκτορα των Τροπάκιδων που αποτελεί κατασκεύασμα του δεκάτου αιώνα και του οποίου η συντήρηση ολοκληρώθηκε το 2008 (παλαιά Καρδαμύλη). Ο χώρος πέρα της εύκολης πρόσβασης και της επισκεψιμότητας έχει σημαντική μουσειακή αξία και προσφέρεται για την οργάνωση εκδηλώσεων, όμως για τους λόγους που αναφέραμε προηγουμένως η αξιοποίηση του είναι περιορισμένη. Στους ιδιωτικούς φορείς οι οποίοι δραστηριοποιούνται στην περιοχή από καθαρά προσωπική πρωτοβουλία διακρίνονται ο χώρος του Πύργου Νιοχωρίου που ανήκει στον Αυστριακό τοπικό επενδύτη στο χώρο του ελαιολάδου ΦΡΙΤΣ ΜΠΛΑΟΥΕΛ και στην γυναίκα του ΜΠΟΥΡΚΗ οι οποίοι διοργανώνουν υψηλού επιπέδου εκδηλώσεις μουσικής και εναλλακτικής θεραπευτικής με σημαντική επιτυχία και προσέλευση ξένων επισκεπτών.

Παρόλα αυτά αξίζει να σημειωθεί η ηρωική προσπάθεια κατασκευής και λειτουργίας υπαίθριου πέτρινου θεάτρου στη περιοχή της Μηλιάς υπό την επωνυμία Καζάκου από τον τοπικό Μηλιανίτη φιλόμουσο Μπελιτσάκο. Τέλος, αξιόλογο όσο και αξιοπερίεργο αποτελεί η εδώ και 4 χρόνια η διοργάνωση εκδηλώσεων τζαζ από ιδιωτική πρωτοβουλία Νορβηγών εραστών της περιοχής της Καρδαμύλης. (Προσωπική συνέντευξη με τον κύριο Παναγιώτη Γεννηματά, Πρόεδρο της Omega Bank και Επίτιμο Αντιπρόεδρο Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, Θαλάμες Δυτικής Μάνης, 2019).

7.2. Ο πολιτισμός ως μοχλός οικονομικής ανάπτυξης

Η ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων είχε παραδοσιακά συνδεθεί με τον εθελοντισμό και τον ερασιτεχνισμό. Από τη δεκαετία του 80' όμως, ο πολιτισμός άρχισε να παίρνει πιο τεχνοκρατική διάσταση, άρχισε να αναπτύσσεται ο επαγγελματισμός στη διοίκηση των πολιτιστικών τομέων και να συνδέεται ο πολιτισμός με την παραγωγή και την οικονομία. Τα τελευταία χρόνια ο οικονομικός χαρακτήρας κυριαρχεί στην πολιτιστική πολιτική.

Η πολιτιστική ενασχόληση αποτελεί στις σύγχρονες κοινωνίες τομέα υψηλής οικονομικής κατανάλωσης και διάθεσης χρόνου. Το κράτος και οι τοπικές κοινότητες άρχισαν να υποστηρίζουν τον πολιτιστικό τομέα, ως οικονομικό τομέα δημιουργό δραστηριοτήτων αλλά και θέσεων εργασίας με αποτέλεσμα να επενδύουν σε διάφορους πολιτιστικούς τομείς. Το 1980, πολλοί υπεύθυνοι της λήψης αποφάσεων σε χώρες της Ευρώπης κατάλαβαν πως οι πολιτιστικές παρεμβάσεις έχουν μεγάλο οικονομικό αντίκτυπο στην αναζωογόνηση της ζωής των πόλεων και παράλληλα αποτελούν διέξοδο από την κρίση.

Σύμφωνα με τις αρχές της πολιτιστικής οικονομίας, ο πολιτισμός παράγει αξία για το δημόσιο και το ιδιωτικό συμφέρον. Ο.Β. Latarjet, *υποστηρίζει πως η κουλτούρα πλέον θα αποτελεί τη βάση για την αύξηση των ανθρώπινων πόρων και η πολιτιστική ανάπτυξη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την οικονομική ανάπτυξη* (ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 121). Επίσης σύμφωνα με τον Adam Smith *η πολιτιστική παραγωγή και η κατανάλωση προσφέρουν θετικά αποτελέσματα στην κοινωνία και συνεισφέρουν στην κοινωνική συνοχή και την κατάρτιση των ανθρώπων*(ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, σελ. 122).

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται πως δεν μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη χωρίς ανάπτυξη του πολιτιστικού τομέα. Η πολιτιστική πολιτική συνδέθηκε με το μάρκετινγκ των πόλεων και με μορφές στρατηγικής που επιδίωκαν την προβολή της πόλης με την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, την ανάπτυξη πολιτιστικού τουρισμού και την παραγωγή πολιτιστικών αγαθών. Με αυτόν τον τρόπο ο πολιτισμός συμβάλει στην αύξηση του οικονομικού δυναμικού των τοπικών πολιτιστικών τομέων και εισοδημάτων/δαπανών (υπό την μορφή αμοιβών, μισθών κερδών) για τους απασχολούμενους άμεσα ή έμμεσα στο τοπικό πολιτιστικό σύστημα.

Τέλος, η ποιότητα της ζωής των πόλεων και ειδικότερα η ζωντάνια των πολιτιστικών του κύκλων θεωρήθηκαν από τους Ευρωπαίους υπεύθυνους για τη χάραξη πολιτιστικής πολιτικής, ως ουσιαστικά στοιχεία της ικανότητας των πόλεων να καινοτομήσουν. Οι μορφές πολιτιστικής πολιτικής έχουν καθιερωθεί για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ως στρατηγική για την αναζωογόνηση των πόλεων.

7.3. Ανάλυση SWOT του Δήμου Δυτικής Μάνης

Πλεονεκτήματα:

- Πλούσια αρχιτεκτονική κληρονομιά
- Ποικιλία παραδόσεων, ηθών και εθίμων
- Πρωτόγονος ορεινός χαρακτήρας
- Πλήθος παραλιών με καθαρά νερά
- Σημαντική παραγωγή βιολογικού λαδιού
- Θάλασσα με ποικιλία ψαριών

- Έντονη δραστηριότητα μελισσοκομίας

Ευκαιρίες:

- Επώνυμα παραδοσιακά προϊόντα
- Πρόγραμμα ανάπτυξης αγροτικού χώρου
- Αεροδρόμιο Καλαμάτας
- Διεκπεραίωση αυτοκινητόδρομου Τρίπολης- Καλαμάτας
- Οργανωμένη σύλλογοι απόδημων Μανιατών

Αδυναμίες:

- Πτώση του πληθυσμιακού δυναμικού
- Κακή ποιότητα οδικού δικτύου
- Χαμηλή ποιότητα τουριστικών υποδομών και υπηρεσιών
- Έντονη υποαπασχόληση
- Έλλειψη νερού
- Έλλειψη σχεδίου προβολής (marketing)
- Έλλειψη αποχετευτικού δικτύου
- Έλλειψη οργανωμένης αντιμετώπισης του προβλήματος των σκουπιδιών
- Έλλειψη επιχειρηματικής κουλτούρας

Κίνδυνοι:

- Πληθυσμιακή συρρίκνωση
- Μόλυνση και αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος
- Μαζικοποίηση του τουρισμού
- Αλλοίωση της φυσιογνωμίας του τόπου
- Ανισόρροπη ανάπτυξη μεταξύ Μεσσηνιακής και Λακωνικής Μάνης
- Εφαρμογή στρεβλών αναπτυξιακών μοντέλων

7.4. Προγενέστερες Στρατηγικές και Πολιτικές Πολιτιστικής Ανάπτυξης για την Μάνη

Η Μάνη είναι τόπος φύση ποιοτικός, δηλαδή υψηλής αισθητικής αξίας, φυσικής καλλονής και μνημειακής αντίστοιχα αισθητικής λιτής, αυστηρής και φίνας, μπορεί να επιβιώσει ως τόπος προσέλκυσης και υποδοχής συνειδητών επισκεπτών που προσέρχονται είτε για να ανακαλύψουν την περιβαλλοντική παρθενιά και όχι απλώς για τον χαμηλού κόστους ποιμενικό τουρισμό που σαρώνει το καλοκαίρι την Ελλάδα. Σύμφωνα με τον κ. Παναγιώτη Γεννηματά, Πρόεδρος Omega Bank και Επίτιμο Αντιπρόεδρο της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, *αυτό που λείπει από την Μάνη είναι ένα στρατηγικό «πακετάρισμα» του τόπου που να αριστοποιεί την εκμετάλλευση υλικών και άυλων, φυσικών, ιστορικών και ηθικών, δεδομένων ώστε να προκύψει μια οικονομική αναζωογόνηση και διατηρήσιμη του τόπου.*

Επιλεκτικά θα αναφερθούμε σε κάποιες στρατηγικές που θα βοηθούσαν στην ανάπτυξη της Μάνης:

- I. Προσβάσεις
- II. Χωροταξικό-πολεοδομικό
- III. Υδρευση
- IV. Ταύγετος
- V. Τουριστική υποδομή
- VI. Αναπλάσεις
- VII. Ακτές
- VIII. Λάδι

(Παναγιώτης Γεννηματάς, Πρόεδρος Omega Bank, Επίτιμος Αντιπρόεδρος Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, Μάνη και Καλαμάτα, Δεσμοί αγάπης και αμοιβαιότητας, σελ. 103-105)

Στα πλαίσια της ομιλίας και στις καταθέσεις προτάσεων στρατηγικής ανάπτυξης της Μάνης, τις εμπειριστατωμένες απόψεις του κατέθεσε και ο Κ. Γιώργος Πετράκος, Αν. καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Πρόεδρος του τμήματος Μηχανικών και Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης Διευθυντής του Εργαστηρίου Περιφερειακών Οικονομικών Αναλύσεων. Αρχικά αναφέρει πως τόσο η Μεσσηνία όσο και η Πελοπόννησος, χαρακτηρίζονται διαχρονικά από αναπτυξιακούς δείκτες. Θα επικεντρωθούμε σε 4 κεντρικά σημεία. Το πρώτο είναι αρκετά γενικό και αφορά μια συγκριτική αξιολόγηση του επιπέδου της περιοχής. Το δεύτερο έχει μεθοδολογική αξία του μεταβαλλόμενου πλαισίου άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής σε τοπική κλίμακα. Το τρίτο έχει να κάνει με τα συστατικά ή τα κεντρικά σημεία μιας στρατηγικής για την ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας στο 21^ο αιώνα. Τέλος, το τέταρτο σημείο αφορά μερικές σκέψεις για τις πολιτικές ανάπτυξης που δίνουν ειδικό βάρος στον πολιτισμό και τον τουρισμό και αφορούν περιοχές όπως η Μάνη. Εμείς θα σταθούμε στο τέταρτο και τελευταίο σημείο. Οι σκέψεις του για αναπτυξιακές πολιτικές ή παρεμβάσεις που έχουν κέντρο βάρος τον πολιτισμό και τον τουρισμό της Μάνης είναι οι εξής:

- I. Ήπιες μορφές παρέμβασης, όχι αλλοίωσης της φυσιογνωμίας
- II. Ποιότητα υπηρεσιών που θα έχουν όλα τα ποιοτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά της περιοχής
- III. Περιφερειακή συνείδηση
- IV. Μορφές τουριστικής ανάπτυξης όπως το <<μοντέλο Μετσόβου>>
- V. Μια ειδική αναπτυξιακή μελέτη

(Γιώργο Πετράκος, Αν, καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Πρόεδρος του τμήματος Μηχανικών και Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης Διευθυντής του Εργαστηρίου Περιφερειακών Οικονομικών Αναλύσεων, Μάνη και Καλαμάτα, Δεσμοί αγάπης και αμοιβαιότητας, σελ. 113-115)

7.5. Μεθοδολογική προσέγγιση

Για την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης πτυχιακής οι πηγές της στηρίζονται σε βιβλιογραφικό υλικό, διαδικτυακή έρευνα, συνεντεύξεις, έτοιμες στατιστικές αναλύσεις. Ακόμα, στηρίζεται στην έρευνα πηγών με αντικείμενο ανάλογους προβληματισμούς, σκοπούς και οράματα για την περιοχή της Μάνης. Στους νόμους του Υπουργείου πολιτισμού για την Πολιτιστική Πολιτική. Επιπλέον, αντλήθηκαν στοιχεία από το Δήμο Δυτικής Μάνης για την εξακρίβωση των προσπαθειών και τις προτάσεις που έχουν γίνει τα προηγούμενα έτη για την πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής, ακόμα πηγή έρευνας για την συγγραφή της συγκεκριμένης πτυχιακής αποτέλεσε και η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας. Για την συλλογή των πληροφοριών χρειάστηκε άμεση συμμετοχική παρατήρηση. Η τεχνική αυτή αποτέλεσε καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής της πτυχιακής την σημαντικότερη μέθοδο. Τέλος, η παρατήρηση πλαισιώθηκε από την παρακολούθηση δημοσιεύσεων πολιτιστικού περιεχομένου του τοπικού τύπου, καθώς και από συζητήσεις με δημόσια πρόσωπα της περιοχής λόγω της θέσεις που συμμετέχουν στα θέματα πολιτισμού και μέλη συμβουλίων πολιτιστικών συλλόγων.

Συγκεκριμένοι στόχοι της εργασίας αποτελούν:

1. Η καταγραφή της ιστορίας, της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και ακόμα η πολιτιστική πολιτική για την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και τρόποι ανάδειξης τους.
2. Η μελέτη των στρατηγικών επεμβάσεων του Δήμου μας και οι προτάσεις για την διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος Μάνης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και γενικά για τον Δήμο.
3. Οι στόχοι και τα αποτελέσματα της χρήσης της αναπτυξιακής στρατηγικής σε περίπτωση που εφαρμοστούν σε κάποιο μέλλον με οικονομικό και πολιτιστικό όφελος της περιοχής.

Στο τέλος της εργασίας διατυπώνονται οι λόγοι και τα συμπεράσματα της έρευνας αυτής για την περιοχή της Μάνης.

7.6. Υφιστάμενη πολιτιστική κατάσταση του Δήμου Λεύκτρου.

Αυτό που χαρακτηρίζει γενικότερα την Μάνη αλλά και τον δήμο Λεύκτρου – δήμο Δυτικής Μάνης, είναι ο ορεινός όγκος με που έχει πρόσβαση στη θάλασσα, η ιστορία που την ξεχωρίζει και ο μνημειακός πλούτος. Πάσχει από μηδενική οικονομική δραστηριότητα εκτός από το λάδι και τον ανοργάνωτο ακόμη τουρισμό, δεν υπάρχει πολιτιστική ανάπτυξη εκτός από κάποιες προσωπικές πρωτοβουλίες, ο Δήμος Λεύκτρου δεν συνεισφέρει για την προστασία, την ανάδειξη και την λειτουργία του πολιτιστικού πλούτου της περιοχής. Ένα άλλο μειονέκτημα της Μάνης είναι η έλλειψη περιφερειακής συνείδησης. Η Μάνη έτσι και αλλιώς είναι ένα ιστορικό μνημείο που το μοιράζονται δύο νομοί και αυτή η περιφερειακή συνείδηση θα πρέπει να οδηγήσει και σε κοινές προσεγγίσεις και σε κοινές πολιτικές. Δεν υπάρχει κοινή ευθύνη για την διαφύλαξη και την ανάδειξη του πολιτισμικού πλούτου της περιοχής. Στην περιοχή δεν καταγράφονται ιδιωτικοί φορείς αναπτυξιακής και πολιτιστικής ευθύνης. Δεν υπάρχει κάποιος τρόπος ενημέρωσης του κοινού για την ύπαρξη των μνημείων και των πολιτιστικών κέντρων. Έλλειψη διαφήμισης και προώθησης των πολιτιστικών πόρων της Μάνης. Στην περιοχή δεν υπάρχει κάποιος χάρτης που να δείχνει τα επίμαχα σημεία του πολιτιστικού πλούτου της περιοχής. Τα προγράμματα ανάδειξης πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αξιοποιούνται στο βαθμό που πρέπει, δεν διεξάγονται πολιτιστικές δραστηριότητες στις πολιτιστικές υποδομές του Δήμου, ώστε να γνωστοποιηθούν και να αναζητηθούν από τον επισκέπτη-τουρίστα, ο πολιτιστικός τουρισμός της Μάνης δεν ενισχύεται με τα ευρύτερα ευρωπαϊκά προγράμματα στα πλαίσια των κοινοτικών δράσεων. Τέλος, το πρόγραμμα

«Μάνη, Πολιτιστικό Οδοιπορικό» δεν ενεργοποιήθηκε ποτέ μαζί με τις «Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Διαδρομές».

7.7. Αναπτυξιακό Πολιτιστικό Πρόγραμμα του Δήμου Λεούκτρου.

7.7.1. Μελέτη περίπτωσης πρώτη – Στόχοι για το Ανοιχτό Θέατρο Πλάτσας:

1. Η προστασία και η συντήρηση της πολιτιστικής υποδομής
2. Η αξιοποίηση και η προσφορά σε κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο
3. Το ζωντάνεμα της πολιτιστικής ζωής της περιοχής
4. Ο χώρος αποκτά ψυχαγωγικό και μορφωτικό χαρακτήρα
5. Η ανάδειξη του πολιτιστικού περιεχομένου του τόπου
6. Αναβίωση και συντήρηση των παραδόσεων
7. Η περιοχή αποκτά χαρακτήρα-ταυτότητα
8. Ανάπτυξη του προϊόντος «πολιτισμός»
9. Η ένταξη και συμμετοχή της ευρύτερης Μανιάτικης περιφέρειας στη σύγχρονη εποχή πολιτισμικών προϊόντων και αγαθών
10. Οι κάτοικοι της περιοχής να κατέχουν τον έλεγχο του τόπου τους
11. Να δίνεται ποιοτική εμπειρία στους επισκέπτες και στους τουρίστες

7.7.1.1. Προτάσεις:

- ❖ Αφίσες – banner, σε κεντρικά σημεία του χωριού, ώστε να ενημερώνετε ο επισκέπτης για την ύπαρξη του χώρου αυτού
- ❖ Ο χώρος να περιποιείται και να προστατεύεται
- ❖ Φωτισμός χώρου
- ❖ Να διεξάγεται ξενάγηση στο χώρο αυτόν και στο μουσείο
- ❖ Να υπάρχει κοινό εισιτήριο Πολιτιστικού Κέντρου και Μουσείου
- ❖ Να ενταχθεί σε πακέτα τουριστικών οδηγιών
- ❖ Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες να γίνονται εκδηλώσεις και φεστιβάλ
- ❖ Κατά τους θερινούς μήνες να αξιοποιείται ως ανοιχτό σινεμά και να προβάλλονται ταινίες με εκπαιδευτικό περιεχόμενο
- ❖ Να γίνονται παραδοσιακές και χορευτικές παραστάσεις
- ❖ Να γίνονται θεατρικές παραστάσεις
- ❖ Να οργανώνονται συναυλίες
- ❖ Να οργανώνονται βραδιές μουσικής

7.7.1.2 Εμπλεκόμενοι φορείς:

- Δήμος (εξωτερικός φορέας)
- Χορηγοί (εξωτερικός φορέας)
- Ομάδες εργασίας (εσωτερικός φορέας)
- Υπηρεσία μάρκετινγκ και επικοινωνιακού σχεδιασμού (εσωτερικός φορέας)
- Εθελοντές (εσωτερικός φορέας)
- Τοπική κοινότητα (εξωτερικός φορέας)

- Επισκέπτες (εξωτερικός φορέας)
- Τουρίστες (εξωτερικός φορέας)

7.7.1.3.Τα αποτελέσματα:

- ✓ Διάσωση μνημείου– χώρου πολιτιστικής κληρονομιάς
- ✓ Γνωστοποίηση της περιοχής σε εθνικό-ευρωπαϊκό- παγκόσμιο επίπεδο
- ✓ Αναζωογόνηση της περιοχής
- ✓ Σωστή αξιοποίηση- εκμετάλλευση της πολιτιστικής υποδομής της περιοχής
- ✓ Ενισχύεται η πολιτιστική παιδεία μέσα από την διεξαγωγή πολιτιστικών δραστηριοτήτων και εκπαίδευσης (κινηματογράφος, λαϊκή παράδοση, θέατρο, μουσική κ.λπ.)
- ✓ Αυξάνεται η επισκεψιμότητα στον χώρο άρα αυτόματα αξιοποίηση, ανάδειξη και οικονομικό όφελος
- ✓ Τα μέλη της κοινωνίας αναβιώνουν τη σοφία και την υπερηφάνεια στην τοπική πολιτισμική κληρονομιά μέσα αποδράσεις γνωριμίας με την κληρονομιά τους
- ✓ Αναβίωση των εθίμων

7.7.2. Μελέτη περίπτωσης δεύτερη– Στόχοι για το Πολιτιστικό-Μορφωτικό Κέντρο Θαλαμών:

1. Η προστασία και η συντήρηση της πολιτιστικής υποδομής
2. Η αξιοποίηση και η προσφορά σε κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο
3. Το ζωντάνεμα της πολιτιστικής ζωής της περιοχής
4. Ο χώρος αποκτά ψυχαγωγικό και μορφωτικό χαρακτήρα
5. Η ανάδειξη του πολιτιστικού περιεχομένου του τόπου
6. Η περιοχή αποκτά χαρακτήρα-ταυτότητα
7. Να υπάρχουν νέες θέσεις εργασίας

7.7.2.1. Πρόταση - Μετατροπεί απόπρῶην Δημοτικό σχολείο Θαλαμών σε Πολιτιστικό - Μορφωτικό Κέντρο Θαλαμών και να αξιοποιείται ωςεξής:

Κατά τους θερινούς μήνες

- ❖ Χώρος που να φιλοξενεί περιοδικές εκθέσεις κάθε είδους
- ❖ Να φιλοξενούνται βραδιές μουσικής κάθε είδους
- ❖ Να λειτουργεί σαν θερινό σινεμά με εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα
- ❖ Δημοτική πινακοθήκη που να φιλοξενεί έργα ντόπιων καλλιτεχνών
- ❖ Χώρος ανάδειξης της ιστορίας της Μάνης με οπτικοακουστικό υλικό
- ❖ Να γίνονται παραδοσιακά πανηγύρια

Κατά τους χειμερινούς μήνες

- ❖ Χώρος Συνεδριάσεων και Σεμιναρίων

- ❖ Δημοτική βιβλιοθήκη και κέντρο πληροφόρησης και έρευνας νέων με την δυνατότητα αιθουσών με όλα τα απαραίτητα υλικά αγαθά και διαδικτύου
- ❖ Λαογραφικό Μουσείο, ο οποίος ήταν και ο λόγος ανακαίνισης του χώρου
- ❖ Το χειμώνα να γίνεται χώρος συγκέντρωσης για απογευματινές δραστηριότητες και μελέτης σχολικής χρονιάς για παιδιά που να μπορούν να συγκεντρώνονται και να μελετάνε μαζί με την βοήθεια παιδαγωγού. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται στο παιδί η ευκαιρία ομαδικής συνεργασίας και αλληλοβοήθειας. Το παιδί μαθαίνει να μοιράζεται το χώρο του και να αναπτύσσει δεξιότητες συνεργασίας, αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως δεν θα υπάρχει και προσωπικός χώρος. Να προσφέρεται πρόγευμα στα παιδιά και να διοργανώνει διάφορες εκδηλώσεις και γιορτές
- ❖ Λέσχη πολιτισμού για παιδιά και νέους. Τα παιδιά και οι νέοι να αξιοποιούν τον χρόνο τους δημιουργικά, ασχολούμενοι με την εκμάθηση κάποιων τεχνικών λαϊκής τέχνης. Στο εργαστήριο να λειτουργούν τα εξής τμήματα: 1) Θεατρικό παιχνίδι, 2) Ζωγραφική-σχέδιο, 3) Κατασκευές για παιδιά, 4) Χειροτεχνίες
- ❖ Να γίνει χώρος ψυχαγωγίας τα σαββατοκύριακα. Χώρος για πολιτιστικές δραστηριότητες. (γαστρονομίας, καλλιτεχνικές, χειροτεχνίας, αθλητικές, εκπαιδευτικές, κινηματογράφου κ.λπ.)

7.7.2. 2.Εμπλεκόμενοι φορείς:

Δήμος (εξωτερικός φορέας)

Χορηγοί (εξωτερικός φορέας)

Εκπαιδευτικοί (εσωτερικός φορέας)

Παιδιά και νέοι (εσωτερικός φορέας)

Γονείς (εξωτερικός φορέας)

Φοιτητές (εξωτερικός φορέας)

7.7.2. 3.Τα αποτελέσματα:

- ✓ Η συντήρηση και η προστασία της πολιτιστικής πολεοδομίας
- ✓ Η μορφωτική - πολιτιστική του χρήση
- ✓ Η ανάδειξη του χώρου
- ✓ Η προσφορά στο κοινό
- ✓ Το κοινό αποκτά τον έλεγχο της περιοχής του
- ✓ Προκύπτουν νέες θέσεις εργασίας
- ✓ Ενισχύει την παιδεία
- ✓ Δίνει διέξοδο στα παιδιά και στους νέους με ενδιαφέρουσες ασχολίες. Τους δίνει την δυνατότητα να αναπτύξουν και να αναδείξουν τις ικανότητες τους σε διάφορους τομείς.

7.7.3. Μελέτη περίπτωσης τρίτη: Στόχοι για την Ανάπτυξη του Πολιτιστικού Αποθέματος του Δήμου Δυτικής Μάνης:

1. Προστασία και συντήρηση την πολιτιστικής κληρονομιάς του Δήμου Δυτικής Μάνης
2. Ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του Δήμου Δυτικής Μάνης
3. Η περιοχή να αποκτήσει πολιτιστική ταυτότητα
4. Κοινωνική ευαισθητοποίηση για τον πολιτισμό και την πολιτιστική κληρονομιά
5. Νέες θέσεις εργασίας
6. Η τοπική κοινότητα να αποκτήσει τον έλεγχο του τόπου της

7.7.3.1. Προτάσεις:

- ❖ Τα μνημεία να ενταχθούν στην ζωή μας με ποικίλες τουριστικές, ψυχαγωγικές και μορφωτικές χρήσεις.
- ❖ Η βελτίωση κάποιων οδοιπορικών αξόνων ώστε ο επισκέπτης να έχει την δυνατότητα να διαφοροποιεί αυτά που βλέπει, να μην χρειάζεται δηλαδή να ξαναγυρίζει υποχρεωτικά από τον ίδιο δρόμο και να του δίνεται η δυνατότητα να παίρνει νέα ερεθίσματα περιοχών, αξιοθέατων, μνημείων και σημείων επίσκεψης
- ❖ Ο πολιτισμός πρέπει να συνδεθεί άμεσα με το μάρκετινγκ με μορφές στρατηγικής που να επιδιώκουν την προβολή της περιοχής με την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, την παραγωγή πολιτιστικών αγαθών.
- ❖ Την συμμετοχή της Μάνης σε τουριστικά πακέτα με μεγάλο και διεθνή χαρακτήρα έτσι ώστε να αναδεικνύεται ο τουριστικός και πολιτιστικός πόρος της
- ❖ Ενημερωτικά φυλλάδια για το κοινό που να ενημερώνει για την ύπαρξη της πολιτιστικής ζωής, τα σημεία και τον τρόπο με το οποίο μπορούν να τα συναντήσουν
- ❖ Να δημιουργηθεί πλατφόρμα ενημερώσεων και συζητήσεων για τις περιηγήσεις, για τα είδη τουρισμού, για τα πολιτιστικά υπάρχοντα και δρώμενα και για το πώς θα μπορούν να τα επισκεφτούν, ακόμα να προσφέρεται η δυνατότητα για on line chat και τέλος να έχουν την ευκαιρία να κλείνουν πακέτα πολιτιστικών ξεναγήσεων και δραστηριοτήτων
- ❖ Διαδικτυακός τόπος που να δημοσιεύει, να καλεί και να ενημερώνει για τα πολιτιστικά δρώμενα του Δήμου που να απευθύνεται κυρίως στους ντόπιους
- ❖ Να δημιουργηθεί εθελοντική ομάδα, η οποία θα είναι υπεύθυνη για την πολιτιστική συνείδηση. Να είναι υπεύθυνη για την προβολή και προώθηση του πολιτιστικού περιεχομένου
- ❖ Αυτό που θα άλλαζε την πορεία της Μάνης είναι ο συνδυασμός τομεακών ιδεών και χρηματοδοτικών προτάσεων
- ❖ Τα μνημεία να εξετάζονται και να ιεραρχούνται ως προς την ιστορική και πολιτιστική εμβέλεια τους και να ενταχθούν σε ένα πρόγραμμα ανάδειξης και προστασίας
- ❖ Να υπάρχει χάρτης στην περιοχή με τις πολιτιστικές διαδρομές. Να δείχνει τα σημεία και το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει κάποιος για να τα επισκεφτεί
- ❖ Ίδρυση Γραφείου Πολιτιστικών Αρχείων και Ενημέρωσης στον Δήμο μας. Δημιουργία αρχείου με πληροφορίες για το κάθε μνημείο ξεχωριστά που να αφορά στη χρονολόγηση του, στην περιγραφή και στην κατάσταση που βρίσκεται και να δίνει την δυνατότητα αναζήτησης σε φοιτητές, ερευνητές ακαδημαϊκούς κ.λπ.

7.7.3.2. Εμπλεκόμενοι φορείς:

Υπουργείο Πολιτισμού (εξωτερικός φορέας)

Δήμος Δυτικής Μάνης (εσωτερικός φορέας)

ΕΟΤ (εξωτερικός φορέας)

Αρχαιολόγοι (εσωτερικός φορέας)

Μουσειολόγοι (εσωτερικός φορέας)

Τοπική κοινότητα (εξωτερικός φορέας)

Εθελοντές (εσωτερικός φορέας)

Επισκέπτες (εξωτερικός φορέας)

Τουρίστες (εξωτερικός φορέας)

Ερευνητές (εξωτερικός φορέας)

7.7.3.3. Τα αποτελέσματα:

- ✓ Προστασία, συντήρηση και ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος Δυτικής Μάνης
- ✓ Ενισχύεται η Πολιτιστική Παιδεία
- ✓ Ενισχύεται η Πολιτιστική Ταυτότητα της περιοχής
- ✓ Προβολή των Πολιτιστικών Προϊόντων και του Φυσικού Κάλλους του δήμου μας
- ✓ Προστιθέμενη αξία της Μανιάτικης γης
- ✓ Νέες θέσεις εργασίας
- ✓ Ποιοτική απόδοση υπηρεσιών Πολιτισμού

7.8. Συμπέρασμα.

Η έρευνα κινήθηκε στην καταγραφή της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής, στους τρόπους ανάδειξης της φυσιογνωμίας της Μάνης και στις διαδικασίες της πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής της Μάνης. Η διαδικασία αυτής αναδεικνύει πόσο δύσκολο είναι να υλοποιηθεί μια πολιτική τοπικής πολιτιστικής ανάπτυξης και ακόμα περισσότερο πόσο χρονοβόρα διαδικασία είναι η διαμόρφωση ενός πλαισίου αναφοράς στη διάσωση του πολιτιστικού μας αποθέματος. Η προστασία και η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξη της χώρας και χωρίς να ξέρουμε τις δυνατότητες μας δεν μπορούμε να αναπτυχθούμε.

Ο βασικός στόχος της πτυχιακής υπήρξε η ευεσθητοποίηση τόσο των κατοίκων όσο και της πολιτείας για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής της Μάνης. Οι προτάσεις έχουν σκοπό την πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής με οικονομικό, πολιτιστικό και κοινωνικόαντύκτιπο.Οι πολίτες με αυτόν τον τρόπο αποκτούν τον έλεγχο της περιοχής τους, η περιοχή αποκτά χαρακτήρα-ταυτότητα. Ακόμα, εάν οι παραπάνω πρακτικές εφαρμοστούν θα υπάρξουν νέες θέσεις εργασίας με αποτέλεσμα την αναβάθμιση της περιοχής με καινοτόμες ιδέες και τεχνικές. Η περιοχή θα προστατεύεται και θα αναδεικνύεται συνεχώς με αποτέλεσμα την αέναη συντήρηση, προστασία της και συνεισφορά της με κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτιστικούς, μορφωτικούς και ψυχαγωγικούς τρόπους. Οι πολιτιστικές παρεμβάσεις μιας περιοχής μπορούν να λειτουργήσουν ως βασικοί συντελεστές στην αναζωογόνηση της.

Πηγές και Βιβλιογραφία

ΒΑΣΙΛΑΤΟΣ ΝΙΚΟΣ. (2001). <<Οι Πύργοι της Μάνης Φρουροί από πέτρα>>. Αθήνα.Εκδότης. Κλασικές Εκδόσεις.

ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΑΚΗΣ ΚΩΣΤΑΣ Ν. (1997).<<Η ΜΑΝΗ ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ. Ιστορία, Λαογραφία, Γεωγραφία, Μυθολογία>>. Εκδόσεις, ΤΡΟΧΑΛΙΑ.

ΒΕΝΕΖΕΛΕΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Η. (2006).<<ΜΑΝΗ Ταξιδιωτικός και Πολιτιστικός Οδηγός>>. (σελ. 40-325).Εκδότης, Αδούλωτη Μάνη

ΔΙΚΤΥΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΑΝΗΣ (2004). *Μανιάτικοι οικισμοί*. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.

ΚΑΛΑΠΟΘΑΡΑΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΘΕΜ. (2002). <<ΜΑΝΗ Φωτεινός και Ελεύθερος Τόπος>>. (σελ. 15,47,48,71,156,162,175,176)Εκδόσεις ΔΕΣΜΟΣ

ΚΑΤΣΙΚΑΡΟΥ Ν.Θ. (1998). <<Η ΒΕΝΤΕΤΑ ΣΤΗΝ ΜΑΝΗ>>. (σελ. 63-87). Ελεύθερη σκέψις.

ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ ΠΕΤΡΟΣ. (1981). <<ΜΑΝΗ>>. (σελ. 45-48, 80,81). ΕΚΔΟΣΗ ΠΑΤΣΙΛΙΝΑΚΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ.

ΚΟΚΚΩΡΗΣ ΧΑΡΗΣ- ΤΣΑΡΤΑΣΠΑΡΙΣ- ΓΚΡΙΜΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ. (2011). <<ΕΙΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ. ΖΗΤΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΝΕΩΝ ΠΡΟΪΝΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ>>. (σελ. 151, 152,195,196,202). ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ .

ΚΟΝΣΟΛΑ ΝΤΟΡΑ Ν. (1995) . <<Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ>>. (σελ. 26-30) ΕΚΔΟΣΕΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ.

ΚΟΥΤΣΟΥΛΙΕΡΗ ΑΝΑΡΓΗΡΟΥ Γ.(1996). <<ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΡΧΑΙΑ – ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ – ΝΕΩΤΕΡΗ>>. (σελ. 5,6, 38-39, 103, 104,105, 111,112,113, 133-138,215-218) ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΗΜΑ.

ΚΟΥΡΛΕΤΗ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Α. (2017). <<Η ΜΙΚΟΡΜΑΝΗ Ο ΤΟΠΟΣ ΜΟΥ. Όσα είδαν, άκουσαν , έπαθαν στα χόματα μας>>. (σελ. 331-345). ΕΚΔΟΣΗ ΚΟΥΡΛΕΤΗ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Α.

ΛΕΚΚΑΚΟΥ ΙΑΩΑΝΝΗ Π. (2004). <<ΜΑΝΗ ΕΡΑΝΙΣΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ>>. (σελ. 178-195). Εκδόσεις ΑΔΟΥΛΟΤΗ ΜΑΝΗ.

ΛΕΥΚΤΡΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΜΑΝΗ (2004).<<ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΠΟΛΙΤΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ>>.

ΜΑΝΙΑΤΕΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ. (2003). <<ΜΑΝΗ πολιτιστική διαχρονικότητα ιστορία, γλώσσα και παράδοση>>. (σελ 6,7, 9,10). Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ – ΣΚΙΑ. (2008). <<Διαχείριση της πολιτιστικής ανάπτυξης, Θεωρητικές προσεγγίσεις, Εμπειρική έρευνα: Η περίπτωση της Καλαμάτας>>. Εκδότης Χριστοπούλου Αικατερίνη.

ΠΑΥΛΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ (2002) ΔΙΠΛΩΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ <<ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΑΝΗΣ>>. (σελ. 72,73, 87.88,90-98, 119, 190-193). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ. (2001). <<ΜΑΝΗ ΚΑΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑ, Δεσμοί αγάπης και αμοιβαιότητας>>. (σελ. 103-119).Υπό την αιγίδα των Ιερών Μητροπόλεων: Γυθείου και Οιτύλου, Μεσσηνίας, Σπάρτης και Μονεμβασίας.

ΥΠΟ ΠΑΤΣΟΥΡΑΚΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Β. Δ.Φ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ (1910). <<Η ΜΑΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΑΙ>>.ΗΘΟΓΡΑΦΙΑ (σελ. 5,25,26). ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ –ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΑΠΟΘΑΡΑΚΟΣ, Α΄ <<ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ (1997). Η ΜΑΝΗ ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ (100.000 ΧΡΟΝΙΑ)>>. (σελ.16, 17, 30,31, 43, 44). ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΑΡΕΟΠΟΛΗΣ.

STEPHEN J. PAGE. (2006). <<ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ. ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΜΑΝΑΤΖΜΕΝΤ ΑΤΟ 21^ο ΑΙΩΝΑ>>. (σελ. 2-16). ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Άρθρα

ΑΡΘΡΟ. (2016-2017). << ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΟPROJECT. >> 1^Η ΕΙΣΗΓΗΣΗ. ΠΥΡΓΟΣ ΗΛΕΙΑΣ.

ΑΡΘΡΟ. Σοφία Ρωκ – Μελά Ρόκου. Λαύριο. (2 Μαρτίου του 2012).<<Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ>>.

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ. <<ΣΠΗΛΑΙΑ ΔΙΡΟΥ>>.

ΒΙΒΛΙΑΡΑΚΙ. <<ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΝΗ/ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ>>. (σελ. 62-63). ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ. ΙΔΙΟΜΟΡΦΗ. (2007). <<LACONIA'S TREVELLER. Ο Περιηγητής της Λακωνίας>>.

ΦΥΛΛΑΔΙΟ. <<ΔΙΚΥΤΟ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΜΑΝΗΣ>>. ΕΚΔΟΣΗ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.

Πηγές

Δήμος Δυτικής Μάνης.

Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας.

Συνέντευξη

Παναγιώτης Γεννηματάς, Πρόεδρος Omega Bank, Επίτιμος Αντιπρόεδρος Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων

Ιστοσελίδες

([Σαΐτας Γιάννης](#))

(<https://maniatika.wordpress.com/2012/09/08/%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82/> 19/09/2019)

(http://www.anatolikimani.gov.gr/files/items/3/3423/paradoteo_anaptyxiakis_stratigikis.pdf 19/09/2019)

(http://www.anatolikimani.gov.gr/files/items/3/3423/paradoteo_anaptyxiakis_stratigikis.pdf 19/09/2019)

(<https://www.archaiologia.gr/blog/2013/12/09/%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%BE%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE/14/8/2019>)

(<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AC%CE%BD%CE%B7> 14/8/2019)

(<http://network.icom.museum/icom-greece/pliories/ti-einai-to-icom/> 14/8/2019)

(<http://www.dimosdytikismanis.gr/wp-content/uploads/2018/12/%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%94%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82.pdf> 17/8/2019)

(<http://www.anatolikimani.gov.gr/sightseeing/history-all/fragrokratia.html> 09/06/2019)

(http://kounoslakonias.blogspot.com/2014/05/blog-post_7379.html 21/08/2019)

(<http://manivoice.gr/content/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B7%CE%B3%CE%B7%CF%84%CE%AD%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7> 21/08/2019)

(<http://manivoice.gr/maniclubs> 14/8/2019)

(<https://www.archaiologia.gr/blog/2013/12/09/%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%BE%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE/21/08/2019>)

(http://library.tee.gr/digital/techr/1995/techr_1995_5_96.pdf 28/09/2019)

(<http://library.tee.gr/vufind/Record/tx1001015228/09/2019>)

<http://www.dimosdytikismanis.gr/wp-content/uploads/2018/12/%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%94%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82.pdf> 28/08/2019)

<http://www.dimosdytikismanis.gr/wp-content/uploads/2018/12/%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%94%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82.pdf> 28/08/2019)

<https://www.kivotostoukosmou.org/el/kivotos-tou-kosmou/to-ergo-mas/paidiki-prostasia/psuxagogikes-drastiriotites> 30/08/2019)